

प्रशासन

(सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी जर्नल)

PRASHASAN

(The Nepalese Journal of Public Administration)

वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, २०८१ मंसिर

Volume 56, Issue 2, No. 140, December 2024

नेपाल सरकार

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं

प्रशासन

(सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी जर्नल)

PRASHASAN

(The Nepalese Journal of Public Administration)

वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, २०८१ मंसिर

Volume 56, Issue 2, No. 140, December 2024

“व्यवसायिक र सिर्जनशील प्रशासन: विकास, समृद्धि, र सुशासन”

२०७८-२०८२

नेपाल सरकार

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

प्रशासन

वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, २०८१ मंसिर

प्रकाशक: सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

प्रशासन सुधार तथा व्यवस्थापन परीक्षण शाखा

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

फोन नं.: +९७७-०१-४२००२९१, ४२००३६४, ४२००३०२

Email: prashasan.journal@mofaga.gov.np, admin.reform.section@mofaga.gov.np

Web: www.mofaga.gov.np

प्रशासन

(सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी जर्नल)

PRASHASAN

(The Nepalese Journal of Public Administration)

वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, २०८१ मंसिर

Volume 56, Issue 2, No. 140, December 2024

संरक्षक

रविलाल पन्थ
सचिव

प्रधान सम्पादक

मिरा आचार्य
सहसचिव

कार्यकारी सम्पादक

खिल राज राई
उपसचिव

सम्पादक

गंगबहादुर थापा
शाखा अधिकृत

गौरव पन्थी
शाखा अधिकृत

अबिलाल राई
शाखा अधिकृत

प्रकाशक

नेपाल सरकार

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

सिंहदरबार, काठमाडौं, नेपाल

संस्करण

प्रकाशन वर्ष: २०८१ मंसिर

वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०

आवरण तस्वीर: सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

© : सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

यस जर्नलमा प्रकाशित लेखमा व्यक्त धारणा लेखकका स्वतन्त्र एवम् निजी हुन् । यसप्रति सम्पादन मण्डल र प्रकाशक जवाफदेही हुने छैनन् । प्रकाशित लेखबारे आफ्नो प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न चाहने पाठक वर्गलाई यस मन्त्रालयको प्रशासन सुधार तथा व्यवस्थापन परीक्षण शाखामा पठाउन अनुरोध गरिन्छ । प्राप्त प्रतिक्रियाका सम्बन्धमा सम्बन्धित लेखकलाई जानकारी दिई सम्भव भएसम्म जवाफसमेत प्रकाशित गरिनेछ । व्यक्तिगत रूपमा आरोपित र लाञ्छनायुक्त प्रतिक्रिया प्रकाशन गर्न सम्पादन गर्न सम्पादन मण्डल बाध्य हुने छैन ।

सम्पादकीय

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट प्रशासन जर्नल प्रकाशन सम्बन्धी कार्यविधि, २०८० बमोजिम प्रशासन जर्नलको १४०औं अङ्क प्रकाशन गरिएको छ। यो जर्नल राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा प्रकाशित हुने जर्नलको ढाँचामा प्रकाशन गर्ने प्रयास गरिएको छ। सार्वजनिक प्रशासन तथा सार्वजनिक व्यवस्थापन, सार्वजनिक नीति तथा विकास नीति, विकास प्रशासन तथा व्यवस्थापन, आर्थिक तथा सामाजिक विकास, शासन प्रणाली, शासकीय सुधार, सुशासन, सार्वजनिक सेवा प्रवाह, सार्वजनिक प्रशासनमा सदाचार, शिष्टाचार र सकारात्मक सौँच लगायत समसामयिक विषय क्षेत्रहरूलाई जर्नलमा समावेश गर्ने कार्यविधिको व्यवस्था बमोजिम विभिन्न विचारमूलक तथा अनुसन्धानमूलक/तथ्यमूलक लेख/रचना यस अङ्कमा समावेश गरी पाठकसमक्ष पुऱ्याउन पाउँदा हामीलाई अत्यन्त खुसी लागेको छ।

लेख/रचनाको विषयविज्ञ समीक्षा (Peer Review) तथा बौद्धिक चोरी परीक्षण (Plagiarism Check) सहित प्रकाशित प्रशासन जर्नल प्राज्ञिक क्षेत्रको रोजाईमा पर्ने विश्वास हामीले लिएका छौं। डिजिटल प्रविधिको बढ्दो प्रयोगसँगै पाठक वर्गको सहज पहुँचमा पुऱ्याउन जर्नललाई विगतदेखि नै NepJOL (Nepal Journals Online) मा आबद्ध गरिएको छ। यसले गर्दा लेखक र पाठकहरूमाझ जर्नलप्रतिको रुचिमा बढोत्तरी भएको हामीले पाएका छौं।

सार्वजनिक चासो र सरोकारलाई नजिकबाट हेर्दै आउनु भएका बौद्धिक पाठकहरूको रोजाइमा यस जर्नललाई पुऱ्याउन समयानुकूल परिमार्जन र परिस्कृत गरिँदै आइएको छ। आगामी दिनमा यस जर्नललाई सार्वजनिक प्रशासन क्षेत्रको स्तरीय प्राज्ञिक जर्नलको रूपमा विकास गरी अझ पठनीय बनाउन सार्वजनिक प्रशासन सम्बद्ध अध्ययन अनुसन्धानमा रुचि राख्ने सबै बौद्धिक वर्ग तथा पाठकहरूका पृष्ठपोषण हाम्रा लागि मार्गदर्शन हुनेछन्। यस अङ्कका लेखहरूको भाषा सम्पादन गरिदिनु भएका त्रिभुवन विश्वविद्यालयका उपप्राध्यापक शक्तिराज नेपालप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं।

प्रकाशकीय तथा सम्पादकीय नीति

- (क) प्रायोगिक, अनुसन्धानमूलक, तथ्यपरक, सैद्धान्तिक अवधारणामूलक एवम् मौलिक लेख/रचना तथा कृति समीक्षालाई प्राथमिकता दिइनेछ।
- (ख) लेखकबाट प्राप्त भएको लेखको पाण्डुलिपी तथा लेखकको परिचय लगायतका विषय जर्नल प्रकाशन पूर्व सम्पादन मण्डल तथा जर्नल प्रकाशनका क्रममा खटिने कर्मचारी बाहेक गोप्य रहनेछ। अस्वीकृत लेख/रचना तथा लेखकको परिचय सार्वजनिक गरिने छैन।
- (ग) प्रकाशनका लागि लेख/रचना स्वीकृत वा अस्वीकृत गर्ने अधिकार सम्पादन मण्डलमा रहनेछ। अस्वीकृत भएका लेखका लेखकलाई सोको जानकारी गराइनेछ।
- (घ) सम्पादन मण्डलबाट स्वीकृत सबै लेख एकै अङ्क वा पछिल्लो अङ्कमा क्रमशः प्रकाशन गर्न सकिनेछ।
- (ङ) प्रकाशनका लागि छनौट हुने सबै लेखको विषयविज्ञ समीक्षा (Peer Review) गरिनेछ।
- (च) प्रकाशनमा औपचारिक भाषाशैली प्रयोग गरिनेछ। कुनै व्यक्ति वा समुदाय वा सम्प्रदाय विशेषको प्रतिष्ठामा आँच पुग्ने गरी लेखिएका लेख/रचना समावेश गरिने छैन।
- (छ) कुनै राजनैतिक विचारप्रति प्रत्यक्ष झुकाव राख्ने लेख/रचना प्रकाशनमा समावेश गरिने छैन।
- (ज) अन्यत्र प्रकाशन भइसकेको लेख/रचना स्वीकार गरिने छैन।
- (झ) अन्यत्र प्रकाशित लेख रचनाको कुनै अंश वा खण्ड हुबहु नक्कल गरेको लेख/रचना समावेश गरिने छैन। तर त्यस्ता लेख रचनाको कुनै अंश वा खण्ड लेख/रचनामा समावेश गर्दा तोकिएको ढाँचामा अनिवार्य रूपमा स्रोत खुलाउनु पर्नेछ।
- (ञ) प्राप्त लेख/रचनाको बौद्धिक चोरी परीक्षण (Plagiarism Check) गरिनेछ। यस्तो परीक्षणमा असफल लेख/रचनालाई समावेश गरिने छैन।
- (ट) संयुक्त रूपमा लेखिएका लेख रचनामा मूल लेखक तथा सहलेखकको परिचय तथा आबद्धता स्पष्ट रूपमा खुलाउनुपर्नेछ।
- (ठ) प्रचलित नेपाल कानून, सरकारका घोषित नीति तथा कार्यक्रम प्रतिकूलका लेख/रचना जर्नलमा समावेश गरिने छैन। तर उल्लिखित विषयमा अनुसन्धानमूलक, तथ्यपरक र आलोचनात्मक दृष्टिले लेखिएका लेख/रचना समावेश गर्न बाधा पुग्ने छैन।
- (ड) प्रकाशित हुने लेख/रचनाको प्रतिलिपि अधिकार प्रचलित कानूनबमोजिम मन्त्रालयसँग रहनेछ।
- (ढ) प्रकाशित लेख/रचनामा व्यक्त धारणा सम्बन्धित लेखकको निजी धारणा हुनेछ। यसप्रति प्रकाशक तथा सम्पादन मण्डल जवाफदेही हुने छैन।

लेख रचनाका प्राथमिकताको विषयक्षेत्र

- (क) सार्वजनिक प्रशासन तथा सार्वजनिक व्यवस्थापन,
- (ख) सार्वजनिक नीति तथा विकास नीति,
- (ग) विकास प्रशासन तथा व्यवस्थापन,
- (घ) आर्थिक तथा सामाजिक विकास,
- (ङ) शासन प्रणाली,
- (च) शासकीय सुधार,
- (छ) सुशासन,
- (ज) सार्वजनिक सेवा प्रवाह,
- (झ) सार्वजनिक प्रशासनमा सदाचार, शिष्टाचार र सकारात्मक सोच,
- (ञ) समसामयिक अन्य विषयहरू।

विषयसूची

शीर्षक

नेपाली खण्ड

आवधिक विकास योजनाको संसदीय स्वीकृति : एक अवधारणा <i>डा. नारायण प्रसाद रेग्मी र रुपनारायण खतिवडा</i>	१-१६
मौलिक हकको कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकारको भुमिका र चुनौतीहरु <i>निराजन शर्मा</i>	१७-३०
सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा गुणस्तर अभिवृद्धि: सैद्धान्तिक तथा व्यवहारिक विश्लेषण <i>मेघनाथ रिजाल</i>	३१-४७
न्यायिक समितिको कार्यसम्पादन प्रभावकारिता सम्बन्धी अध्ययन <i>रेशम कँडेल र दीपेश कट्टेल</i>	४८-६८

अङ्ग्रेजी खण्ड

Promoting Inclusive Basic Service Delivery in the Federal Context of Nepal: A Policy Position Paper from the Experience of Karnali Province <i>Dr. Chandra Prasad. Rijal</i>	69-87
Sustainable Development Goals in Local Level Budget and Programs: A Critical Analysis in the Context of Nepal <i>Sandip Sapkota</i>	88-100
Comparative Study of Nepal's Interest Convergence with India and China at the United Nations <i>Santosh Sharma Poudel</i>	101-117
Dispute Avoidance in Construction Contract: Analyzing the NEC Form of Contract <i>Tara Prasad Kharel</i>	118-132

प्रशासन असार २०८१, वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, १-१६

©२०८० सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

<https://doi.org/10.3126/prashasan.v56i2.75304>

www.mofaga.gov.np/prashasanjournal

ISSN: 2565-5043 Print / ISSN: 2822-1974 Online

आवधिक विकास योजनाको संसदीय स्वीकृति: एक अवधारणा

डा. नारायण प्रसाद रेग्मी*

रूपनारायण खतिवडा†

लेखसार

आवधिक विकास योजना कुनै पनि मुलुकको दीर्घकालीन विकास रणनीतिको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। विश्वका धेरै देशहरूले आवधिक विकास योजनामार्फत नै दीर्घकालीन विकासको खाका तयार गरेर आर्थिक समृद्धि हासिल गरेका छन्। नेपालमा योजनाबद्ध विकासको सुरुवात भएको करिब सात दशकको अवधि पुगिसकेको छ। यस अवधिमा नौवटा पञ्चवर्षीय र पाँचवटा त्रिवर्षीय योजना गरी चौधवटा आवधिक योजनाहरू कार्यान्वयनमा आइसकेका छन्। चालु आर्थिक वर्षको समाप्तिसँगै देश सोही योजनामा प्रवेश गर्न लागेको छ। योजनाबद्ध विकासको थालनी भएदेखि योजनाबद्ध विकासमा गरिएको लगानी र प्राप्त उपलब्धिहरूलाई सघन रूपमा विश्लेषण गर्दा प्राप्त उपलब्धि सन्तोषजनक छैनन्। यसको प्रभाव क्षेत्र कमजोर रहेको छ। आवधिक योजनाले राखेका लक्ष्यहरू पुरा नहुनुका पछाडि अनेकौं कारणहरू रहेका छन्। आवधिक योजना, वार्षिक कार्यक्रम र बजेट विनियोजन बिच तालमेल नमिलेका कारण अपेक्षित उपलब्धि प्राप्त हुन नसकेका सन्दर्भमा प्रस्तुत लेख आवधिक योजनाको तर्जुमा प्रक्रियाको विश्लेषणका साथै योजनाको संसदीय स्वीकृतिका अवधारणाको व्याख्यामा केन्द्रित छ।

शब्दकुञ्जी: आवधिक विकास योजना, राष्ट्रिय योजना आयोग, राष्ट्रिय विकास परिषद्, संसदीय स्वीकृति, वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम।

* सहसचिव, नेपाल सरकार

इमेल: narayanbajura@gmail.com

† उपसचिव, नेपाल सरकार

इमेल: khatiwadarn@gmail.com

पृष्ठभूमि

राज्यले निश्चित अवधिका लागि तयार गरेको विकाससँग सम्बन्धित रणनीतिक कार्ययोजना नै आवधिक विकास योजना हो। आवधिक विकास योजनाको अवधारणा मुख्य रूपमा नियन्त्रणात्मक समाजवादी अर्थराजनीतिबाट उत्पन्न भएको पाइन्छ। यस योजनाको माध्यमबाट राज्यले अर्थतन्त्रलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी रूपमा निर्देशित गर्ने गर्दछ। विश्वमा आवधिक विकास योजनाको अभ्यास विसौं शताब्दीको प्रारम्भदेखि देखिन थालेको पाइन्छ। सन् १९२८ देखि सन् १९३२ सम्म कार्यान्वयन भएको तत्कालीन सोभियत सङ्घको आवधिक योजनालाई विश्वको पहिलो योजना मानिन्छ। तथापि, बेल्जियमले आफ्नो उपनिवेश कङ्गोमा रेल्वे निर्माणका लागि सन् १९०६ देखि सन् १९२० सम्म आवधिक योजना कार्यान्वयन गरेको र ब्रिटिश उपनिवेश घानामा सन् १९१९ देखि सन् १९२९ सम्म आवधिक योजना लागू गरेको इतिहास पाइन्छ (घिमिरे, २०८०)। सोभियत सङ्घले केन्द्रिकृत आर्थिक योजनाका माध्यमबाट आफ्नो मुलुकलाई तीव्र औद्योगिकीकरण गर्ने लक्ष्य राखी पञ्चवर्षीय योजना कार्यान्वयन गरेको थियो। आवधिक योजना कार्यान्वयनको लगभग चार दशकको अवधिमा सोभियत सङ्घ अविकसित देशबाट दोस्रो औद्योगिक मुलुक बन्न सफल भएसँगै, विश्वभरिका मुलुकहरूले आवधिक विकास योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न थालेको पाइन्छ।

हरेक मुलुकले आफ्ना आवश्यकता र दृष्टिकोणमा आधारित रहेर आवधिक विकास योजना कार्यान्वयन गरेका थिए। समकालीन विकास अवधारणाको विकाससँगै आवधिक योजनाका तर्जुमा विधिहरू पनि परिवर्तन हुँदै आएका छन्। विसौं शताब्दीको अन्त्यसम्म आइपुग्दा, केन्द्रिकृत योजनाका सट्टा निजी क्षेत्र र राज्य बाहेकका क्षेत्रहरूको संलग्नता एवम् लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै विकेन्द्रित र सहभागितामूलक योजना प्रणालीमा जोड दिइनु थालेको छ।

वर्तमानमा, सहस्राब्दी विकास लक्ष्य र दिगो विकास लक्ष्यजस्ता अन्तर्राष्ट्रिय विकास ढाँचाले आवधिक विकास योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनलाई मार्गनिर्देशन गर्दैछन्। अवधारणागत रूपमा, आवधिक विकास योजनाको मुख्य उद्देश्य आम नागरिकको जीवनस्तरमा गुणात्मक परिवर्तन ल्याउने भएकाले, योजना तर्जुमा र स्वीकृतिका प्रक्रियामा सरोकारवालाको अधिकतम सहभागिता सुनिश्चित गर्न सकिनेमा योजनाको कार्यान्वयन प्रभावकारितामा वृद्धि हुने विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन्।

नेपालमा योजना तर्जुमा र स्वीकृतिसम्बन्धी विद्यमान व्यवस्था

नेपालको संविधानअनुसार दूरगामी सोचका साथ विकास योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयनमा सहजीकरण र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने कार्यका लागि विशिष्ट निकायका रूपमा राष्ट्रिय योजना आयोगको गठन गरिएको छ। राष्ट्रिय योजना आयोग (गठन र कार्य सञ्चालन) आदेश, २०७४ अनुसार मुलुकको समग्र

समृद्धिका लागि दूरगामी सोचसहितको दीर्घकालीन लक्ष्य, मार्गचित्र, नीति र योजना तर्जुमा गर्ने जिम्मेवारी राष्ट्रिय योजना आयोगको हो।

यसका अतिरिक्त आयोगले तर्जुमा गरेको दीर्घकालीन वा आवधिक विकास नीति वा योजनामा छलफल र मार्गदर्शन दिनका लागि राष्ट्रिय विकास परिषद्को व्यवस्था गरिएको छ। उक्त परिषद् प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहने छ र यसका बैठकमा राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गरेको राष्ट्रिय योजनामा छलफलपछि परिषद्को निर्देशन अनुसार नेपाल सरकारको स्वीकृतिका लागि पेश गरिन्छ।

प्रक्रियागत दृष्टिले हेर्दा, नयाँ आवधिक योजना तर्जुमा गर्नका लागि अधिल्लो योजनाको समीक्षा गर्ने, अवधारणापत्र तयार गर्ने, आधारपत्रको विषयवस्तु क्षेत्रगत मस्यौदा तयार गर्ने, समष्टिगत आर्थिक खाका तयार गर्ने, आधारपत्रको क्षेत्रगत एकीकृत मस्यौदा तयार गर्ने र आयोगबाट आधारपत्रको प्रारम्भिक मस्यौदाको स्वीकृति गर्ने जस्ता चरणबद्ध क्रियाकलापहरू अवलम्बन गरिन्छ। प्रारम्भिक मस्यौदाको स्वीकृतिपछि, सरोकारवाला, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह र राष्ट्रिय स्तरमा मस्यौदामा अन्तरक्रिया गर्ने, आधारपत्रको अन्तिम मस्यौदा तयार गर्ने र राष्ट्रिय विकास परिषद्बाट सुझावसहित आधारपत्र परिमार्जन गरी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट आधारपत्र स्वीकृत गरिन्छ। आधारपत्र स्वीकृत भएपछि, राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा योजनाको विस्तृत दस्तावेज तयार गरी स्वीकृत र प्रकाशन गरिन्छ, र त्यसपछि कार्यान्वयनमा लगिन्छ।

यसरी, आवधिक योजनाको तर्जुमा राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा गरिन्छ, आयोगले तर्जुमा गरेको योजना माथि राष्ट्रिय विकास परिषद्मा छलफल हुन्छ र आवधिक योजनाको स्वीकृति नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्द्वारा दिइन्छ। यस अनुसार, आवधिक योजनाको तर्जुमा र स्वीकृतिसम्मको प्रक्रियामा आम नागरिक वा तिनीहरूको प्रतिनिधिहरूको संलग्नता अत्यन्त सीमित दायरामा मात्र रहने गरेको पाइन्छ। योजनाको प्रारम्भिक मस्यौदामा सरोकारवाला, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह र राष्ट्रिय स्तरमा छोटो समयमा गरिने अन्तर्क्रियाहरू प्रायः औपचारिक रूपमा सीमित रहन्छन्। राष्ट्रिय योजना आयोगका पदाधिकारी, कर्मचारी र न्यून सङ्ख्यामा सरकार बाहेकका व्यक्तिहरू रहेका राष्ट्रिय विकास परिषद्ले अनुमोदन गरी नेपाल सरकारको मन्त्रिपरिषद् द्वारा स्वीकृत गर्ने परिपाटीले आवधिक विकास योजनाको तर्जुमा र स्वीकृतिको प्रक्रियालाई साँघुरो दायरामा सीमित बनाइरहेको देखिन्छ।

हालसम्म सम्पन्न भएका आवधिक योजनाका लक्ष्य, उद्देश्य, प्राथमिकता र लगानी

नेपालले आर्थिक र सामाजिक विकासका उद्देश्यलाई ध्यानमा राख्दै वि.सं. २०१३ बाट आवधिक विकास योजनाको प्रारम्भ गरेको थियो। त्यसयता नौवटा पञ्चवर्षीय र पाँचवटा त्रिवर्षीय योजना गरी चौधवटा आवधिक योजनाहरू कार्यान्वयनमा आइसकेका छन् भने पन्द्रौँ योजना कार्यान्वयनको अन्तिम

रेग्मी, नारायण प्रसाद र खतिवडा, रुपनारायण, २०८१

चरणमा रहेको छ। नेपालमा हालसम्म कार्यान्वयन गरिएका आवधिक योजनाहरूको लक्ष्य, उद्देश्य, प्राथमिकता र योजना कार्यान्वयनमा गरिएको लगानी तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं १

आवधिक योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य, प्राथमिकता र लगानी

योजना अवधि	लक्ष्य	उद्देश्य	प्राथमिकता	लगानी (रु. मा)
प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३-२०१८)	<ul style="list-style-type: none"> उत्पादन वृद्धि गर्ने, रोजगारी बढाउने, जनताको जीवनस्तर उकास्ने, विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थाहरू स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> यातायात, कृषि, विद्युत, सिंचाइ। 	२१ करोड ४४ लाख	
दोस्रो त्रिवर्षीय योजना (२०१९-२०२२)	<ul style="list-style-type: none"> दीर्घकालीन योजनाका लागि आधार बनाउने, कृषि तथा औद्योगिक उत्पादन वृद्धि गर्ने, आर्थिक स्थिरता र स्थायित्व कायम गर्ने, जनताको जीवनस्तर उकास्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> यातायात, कृषि, विद्युत, सिंचाइ, सामाजिक सेवा, उद्योग, पर्यटन। 	५९ करोड ६८ लाख	
तेस्रो पञ्चवर्षीय योजना (२०२२-२०२७)	<ul style="list-style-type: none"> कृषि क्षेत्रमा खाद्यान्न उत्पादनमा वृद्धि गर्ने, औद्योगिक विकास गर्ने, वैदेशिक व्यापारमा 	<ul style="list-style-type: none"> यातायात, सञ्चार, विद्युत, खाद्यान्न र औद्योगिक उत्पादन, वैदेशिक व्यापार। 	१ अर्ब ७८ करोड	

योजना अवधि	लक्ष्य	उद्देश्य	प्राथमिकता	लगानी (रु. मा)
	<p>वृद्धि र विविधीकरण,</p> <ul style="list-style-type: none"> सामाजिक असमानताको अन्त्य गर्ने। 			
चौथो पञ्चवर्षीय योजना (२०२७-२०३२)	<ul style="list-style-type: none"> उत्पादनमा अधिकतम वृद्धि गर्ने, दीर्घकालीन आर्थिक विकासको पूर्वाधार खडा गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा विविधीकरण र शोषणरहित समाजको सृजना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> यातायात, सञ्चार, कृषि, सिंचाइ, उद्योग 	३ अर्ब २१ करोड	
पाँचौं पञ्चवर्षीय योजना (२०३२-२०३७)	<ul style="list-style-type: none"> जनउपयोगी उत्पादनमा वृद्धि गर्ने, श्रमशक्तिको अधिकतम उपयोग गर्ने, प्रादेशिक सन्तुलन कायम गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> कृषि, सिंचाइ, भूमिसुधार, उद्योग र सामाजिक सेवा। 	७ अर्ब ८२ करोड	
छैटौं पञ्चवर्षीय योजना (२०३७-२०४२)	<ul style="list-style-type: none"> उत्पादन र उत्पादनशील रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गर्ने, जनताका न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> कृषि, सिंचाइ, बन, यातायात, खानेपानी र सामाजिक सेवा। 	२२ अर्ब ९ करोड	

योजना अवधि	लक्ष्य	उद्देश्य	प्राथमिकता	लगानी (रु. मा)
सातौं पञ्चवर्षीय योजना (२०४२-२०४७)	<ul style="list-style-type: none"> उत्पादन र रोजगारीका अवसर वृद्धि गरी आधारभूत आवश्यकता पूर्ति गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> कृषि, वन, जलस्रोत, भूसंरक्षण, व्यापार, पर्यटन, जनसंख्या नियन्त्रण। 	४८ अर्ब ३४ करोड	
आठौं पञ्चवर्षीय योजना (२०४९-२०५४)	<ul style="list-style-type: none"> दिगो आर्थिक विकास गर्ने, गरिबी घटाउने, क्षेत्रीय असमानता घटाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> कृषि, ऊर्जा, ग्रामीण विकास, रोजगारी 	१ खर्ब ६७ अर्ब २४ करोड	
नवौं पञ्चवर्षीय योजना (२०५४-२०५९)	<ul style="list-style-type: none"> २० वर्षे दीर्घकालीन विकास अवधारणासँग तादात्म्य सम्बन्ध कायम गर्ने, गरिबीलाई प्रमुख चुनौतीका रूपमा सम्बोधन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> कृषि तथा वन, जलस्रोत, मानव संसाधन र सामाजिक विकास, औद्योगिकीकरण, पर्यटन विकास, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, भौतिक पूर्वाधार। 	२ खर्ब ७८ अर्ब ४६ करोड	
दशौं पञ्चवर्षीय योजना (२०५९-२०६४)	<ul style="list-style-type: none"> गरिबी निवारण (गरिबीको प्रतिशतलाई ३८ प्रतिशतबाट ३० प्रतिशतमा झार्ने)। 	<ul style="list-style-type: none"> कृषि विकास, ग्रामीण पूर्वाधार विकास, मानव विकास र महिला सशक्तिकरण, जनसङ्ख्या व्यवस्थापन र आधारभूत सामाजिक सुरक्षा, सुशासन प्रवर्धन, राष्ट्रिय र क्षेत्रीय पूर्वाधार विकास। 	४ खर्ब ५६ अर्ब ३० करोड	
त्रिवर्षीय अन्तरिम योजना (२०६४-२०६७)	<ul style="list-style-type: none"> समृद्ध, आधुनिक र न्यायपूर्ण नेपाल निर्माणका लागि 	<ul style="list-style-type: none"> मुलुकमा शान्ति स्थापना, बेरोजगारी, गरिबी र 	४ खर्ब ७६ अर्ब ३३ करोड	

योजना अवधि	लक्ष्य	उद्देश्य	प्राथमिकता	लगानी (रु. मा)
	आर्थिक र सामाजिक रूपान्तरणको आधार तयार गर्नु।	असमानताको न्यूनीकरण, भौतिक संरचनाको पुनर्निर्माण, विकासलाई समतामूलक र न्यायपूर्ण बनाउने, शान्ति र सहमतिको वातावरण कायम गर्ने।		
त्रिवर्षीय योजना (२०६७-२०७०)	<ul style="list-style-type: none"> गरिबीलाई २१ प्रतिशतमा पुऱ्याउने। 	<ul style="list-style-type: none"> रोजगारकेन्द्रित समावेशी तथा समन्यायिक आर्थिक वृद्धि गरी गरिबी निवारण र दिगो शान्ति स्थापनामा सघाउ पुर्याउने 	<ul style="list-style-type: none"> भौतिक र सामाजिक पूर्वाधार, कृषि, पर्यटन उद्योग, निर्यात व्यापार, उपेक्षित समुदाय क्षेत्र, लैङ्गिक समावेशीकरण, खानेपानी, ऊर्जा, खाद्य सुरक्षा, सुशासन, जलवायु परिवर्तन। 	८ खर्ब २८ अर्ब
तेह्रौं योजना (२०७०/७१-२०७२/७३)	<ul style="list-style-type: none"> गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या १८ प्रतिशतमा झार्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> देशमा व्यास आर्थिक तथा मानवीय गरीबी घटाई, आमजनताको जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष परिवर्तनको अनुभूति दिलाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> जलविद्युत तथा अन्य ऊर्जा विकास, कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि, विविधीकरण र व्यावसायीकरण, पर्यटन, उद्योग र व्यापार क्षेत्रको विकास, आधारभूत शिक्षा र स्वास्थ्य, 	१३ खर्ब ५८ अर्ब ६३ करोड

योजना अवधि	लक्ष्य	उद्देश्य	प्राथमिकता	लगानी (रु. मा)
			खानेपानी र सरसफाइ, सुशासन प्रबर्धन, सडक तथा अन्य भौतिक पूर्वाधार विकास, प्राकृतिक स्रोत र वातावरण संरक्षण।	
चौधौ योजना (२०७३/७४- २०७५/७६)	<ul style="list-style-type: none"> सामाजिक न्यायसहितको लोककल्याणकारी राज्य हुँदै मध्यम आय भएका मुलुकको स्तरमा पुग्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> उत्पादनशील रोजगारी उन्मुख र न्यायपूर्ण वितरणसहितको उच्च आर्थिक वृद्धिद्वारा द्रुत गरिबी न्यूनीकरण गर्दै आर्थिक सामाजिक र रूपान्तरण गर्नु। 	<ul style="list-style-type: none"> कृषि क्षेत्रको र रूपान्तरण, ऊर्जा, सडक र हवाई यातायात, सामाजिक विकास र सामाजिक सुरक्षा, आर्थिक, सामाजिक एवम् शासकीय सुधार, लैङ्गिक समानता, समावेशीकरण, वातावरण संरक्षण, विज्ञान र प्रविधिको उच्चतम प्रयोग 	३० खर्ब ३४ अर्ब ९२ करोड
पन्ध्रौ योजना (२०७६/७७- २०८०/८१)	<ul style="list-style-type: none"> समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय र परिष्कृत जीवन सहितको समाजवाद उन्मुख लोककल्याणकारी राज्यको रूपमा रूपान्तरण गर्दै उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने आधार निर्माण 	<ul style="list-style-type: none"> उच्च दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धि, गरिबी निवारण गर्दै समृद्धिको आधार निर्माण गर्नु, नागरिकलाई मर्यादित र परिष्कृत जीवनयापनको अनुभूति गराउनु, सामाजिक आर्थिक 	<ul style="list-style-type: none"> तीव्र, दिगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि, सुलभ र गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा र शिक्षाको सुनिश्चितता, आन्तरिक र अन्तरदेशीय अन्तरआबद्धता, दिगो सहरी बस्ती 	९२ खर्ब २९ अर्ब २९ करोड (अनुमानित)

योजना अवधि	लक्ष्य	उद्देश्य	प्राथमिकता	लगानी (रु. मा)
	गर्ने।	रूपान्तरण र स्वाधीन अर्थतन्त्र निर्माण द्वारा देशको स्वाभिमान, स्वतन्त्रता र राष्ट्रिय हितको संरक्षण गर्नु।	विकास, उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि, गरिबी निवारण र आर्थिक सामाजिक समानता सहितको न्यायपूर्ण समाज निर्माण, दिगो विकास लक्ष्यको आन्तरिकीकरण।	

नेपालको पहिलो आवधिक विकास योजना वि.सं. २०१३ मा सुरु भएको थियो र यसले उत्पादन र रोजगारी वृद्धि गरी जनताको जीवनस्तर उकास्ने तथा विकास क्रियाकलापका लागि आवश्यक संस्थाहरू स्थापना गर्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ। दोस्रो र तेस्रो योजनाले आर्थिक स्थायित्व, रोजगारी सिर्जना र कृषिक्षेत्रको उत्पादन वृद्धि गर्ने उद्देश्य लिएर कृषि तथा वन विकास र यातायात तथा हवाई पूर्वाधारको विकासमा प्राथमिकता दिएको पाइन्छ। चौथो योजनाले औद्योगिक उत्पादन तथा व्यापार विविधीकरणमा प्राथमिकता दिएको देखिन्छ, भने पाँचौं, छैटौं र सातौं पञ्चवर्षीय योजनाहरूले राष्ट्रिय उत्पादनको वृद्धि र जनताका आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्ने लक्ष्य लिएर कृषि, यातायात, सञ्चार, उद्योग तथा ऊर्जा क्षेत्रको विकास, रोजगारी सिर्जना र ग्रामीण विकासमा जोड दिएको देखिन्छ।

आठौं पञ्चवर्षीय योजना नेपालमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि कार्यान्वयन भएको पहिलो आवधिक योजना थियो। यस योजनाले दिगो आर्थिक विकास, गरिबी निवारण र क्षेत्रीय सन्तुलन कायम राख्ने मुख्य उद्देश्य राखेको थियो। यसले निजी क्षेत्रको प्रोत्साहन, व्यापार विविधीकरण र औद्योगिक विकासलाई प्राथमिकता दिँदै आर्थिक उदारीकरणतर्फ अग्रसरता लिएको पाइन्छ। नवौं र दशौं योजनाले भने मुख्य उद्देश्य गरिबी निवारणलाई समेट्दै कृषिको आधुनिकीकरण, जलस्रोत र ऊर्जा व्यवस्थापन, र मानव संसाधन विकासमा प्राथमिकता दिएको देखिन्छ। तीन वर्षे एघारौं अन्तरिम योजना शान्ति स्थापनामा, सामाजिक एकतामा र द्वन्द्वका कारण प्रभावित पूर्वाधारको पुनर्निर्माणमा केन्द्रित रहेको थियो। बाह्रौं र तेह्रौं योजनाले सहस्राब्दी विकास लक्ष्यहरूको प्राप्ति, अतिकम विकसित मुलुकबाट न्यून आय भएका मुलुकमा स्तरोन्नति गर्ने कार्ययोजना अनुरूप रोजगारी सिर्जना, आर्थिक असमानता घटाउने, क्षेत्रीय सन्तुलन प्राप्त गर्ने, सामाजिक समावेशीकरण बढाउँदै आम नेपालीको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने र दिगो आर्थिक वृद्धिमा जोड दिएको पाइन्छ। चौधौं योजना सङ्घीय शासकीय व्यवस्था लागु भएपछि कार्यान्वयन गरिएको पहिलो योजना

थियो। यस योजनाले स्वाधीन, समुन्नत र समाजवाद उन्मुख राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकास र समृद्ध नेपालीको दीर्घकालीन सोच राख्दै देशलाई सामाजिक न्यायसहितको लोककल्याणकारी राज्यको रूपान्तरण गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकको स्तरमा पुर्याउने लक्ष्य राखेको छ। "समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली" को दीर्घकालीन सोचसहित तय गरिएको पन्ध्रौं योजनाले समुन्नत, स्वाधीन र समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रसहित समान अवसर प्राप्त गर्न सक्ने, स्वस्थ, शिक्षित, मर्यादित र उच्च जीवनस्तर भएका सुखी नागरिक बसोबास गर्ने मुलुकको रूपमा विकास गर्ने आधार तयार गर्ने लक्ष्य राखेको देखिन्छ।

प्रथम पञ्चवर्षीय योजनादेखि पन्ध्रौं योजना अवधिसम्म आवधिक योजनामा गरिएको लगानीअनुसारको प्रतिफल अपेक्षित रूपमा प्राप्त हुन सकेन तथा योजनाले तय गरेका लक्ष्य र उद्देश्यहरूको प्राप्ति पनि सन्तोषजनक देखिएन। यसरी योजनागत विकासमा गरिएको लगानीअनुसारको प्रतिफल प्राप्त नहुनु र तय गरिएका लक्ष्य र उद्देश्यहरूको प्राप्ति नहुनुको मुख्य कारण आवधिक योजनाको तर्जुमा र स्वीकृतिको विद्यमान प्रक्रियामा रहेको कमजोरी हो। नेपाल सरकार अन्तर्गतको निकाय, राष्ट्रिय योजना आयोगले योजना तर्जुमा गर्ने र सरकारले नै स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा लैजाने परिपाटीले आवधिक विकास योजनाको तर्जुमा र स्वीकृतिको प्रक्रियालाई साँघुरो दायरामा सीमित गरेको छ। यस कारण योजनाको सर्वस्वीकृति, परिपालना र सरोकारवालाको अपनत्व कमजोर हुँदै योजनागत प्रभावकारितामा वृद्धि हुन नसकेको पाइन्छ।

विकास योजनाको संसदीय स्वीकृति नहुँदा देखिएका समस्याहरू

आवधिक योजना सरकारले तर्जुमा र स्वीकृति गर्ने तथा वार्षिक बजेट र कार्यक्रम सङ्घीय संसदले पारित गर्ने हालको संवैधानिक र कानुनी व्यवस्थाका कारण आवधिक योजना र वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम बिचमा सामन्जस्यता कायम हुन नसकेको स्पष्ट छ। कार्यकारी निर्णयबाट जारी गरिएको आवधिक योजनाका आधारमा वार्षिक बजेट निर्माणका लागि सम्बन्धित निकायलाई बाध्यकारी बनाउन नसकिएका कारण वार्षिक बजेट र कार्यक्रम छनोट पनि वैज्ञानिक बन्न सकेका छैनन्। सङ्घीय संसद्का सांसदहरू लगायतका जनप्रतिनिधिहरूले आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सामेल हुन नपाउने व्यवस्थाले जसका लागि योजना बन्नुपर्ने हो, त्यो पक्षलाई योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सहभागी नगराएका कारण जनभावना प्रतिविम्बित हुन नसकेको देखिन्छ। कतिपय जनप्रतिनिधिहरूले आवधिक योजना निजामती कर्मचारीहरूले (White Color) बनाएको दस्तावेज हो भन्ने आरोप सार्वजनिक रूपमा लगाउने र गुनासो गर्ने गरेका छन्।

विद्यमान व्यवस्थाअनुसार प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा रहेको राष्ट्रिय योजना आयोगले आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने, प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षता र सरकारका मन्त्रीहरूसमेत सदस्य रहने राष्ट्रिय विकास परिषद्मा छलफल गरी नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) ले योजना स्वीकृत गर्ने प्रक्रिया रहेको छ। यसबाट

सरकारमा रहेका प्रधानमन्त्री र मन्त्रीहरूले आवधिक योजना तर्जुमा र कार्यक्रम छनोट गर्दा आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रमा मात्रै केन्द्रित भई सकेसम्म बढी कार्यक्रम राख्न खोज्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको देखिन्छ। यस्तो प्रवृत्तिका कारण कार्यकारी र विधायिका बिचको सम्बन्धमा नकारात्मक असर पुग्नेछ र क्षेत्रगत रूपमा असन्तुलित विकासमा मलजल पुगिरहेको छ। यसैगरी, आवधिक योजनाको स्वामित्व कार्यान्वयन गर्ने इकाइले नलिने र आवधिक योजनालाई राष्ट्रिय योजना हो भन्ने अपनत्व लिनतर्फ भन्दा राष्ट्रिय योजना आयोगको योजना भनेर विषयगत मन्त्रालयहरू पन्छिने प्रवृत्ति पनि बढ्दै गएको देखिन्छ। कार्यान्वयन नगरेकै आधारमा सजायको भागी हुन नपर्ने र राम्रो काम गरेपनि पुरस्कारको हकदार नहुने परिपाटी देखिएको छ। कार्यकारी निर्णयबाट स्वीकृत गरिने आवधिक योजनाको कानुनी हैसियत तुलनात्मक रूपमा कमजोर रहने कारण यसको कार्यान्वयनमा अपनत्व, जिम्मेवारी र जवाफदेहिताको स्तरसमेत कमजोर रहने गरेको छ।

आवधिक योजनाबिच लक्ष्य, उद्देश्य र प्राथमिकताहरू बारम्बार परिवर्तन भइरहने, एउटा योजना र अर्को योजनाबिच समन्वय नहुँदा निरन्तर प्रयास हुनुपर्ने कतिपय पक्षलाई निरन्तरता नदिइने जस्ता समस्याहरू पनि योजना तर्जुमा प्रक्रियामा देखिन्छ। आवधिक योजना तर्जुमाका क्रममा कार्यान्वयन भैहाल्छ भन्ने मानसिकतामा महत्त्वकांक्षी र कार्यान्वयन अयोग्य योजना तर्जुमा हुने, स्रोतसाधनको उपलब्धताका आधारमा भन्दा इच्छा सूचीका आधारमा तर्जुमा गर्ने, स्थानीय सिप, साधन, स्रोत र ज्ञानको उपयोग नगर्ने, लगानीमा बढी ध्यानकेन्द्रित गरेर प्रतिफलमा कम महत्त्व दिइने जस्ता समस्याहरू बारम्बार दोहोरिने गरेका छन्। योजना तर्जुमाका क्रममा देखिएका यस्ता समस्याहरूको मूल कारण पनि योजना तर्जुमा प्रक्रिया र योजनाको स्वीकृतिमा संसदको भूमिका नरहनु नै हो। योजनागत विकास अभ्यासमा अनुगमन मूल्याङ्कनले अत्यन्त कम प्राथमिकता पाउने गरेको छ। कागजी अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने पद्धतिले जरा गाड्नुका साथै सामाजिक प्रभाव नहेरी केवल भौतिक र वित्तीय उपलब्धिमा जोड दिइने गरिन्छ। अनुगमन मूल्याङ्कन गर्दा आधुनिक, वैज्ञानिक र सहभागितामूलक पद्धतिको अवलम्बन नगरिने, पर्याप्त स्रोतसाधन र दक्ष जनशक्तिको अभाव रहने र भएका अनुगमन मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणहरू प्रयोगमा नआउने अवस्था पनि व्याप्त छ। आवधिक योजनाको अनुगमन र मूल्याङ्कन सङ्घीय संसद्को दायराभित्र पर्न नसकेका कारण यस्ता समस्या देखिएका छन्।

आवधिक विकास योजनाको संसदीय स्वीकृति: नयाँ अवधारणा

वर्तमान व्यवस्थाअनुसार, आवधिक विकास योजना निर्माण र सालबसाली आयोजना स्वीकृतिका लागि अधिकार प्राप्त निकाय राष्ट्रिय योजना आयोग हो भने स्वीकृत आयोजनामा स्रोतको सुनिश्चितता गर्ने निकाय अर्थ मन्त्रालय हो। तर, यी दुवै निकायहरू बिच प्रभावकारी समन्वय हुन नसकेको अवस्था छ। राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालय बिचको कमजोर समन्वय योजनागत असफलताको मुख्य कारण हो। आवधिक योजना राष्ट्रिय योजना आयोगले र वार्षिक योजना अर्थ मन्त्रालयले निर्माण गर्दै आएको

देखिन्छ। वार्षिक बजेट र आवधिक योजनाबिच वर्षौंदेखि तालमेल हुन नसकेका थुप्रै उदाहरणहरू छन्। राष्ट्रिय योजना आयोगले आयोजना स्वीकृत गरिहाल्ने तर, अर्थ मन्त्रालयले स्रोतको अभाव देखाएर कटौती गर्ने दृष्टान्तहरू पनि पाइन्छन्। अझ कतिपय आयोजनाहरूलाई बजेट निर्माणको अन्तिम चरणमा रातो किताबमा समावेश गर्ने चलन पनि प्रचलित छ। यस किसिमको समस्याको समाधानमार्फत आवधिक योजनालाई थप प्रभावकारी बनाउँदै, वार्षिक बजेटसँग तादात्म्यता कायम गर्न आवधिक योजनाको संसदीय स्वीकृति अत्यन्तै आवश्यक देखिन्छ। यसका लागि राष्ट्रिय योजना आयोगमार्फत नेपाल सरकारले तयार गरेको आवधिक योजनालाई सङ्घीय संसदमा प्रस्तुत गरेर आवश्यक संसदीय प्रक्रिया पुरा गरी पारित गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्छ। यो व्यवस्था कार्यान्वयन हुनसकेमा आवधिक विकास योजनाको प्रभावकारिता वृद्धि गर्न देहायका पक्षहरूमा सुधार ल्याउन सकिन्छः

१. आवधिक योजना संसदबाट पारित हुने व्यवस्था कार्यान्वयन भएमा, आवधिक योजना निश्चित अवधिका लागि कानुनसरह बन्ने भएकाले यसले योजनाको पालना र स्वीकार्यता वृद्धि गर्ने अवस्था रहन्छ। आवधिक योजना र बजेट दुवै सङ्घीय संसदमा प्रस्तुत हुने हुँदा, सालबसालीका रूपमा संसदमा पेश हुने बजेटलाई समेत संसदले पारित गरेको आवधिक योजनाको चरणबद्ध कार्यान्वयनतर्फ बाध्यकारी बनाउन सकिन्छ।

२. योजना तर्जुमा प्रक्रियामा संसदमार्फत जनताका प्रतिनिधिहरू सहभागी हुने भएकाले यसबाट योजना तर्जुमामा जनताको भावना समेटिनुका साथै तर्जुमाका क्रममा देखिएका धेरै समस्या र जनप्रतिनिधिहरूका आरोप र गुनासाहरूको समाधान गर्न सकिन्छ। यसबाट आवधिक योजनामा आम नागरिकहरूको अपनत्व र स्वामित्व पनि वृद्धि हुने देखिन्छ।

३. आवधिक योजना सङ्घीय संसदमा प्रस्तुत भई छलफलसहितको प्रक्रियाद्वारा पारित हुँदा सरकारमा रहेका प्रधानमन्त्री र मन्त्रीहरूले आवधिक योजना तर्जुमा र वार्षिक कार्यक्रम छनौट गर्दा आफ्नो निर्वाचन क्षेत्रमै केन्द्रित हुने प्रवृत्तिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ। यसबाट विपक्षी दल र सरकारमा सहभागी नभएका राजनीतिक दलहरूको समेत सहभागिता सुनिश्चित हुनसक्छ।

४. संसदबाटै पारित हुने वार्षिक बजेटसँग आवधिक योजनाको तादात्म्यता कायम हुने भएकाले योजनाको कार्यान्वयनमा सहजता ल्याउन सक्ने र योजनाको स्वामित्व कार्यान्वयन गर्ने इकाइले नलिनै प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न सकिन्छ।

५. आवधिक योजना संसदबाट स्वीकृत हुने व्यवस्थाले यसको स्वीकार्यता बढाउने हुँदा योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने लगानी जुटाउन समेत थप सहज बन्ने देखिन्छ।

६. सङ्घीयता कार्यान्वयन भइसकेको पछिल्लो सन्दर्भमा, स्थानीय तह, प्रदेश र सङ्घ विचमा सुदृढ योजनागत अन्तरसम्बन्ध कायम हुन नसकेको अवस्था विद्यमान छ। यदि आवधिक योजना सङ्घीय संसदबाट पारित हुने पद्धति स्थापना गर्न सकिन्छ भने, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहहरूको अपनत्व र स्वामित्व वृद्धि हुनेछ र योजना कार्यान्वयनमा सुदृढ अन्तरसम्बन्ध कायम गर्न सकिन्छ।

७. संसदबाट आवधिक योजना पारित हुने व्यवस्थाले योजनाको अनुगमन र मूल्याङ्कन संसदीय अनुगमनको दायरामा समेत आउने छ र यसले अनुगमन र मूल्याङ्कनका चरणलाई टेवा पुर्याउन सक्छ। यसका साथै, योजनाको कार्यान्वयनमा देखिने उदासीनता र दण्डहीनताको अवस्थालाई अन्त्य गर्न समेत योजनाको संसदीय अनुमोदन फलदायी बन्न सक्छ।

आवधिक योजनाको स्वीकृति सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

तत्कालीन सोभियत सङ्घले औद्योगिक विकास गर्ने उद्देश्यका साथ सन् १९२८ देखि पञ्चवर्षीय योजना थालनी गरेर ठूलो सफलता प्राप्त गरेको थियो। यद्यपि, योजनाबद्ध विकासको अवधारणाले दोस्रो विश्वयुद्धको अन्त्यपछि मात्रै मूर्त रूप लिएको पाइन्छ। दोस्रो विश्वयुद्धपछि एक दशकभन्दा बढी समय युद्धको प्रभावमा परेका राष्ट्रहरूले आर्थिक पुनर्निर्माणका लागि आर्थिक विकासका प्रस्तावहरू अगाडि बढाए र विकासका लागि आवश्यक संस्थागत, सामाजिक आधारशीला र अन्य पूर्वाधारहरूको निर्माणमा ध्यान केन्द्रित गरे। सन् १९६० को दशकपछि एसियाली मुलुकहरूले आयआर्जनको माध्यमबाट गरिब जनताको जीवनस्तर सुधार गर्न एकीकृत ग्रामीण विकास र न्यूनतम आवश्यकताहरूको पूर्तिको अवधारणालाई अवलम्बन गर्दै योजनाबद्ध विकासलाई अघि बढाए। ६ दशकमा आवधिक योजनाको सफल कार्यान्वयनमार्फत दक्षिण कोरिया, सिङ्गापुर, ताइवान, चीन, थाइल्याण्ड, मलेसिया जस्ता मुलुकहरू उच्च आर्थिक वृद्धि र सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणमा सफल भएका छन्। यसरी, योजनाबद्ध विकासमा सफलता हासिल गरेका र आवधिक योजनाको संसदीय स्वीकृतिको प्रक्रिया अवलम्बन गरेका देशहरूको अभ्यास यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ।

(क) बङ्गलादेश

बङ्गलादेशको संविधानले दीर्घकालीन योजना, वार्षिक विकास योजना र आवधिक योजना संसदबाट अनुमोदन गर्ने संवैधानिक व्यवस्था गरेको छ। आवधिक योजना तयार गर्ने जिम्मेवारी राष्ट्रिय आर्थिक परिषद् र राष्ट्रिय योजना आयोगलाई दिइएको छ। राष्ट्रिय योजना आयोगले आवधिक योजनाको अन्तिम खाका तयार गर्छ, जुन राष्ट्रिय आर्थिक परिषद्को कार्यकारी समितिले स्वीकृत गरेपछि संसदबाट अनुमोदन हुन्छ (न्यौपाने र उप्रेती, २०७८)।

(ख) दक्षिण कोरिया

दक्षिण कोरियाले पञ्चवर्षीय आवधिक योजना तयार र कार्यान्वयन गर्ने कार्यमा रणनीति तथा वित्त मन्त्रालयको प्रमुख भूमिका रहेको छ। मन्त्रालयले अन्य सबै मन्त्रालयहरूलाई नीतिगत मार्गदर्शन प्रदान गर्छ। योजनाको अन्तिम स्वीकृति मन्त्रपरिषद्मा गर्नुपर्ने र राष्ट्रिय सभामा पठाइने प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ (न्यौपाने र उप्रेती, २०७८)।

(ग) भियतनाम

भियतनाममा योजना र बजेट व्यवस्थापन गर्ने प्रमुख निकायहरू योजना तथा लगानी मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालय हुन्। भियतनामको राष्ट्रिय सभा पाँचवर्षे वित्त योजना र तीनवर्षे बजेट योजना स्वीकृत गर्ने कार्य गर्दछ (न्यौपाने र उप्रेती, २०७८)।

(घ) कम्बोडिया

कम्बोडियाको आर्थिक र सामाजिक विकासको रणनीतिक योजना (NSDP) को रूपमामा आवधिक योजना कार्यान्वयन गरिएको छ। १९९८ मा सुरु गरिएको समकोणी रणनीति नेपालको लागि पनि प्रेरणादायक मानिएको छ (न्यौपाने र उप्रेती, २०७८)।

नेपालमा यस्ता अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूको अनुगमन गर्दै योजनाबद्ध विकासमा सुधार ल्याउनका लागि सङ्घीय व्यवस्थाअन्तर्गत आवधिक योजनाहरूको संसदीय स्वीकृतिको प्रक्रिया प्रभावकारी बनाउनु अत्यन्त आवश्यक छ।

आगामी बाटो

नेपालको सन्दर्भमा आवधिक योजनाको तर्जुमा र स्वीकृतिको प्रक्रियालाई समयसापेक्ष बनाउन जरुरी छ। सङ्घीय शासन प्रणालीमा प्रदेश र स्थानीय तहबाट आवधिक विकास योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन भईरहेका छन्। यी योजनाहरूलाई सङ्घीय योजनासँग सामञ्जस्यता कायम गर्दै योजनाको प्रभावकारिता वृद्धिको लागि प्रत्येक चरणमा सरोकारवालाहरूको अधिकतम सहभागीता सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ। साथै, तर्जुमा र स्वीकृतिको प्रक्रिया पारदर्शी बनाउने र योजनाको कार्यान्वयनमा सबैको स्वामित्व र अपनत्वलाई सुनिश्चित गर्न पनि महत्वपूर्ण छ। योजना तर्जुमा प्रक्रियामा हाल अपनाइएका विधिहरू, संलग्न निकायहरूको संरचनागत सुधार र संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्दै आवधिक योजनालाई सङ्घीय संसदमा प्रस्तुत गरेर आवश्यक संसदीय प्रक्रिया पुरा गरेर पारित गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

नेपालमा आवधिक योजनाको संसदीय स्वीकृतिको अवधारणा कार्यान्वयन गर्न पर्याप्त कानुनी व्यवस्था मिलाउनुपर्ने छ।

निष्कर्ष

आगामी आर्थिक वर्षको प्रारम्भसँगै देश सोही योजनामा प्रवेश गर्न लागेको छ। राष्ट्रिय योजना आयोग र सरकारका विषयगत मन्त्रालयहरू सोही योजनाको तर्जुमा अन्तिम चरणमा जुटिरहेका छन्। राष्ट्रिय विकासको आकांक्षालाई साकार बनाउँदै देशलाई नयाँ गतिमा लैजाने र मुलुकले अभ्यास गरिरहेको सङ्घीय शासन प्रणालीलाई सहयोग पुर्याउन उपयुक्त आवधिक योजनाको आवश्यकता स्पष्ट भएको छ। यसै क्रममा, आगामी योजना तर्जुमा गर्दा यसलाई संसदमा प्रस्तुत गरेर संसदबाट पारित गराई कार्यान्वयनमा लैजाने परिपाटीको विकासमा पनि ध्यान दिन जरुरी छ।

आवधिक योजना निर्माणको मुख्य आधार देशको संविधान हो। संविधानमा व्यवस्थित रूपमा रहेका नागरिकका मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीतिहरूले आवधिक विकास योजना निर्माणलाई मार्गनिर्देशन गर्ने काम गर्छन्। नेपालको संविधान जननिर्वाचित सभासदहरू रहेको संविधानसभाले सर्वसम्मत रूपमा अनुमोदन गरेको दस्तावेज हो। जनताको प्रतिनिधिहरूद्वारा निर्माण भएको संविधानको कार्यान्वयनको लागि अघि सारिने आवधिक विकास योजनाको स्वीकृति जनप्रतिनिधिहरूद्वारा नै हुनु सान्दर्भिक देखिन्छ।

अतः नेपाल सरकार, जनप्रतिनिधिहरू, योजना आयोगका पदाधिकारी, सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञहरू, निजी क्षेत्र लगायत सबै सरोकारवालाहरूले जनताप्रतिको उत्तरदायित्व र मुलुकले राखेको दीर्घकालीन उद्देश्यको समीप पुग्दै नेपालमा योजनाको निर्माण र यसको संसदीय स्वीकृतिको परिपाटी विकास गर्न सकेमा योजनाबद्ध विकासको इतिहासमा नयाँ पद्धतिको थालनी हुनसक्छ। यसबाट बजेट र कार्यक्रम बिच देखिएका विसङ्गति, जनप्रतिनिधिहरूका गुनासा र योजनाको कमजोर कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित समस्याहरूको सहज समाधान गर्न सकिने छ।

सन्दर्भ सामाग्री

घिमिरे, लालशंकर (२०८०, फागुन), के आवधिक योजना बनाउनै पर्छ? *हिमालखबर, हिमाल मिडिया*।

पौडेल, रमेश (२०८०, आश्विन २५), अर्थतन्त्र उकास्न योजना आयोग, *कान्तिपुर दैनिक, कान्तिपुर*

पब्लिकेसन।

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७४), *राष्ट्रिय योजना आयोग (गठन तथा कार्यसंचालन) आदेश*, सिंहदरबार।

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०१३), *प्रथम पञ्चवर्षीय योजना (२०१३-२०१८)*, सिंहदरबार।

रेग्मी, नारायण प्रसाद र खतिवडा, रुपनारायण, २०८१

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०१९), दोस्रो त्रिवर्षीय योजना (२०१९-२०२२), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०२२), तेश्रो पञ्चवर्षीय योजना (२०२२-२०२७), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०२७), चौथो पञ्चवर्षीय योजना (२०२७-२०३२), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०३२), पाँचौं पञ्चवर्षीय योजना (२०३२-२०३७), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०३७), छैटौं पञ्चवर्षीय योजना (२०३७-२०४२), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०४२), सातौं पञ्चवर्षीय योजना (२०४२-२०४७), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०४९), आठौं पञ्चवर्षीय योजना (२०४९-२०५४), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०५४), नवौं पञ्चवर्षीय योजना (२०५४-२०५९), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०५९), दशौं पञ्चवर्षीय योजना (२०५९-२०६४), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०६४), त्रिवर्षीय अन्तरिम योजना (२०६४-२०६७), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०६७), त्रिवर्षीय योजना (२०६७-२०७०), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७०), तेह्रौं योजना (२०७०/७१-२०७२/७३), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७३), चौधौं योजना (२०७३/७४-२०७५/७६), सिंहदरबार।
राष्ट्रिय योजना आयोग (२०७६), पन्ध्रौं योजना (२०७६/७७-२०८०/८१), सिंहदरबार।
शर्मा न्यौपाने, हरि र उप्रेती, विष्णुराज (सम्पादा) (२०७८), नेपालको आर्थिक विकास नीतिका सन्दर्भमा
विभिन्न मुलुकका आर्थिक नीति तथा आवधिक योजनाका अनुभव र बजेट तर्जुमा प्रक्रियाको
सिंहावलोकन, नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान।

प्रशासन असार २०८१, वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, १७-३०

©२०८० सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

<https://doi.org/10.3126/prashasan.v56i2.75326>

www.mofaga.gov.np/prashasanjournal

ISSN: 2565-5043 Print / ISSN: 2822-1974 Online

मौलिक हकको कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकारको भूमिका र चुनौतीहरू निराजन शर्मा*

लेखसार

प्रस्तुत लेख नेपालमा मौलिक हकको कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकारहरूको रचनात्मक भूमिका र चुनौतीको पहिचान गर्ने विषयमा केन्द्रित छ। नेपालको संविधानमा उल्लेखित मौलिक हकको कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्नु तथा नागरिकलाई ती अधिकारको उपयोग गर्न सक्षम बनाउनु राज्यको प्रमुख दायित्व हो। उक्त कुरालाई प्रस्तुत गर्नु नै लेखको उद्देश्य रहेको छ। सङ्घीय संरचनाभित्र सङ्घीय सरकारजस्तै प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारको पनि मौलिक हक कार्यान्वयनमा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। प्रदेश सरकारले स्थानीय आवश्यकताहरूको पहिचान गरी कानून निर्माण, संस्थागत संरचना सुधार, स्रोत साधनको प्रभावकारी परिचालन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जस्ता कार्यहरू मार्फत मौलिक हकको कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्न सक्छ। प्रदेशहरू बिच स्रोत र क्षमताको असमान वितरण, राजनीतिक इच्छाशक्तिको अभाव तथा अन्य संरचनागत सीमितताहरू प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। ती चुनौतीहरू समाधान गर्न प्रदेश सरकारको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि, स्रोत साधनको न्यायोचित वितरण, थप अधिकार र जिम्मेवारी प्रत्यायोजन, अनुभव आदानप्रदान तथा नियमित अनुगमन अपरिहार्य छ। नेपालले अन्य सङ्घीय मुलुकहरूको अनुभवलाई आत्मसात गर्दै आफ्नो सन्दर्भ अनुरूप मौलिक हक कार्यान्वयन रणनीति विकास गर्न सके मात्र संविधानले परिकल्पना गरेको समतामूलक र न्यायपूर्ण समाजको निर्माण सम्भव हुने छ। तसर्थ उक्त कुराको पहिचान, समास्याको समाधान गर्ने मार्ग निर्माण तथा सुझावसमेत प्रस्तुत गरिएकाले प्रस्तुत लेखको औचित्य रहेको छ।

* उपरजिष्टार, सर्वोच्च अदालत

इमेल: sharmanirajan1987@gmail.com

शब्दकुञ्जी: नैसर्गिक, सार्वभौमिक, सङ्घीयता, समाजवाद, संशोधन (Unalienable, Sovereignty, Federalism, Socialism, and Amendment) ।

पृष्ठभूमि

संविधानको प्रमुख उद्देश्य नागरिकका आधारभूत हक अधिकार सुनिश्चित गर्नु हो। त्यसैले, संविधानले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने आवश्यक कानुनी व्यवस्था प्रदान गरेको हुन्छ। नेपालमा मौलिक हकको प्रारम्भ नेपाल सरकार वैधानिक कानुन, २००४ बाट भएको थियो, जसपछि संवैधानिक विकास निरन्तरता पाइरहेको छ। हालको नेपालको संविधानले नागरिकका राजनीतिक अधिकार तथा विकास अधिकारको सुनिश्चितताका लागि कुल ३१ वटा मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ।

मौलिक हक संविधानको आधारभूत संरचना हो, जसले जनताको मूलभूत अधिकार सुनिश्चित गर्छ। भारतीय संविधानको व्याख्याका क्रममा केशवानन्द भारती बनाम केरल सरकार मुद्दामा मौलिक हकको आधारभूत संरचना सिद्धान्तको विकास भएको हो। यस व्याख्याले मौलिक हकलाई अहरणीय (unalienable) अधिकारका रूपमा परिभाषित गर्दै संसदले तिनलाई संशोधन गर्न सक्ने तर पूर्ण रूपमा नष्ट गर्न वा रद्द गर्न नसक्ने निष्कर्ष निकालेको छ। यही सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्दै, नेपालको संविधानको धारा १३३ र १४४ मा मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाइएमा तिनको संरक्षणका लागि रिट जारी गर्न सकिने कानुनी व्यवस्था गरिएको छ।

मानव अधिकार र मौलिक हकका बिचको भिन्नता

मानव अधिकार भन्नाले सबै व्यक्तिले जन्मजात प्राप्त गर्ने अधिकारलाई बुझाउँछ, जुन सार्वभौमिक हुन्छ। मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ (Universal Declaration of Human Rights, 1948) यस्ता अधिकारहरूको प्रमुख दस्तावेज हो।

मौलिक हक भने कुनै विशेष राष्ट्रको संविधानद्वारा प्रत्याभूत गरिएका नागरिकका आधारभूत अधिकार हुन्। यी अधिकारहरू राष्ट्रिय कानुनी प्रणालीको अभिन्न अङ्गका रूपमा स्थापित हुन्छन्। मौलिक हकअन्तर्गत नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार, वातावरणीय अधिकार, र विकाससम्बन्धी अधिकारहरू समावेश हुन्छन्।

प्रोफेसर जेम्स निकेलका अनुसार, "मानव अधिकारहरू नैतिक दावीहरू हुन्, जबकि मौलिक हकहरू कानुनी रूपमा लागू गर्न सकिने अधिकारहरू हुन्।" त्यसैगरी, नोबेल पुरस्कार विजेता अर्थशास्त्री डा. अमर्त्य सेनले भनेका छन्, "मानव अधिकारहरू सार्वभौमिक नैतिक मापदण्ड हुन्, जबकि मौलिक हकहरू

राज्यको संवैधानिक ढाँचामा आधारित हुन्छन्।" यी विचारहरूले मानव अधिकारको विश्वव्यापी प्रकृति र मौलिक हकको राष्ट्र-विशिष्ट प्रकृतिलाई स्पष्ट पार्छ।

मौलिक हकको विकासक्रम

मौलिक हकको अवधारणाको सुरुवात प्राचीन ग्रीस र रोमबाट भएको मानिन्छ, जहाँ नागरिकका केही आधारभूत अधिकारहरूको विकास भएको थियो। आधुनिक अर्थमा मौलिक हकको विकास *म्यागना कार्टा*, १२१५ बाट भएको मानिन्छ। यसले नागरिकलाई स्वेच्छाचारी रूपमा पक्राउ गर्न नपाइने व्यवस्था ल्याएको थियो, जसले आजको निवारक नजरबन्द (preventive detention) विरुद्धको अधिकारको जग बसाल्यो।

सन् १६८८ मा बेलायतमा भएको *गौरवमय क्रान्ति* (Glorious Revolution) ले निरंकुश राजतन्त्रलाई संविधानको अधीनमा ल्यायो। त्यसैगरी, अमेरिकी स्वतन्त्रता संग्राम (१७७६) र फ्रान्सेली राज्य क्रान्ति (१७८९) ले नागरिक हकका क्षेत्रमा नयाँ आयाम थपे। यी क्रान्तिहरूको प्रभावस्वरूप बेलायतको *Bill of Rights* (१६८९), अमेरिकाको *Bill of Rights* (१७९१), र फ्रान्सको *Declaration of the Rights of Man and of the Citizen* (१७८९) विकसित भए, जसले मौलिक हकको सिद्धान्तलाई मजबुत बनायो।

मौलिक हक र यसको विकास

कानुनविद् भीमार्जुन आचार्यले *Fundamental Rights in the World Constitution* ग्रन्थमा १३५ देशका संविधानको तुलनात्मक अध्ययन गरेका छन्। सो अध्ययनअनुसार सन् १९५० भन्दा अघिका संविधानहरूमा मौलिक हक उल्लेख नपाइएको भए पनि त्यसपछिका अधिकांश संविधानमा मौलिक हकको व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। भारतको संविधानमा छवटा मौलिक अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ। पछिल्लो समयमा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसँगै आर्थिक र सामाजिक अधिकारलाई पनि मौलिक हकका रूपमा समावेश गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ।

२१औँ शताब्दीमा मौलिक हकको अवधारणा नयाँ चुनौतीहरूसँग विकसित भइरहेको छ। डिजिटल अधिकार, गोपनीयताको अधिकार तथा स्वच्छ वातावरणको अधिकारजस्ता नयाँ क्षेत्रहरू उदय भइरहेका छन्। साथै, विश्वव्यापीकरण र प्रविधिको तीव्र विकासले मौलिक हकको कार्यान्वयन र संरक्षणमा थप चुनौतीहरू सिर्जना गरेका छन्।

नेपालको संविधानमा मौलिक हक

नेपाल सरकार वैधानिक कानून, २००४ ले मौलिक हकलाई नागरिक कर्तव्यसँग जोडेको थियो। त्यसयता भएका संवैधानिक विकासक्रमले मानव अधिकारका पाँच पुस्तालाई समेट्दै नागरिक सर्वोच्चता स्थापित गर्ने प्रयास गरेको छ। वर्तमान नेपालको संविधानको धारा १६ देखि धारा ४६ सम्म ३१ वटा मौलिक हक समेटिएका छन्।

यस संविधानले नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारका साथै सामाजिक, आर्थिक, र सांस्कृतिक अधिकारलाई समेत मौलिक हकअन्तर्गत समेटेको छ। साथै, न्यायिक सक्रियताको आधारमा सार्वजनिक सरोकारका विवादहरूमा मान्यता पाएका मानव अधिकारका तेस्रो पुस्ताका अधिकारलाई समेत मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरेको छ।

नेपालको संविधानमा उल्लेख गरिएका मौलिक हकहरू निम्नानुसार छन्:

१. सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हक (धारा १६)

प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हक हुने छ। साथै, कसैलाई पनि मृत्युदण्डको सजाय दिने गरी कानून बनाउन नपाइने व्यवस्था हुने छ।

२. स्वतन्त्रताको हक (धारा १७)

प्रत्येक नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, बिना हातहतियार शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता, राजनीतिक दल खोल्ने स्वतन्त्रता, सङ्घ र संस्था खोल्ने स्वतन्त्रता, नेपालको कुनै पनि भागमा आवतजावत र बसोबास गर्ने स्वतन्त्रता, साथै नेपालको कुनै पनि भागमा पेशा, रोजगार, उद्योग, व्यापार तथा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने स्वतन्त्रता हुने छ।

३. समानताको हक (धारा १८)

सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने छन् र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन। जातीय, लैंगिक, वर्गीय, क्षेत्रीय, भाषिक, शारीरिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, वा अन्य आधारमा भेदभाव नगर्ने छन्। साथै, समान कामका लागि समान पारिश्रमिक र पैतृक सम्पत्तिमा छोरा-छोरीको समान अधिकार हुने छ।

४. सञ्चारको हक (धारा १९)

पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता ग्यारेन्टी गरिएको छ।

५. न्यायसम्बन्धी हक (धारा २०)

न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूको आत्मसात गर्दै आरोपित व्यक्तिको मानव अधिकारको रक्षा गरिने छ। स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्त, दोहोरो खतराको सिद्धान्त, मौन रहने हक (Right to Silence), तथा निःशुल्क कानुनी सहायता प्राप्त गर्ने हक सुनिश्चित गरिने छ।

६. अपराध पीडितको हक (धारा २१)

अपराध पीडितलाई सामाजिक पुनःस्थापना र क्षतिपूर्ति सहितको न्याय प्राप्त गर्ने हक हुने छ।

७. यातना विरुद्धको हक (धारा २२)

पक्राउ परेको वा थुनामा रहेको व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना दिइने छैन। यदि यातना दिइएमा पीडितले कानुनबमोजिम क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हक हुने छ।

८. निवारक नजरबन्द विरुद्धको हक (धारा २३)

नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, वा सार्वजनिक शान्ति र व्यवस्थामा तत्काल खलल पर्ने पर्याप्त आधार नभई कुनै व्यक्तिलाई निवारक नजरबन्दमा राख्न पाइने छैन।

९. छुवाछूत तथा भेदभाव विरुद्धको हक (धारा २४)

कुनै पनि व्यक्तिलाई निजको उत्पत्ति, जात, जाति, समुदाय, पेशा, व्यवसाय वा शारीरिक अवस्थाको आधारमा कुनै प्रकारको छुवाछूत वा भेदभाव गरिने छैन। कार्यस्थलमा कुनै प्रकारको भेदभाव नगर्ने र त्यस्तो गरेमा कानुन बमोजिम दण्डनीय हुने छ।

१०. सम्पत्तिको हक (धारा २५)

प्रत्येक नागरिकलाई कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने, व्यावसायिक लाभ प्राप्त गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक हुने छ।

११. धार्मिक स्वतन्त्रताको हक (धारा २६)

प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो आस्थाअनुसार धर्म अवलम्बन, अभ्यास र संरक्षण गर्ने स्वतन्त्रता हुने छ। कसैले कसैको धर्म परिवर्तन गराउन वा अरूको धर्ममा खलल पार्ने काम गर्न नपाइने छ। त्यस्तो कार्य कानुनबमोजिम दण्डनीय हुने छ।

१२. सूचनाको हक (धारा २७)

प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारका कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने र पाउने हक हुने छ।

१३. गोपनीयताको हक (धारा २८)

कुनै पनि व्यक्तिको जीवन, आवास, सम्पत्ति, लिखत, तथ्याङ्क, पत्राचार र चरित्रसम्बन्धी गोपनीयता कानुन बमोजिम बाहेक अविच्छेद्य हुने छ।

१४. शोषण विरुद्धको हक (धारा २९)

कसैले पनि शारीरिक, मानसिक वा यौनजन्य शोषण गर्न नपाइने छ। त्यस्तो व्यवहार कानुनी रूपमा दण्डनीय हुने छ।

१५. स्वच्छ वातावरणको हक (धारा ३०)

प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुने छ। प्रदूषणका कारण क्षति पुगेका व्यक्तिहरूले कानुनीबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुने छ।

१६. शिक्षासम्बन्धी हक (धारा ३१)

प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुने छ। आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क हुने छ। माध्यमिक तहको शिक्षा पनि निःशुल्क हुने छ, र नागरिकलाई आफ्नै मातृभाषामा शिक्षा प्राप्त गर्ने हक हुने छ।

१७. भाषा तथा संस्कृतिको हक (धारा ३२)

प्रत्येक व्यक्ति र समुदायलाई आफ्नो भाषा प्रयोग गर्ने तथा आफ्नै समुदायको सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने हक हुने छ।

१८. रोजगारीको हक (धारा ३३)

प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुने छ। साथै, रोजगारी छनोट गर्ने स्वतन्त्रता रहने छ।

१९. श्रमको हक (धारा ३४)

प्रत्येक श्रमिकलाई उचित श्रम अभ्यासको हक हुने छ। साथै, योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक, ट्रेड युनियन खोल्ने, त्यसमा सहभागी हुने तथा सामूहिक सौदाबाजी गर्ने हक हुने छ।

२०. स्वास्थ्यसम्बन्धी हक (धारा ३५)

प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने, आफ्नो स्वास्थ्य उपचार सम्बन्धी जानकारी पाउने, स्वास्थ्य सेवामा समान पहुँच राख्ने तथा स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइमा पहुँचको हक हुने छ।

२१. खाद्यसम्बन्धी हक (धारा ३६)

प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य अभावका कारण जीवन जोखिममा नपर्ने हक हुने छ। साथै, प्रत्येक नागरिकलाई खाद्य सम्प्रभुताको हक हुने छ।

२२. आवासको हक (धारा ३७)

प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवास प्राप्त गर्ने हक हुने छ।

२३. महिलाको हक (धारा ३८)

प्रत्येक महिलालाई लैंगिक भेदभावविना समान वंशीय हक, सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हक, महिला हिंसाविरुद्धको हक, समानुपातिक तथा समावेशी सिद्धान्तअनुसार सहभागी हुने हक हुने छ। साथै, सम्पत्ति तथा पारिवारिक मामिलामा पति-पत्नीलाई समान हक हुने छ।

२४. बालबालिकाको हक (धारा ३९)

प्रत्येक बालबालिकालाई नामकरण तथा जन्मदर्ता गराउने हक, व्यक्तित्व विकासको हक, बालमैत्री वातावरणमा हुर्कने हक, बाल-अनुकूल न्यायको हक तथा बालस्वास्थ्य विकासको हक हुने छ।

२५. दलितको हक (धारा ४०)

राज्यका सबै निकायमा दलित समुदायलाई समानुपातिक तथा समावेशी सिद्धान्तअनुसार सहभागी गराउने हक हुने छ। साथै, शिक्षा, स्वास्थ्य, सम्पत्तिलगायतका क्षेत्रमा आवश्यक सहायता प्राप्त गर्ने हक हुने छ।

२६. ज्येष्ठ नागरिकको हक (धारा ४१)

ज्येष्ठ नागरिकलाई राज्यबाट विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक हुने छ।

२७. सामाजिक न्यायको हक (धारा ४२)

सामाजिक रूपमा पछाडि परेका, बहिष्करणमा परेका तथा बञ्चित गरिएका व्यक्तिहरूलाई समावेशी सिद्धान्तअनुसार राज्यका निकायमा सहभागी गराउने हक हुने छ।

२८. सामाजिक सुरक्षाको हक (धारा ४३)

आर्थिक रूपमा विपन्न, अशक्त, असहाय, एकल महिला, अपांगता भएका व्यक्ति, बालबालिका, आफ्नै हेरचाह गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानूनबमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुने छ।

२९. उपभोक्ताको हक (धारा ४४)

प्रत्येक उपभोक्तालाई गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने हक हुने छ। गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवाका कारण क्षति पुगेमा पीडितले कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुने छ।

३०. देश निकाला विरुद्धको हक (धारा ४५)

कुनै पनि नागरिकलाई देश निकाला गरिने छैन।

३१. संवैधानिक उपचारको हक (धारा ४६)

यस भागमा उल्लेखित हकहरूको कार्यान्वयनका लागि कानूनबमोजिम संवैधानिक उपचार प्राप्त गर्ने हक हुने छ।

सङ्घीय संरचनामा मौलिक हकको कार्यान्वयन

नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनतालाई अक्षुण्ण राख्दै मौलिक हक तथा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने दायित्व राज्यको हुने व्यवस्था नेपालको संविधानले गरेको छ। संविधानले नेपाल राज्यको मूल संरचनालाई सङ्घ, प्रदेश, र स्थानीय तहमा विभाजन गर्दै राज्यशक्तिको बाँडफाँट तीनै तहमा गरिसकेको छ। यस व्यवस्थाले नागरिकका मौलिक हकसहितका मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण, र परिपूर्तिमा तीनै तहका सरकारहरू जिम्मेवार हुनुपर्ने अवस्थाको स्वतः सिर्जना गरेको छ।

सङ्घीयतामा सङ्घीय सरकारको भूमिका मौलिक हकको कार्यान्वयनमा केन्द्रीय र समन्वयकारी रहन्छ। यसले राष्ट्रिय नीति, कानून, र मापदण्डहरू तय गरी मौलिक हकको कार्यान्वयनको ढाँचा प्रदान गर्दछ। सङ्घीय सरकारले मौलिक हकसम्बन्धी ऐनहरू पारित गर्ने, राष्ट्रिय बजेटमा आवश्यक रकम विनियोजन गर्ने, र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौताहरूको पालना सुनिश्चित गर्ने जस्ता कार्यहरू गर्दछ।

प्रदेश सरकारहरूले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कानून निर्माण गर्न, कार्यक्रमहरू तय गर्न, र तिनको कार्यान्वयन गर्न सक्छन्। जस्तै, शिक्षाको हक कार्यान्वयन गर्न प्रदेशले आफ्नो क्षेत्रको भाषा र संस्कृति अनुरूप पाठ्यक्रम विकास गर्न सक्छ, साथै स्वास्थ्यको हक सुनिश्चित गर्न प्रादेशिक अस्पतालहरूको स्थापना तथा सञ्चालन गर्न सक्छ।

स्थानीय तहको भूमिका मौलिक हकको प्रत्यक्ष कार्यान्वयनमा अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ। स्थानीय तह नागरिकसँग सबैभन्दा नजिक हुने भएकाले उनीहरूको आवश्यकताअनुसार नीति तथा कार्यक्रमहरू बनाउन सक्छ। उदाहरणका लागि आवासको हक कार्यान्वयन गर्न स्थानीय तहले सुकुम्बासी तथा

विपन्न वर्गका लागि आवास निर्माण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्छ। खाद्य सुरक्षाको हक सुनिश्चित गर्न स्थानीय कृषि उत्पादन प्रवर्द्धन कार्यक्रमहरू लागू गर्न सक्छ। शिक्षाको हक कार्यान्वयन गर्न विद्यालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न सक्छ।

अन्य देशहरूको अनुभव

(क) भारत

भारतमा राज्य सरकारहरूले मौलिक हक कार्यान्वयनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। केरला राज्यले शिक्षाको हक तथा स्वास्थ्यको हक कार्यान्वयनमा उल्लेखनीय सफलता हासिल गरेको छ। तमिलनाडु राज्यले खाद्य सुरक्षाको हक सुनिश्चित गर्न सार्वजनिक वितरण प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाएको छ।

(ख) जर्मनी

जर्मनीमा प्रान्तहरू (Länder) लाई मौलिक हक कार्यान्वयनमा व्यापक अधिकार दिइएको छ। बाभेरिया प्रान्तले वातावरणीय हक संरक्षणका लागि कठोर कानून तथा नीति लागू गरेको छ। नोर्डराइन-वेस्टफालेन प्रान्तले आप्रवासीहरूको हक संरक्षणका लागि विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छ।

(ग) क्यानडा

क्यानडामा प्रान्तहरूलाई मौलिक हक कार्यान्वयनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका दिइएको छ। अन्टारियो प्रान्तले मानव अधिकार आयोग स्थापना गरी भेदभावविरुद्धको हक संरक्षणमा उल्लेखनीय कार्य गरेको छ। ब्रिटिश कोलम्बिया प्रान्तले आदिवासी जनताको हक संरक्षणका लागि विशेष कानून तथा कार्यक्रमहरू लागू गरेको छ।

मौलिक हकको कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकारको भूमिका

नेपालको संविधानले नेपाल राज्यको संरचनालाई सङ्घ, प्रदेश, र स्थानीय तह गरी तीन तहमा विभाजन गर्दै राज्यशक्तिको बाँडफाँटसमेत गरेको छ। यस्तो संरचनामा जस्तो केन्द्रीय सरकार मात्र नभई प्रदेश सरकार तथा स्थानीय सरकार पनि नागरिकका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि जिम्मेवार हुन आवश्यक छ।

यो प्रणालीले प्रत्येक तहलाई आफ्ना अधिकार तथा जिम्मेवारीको व्यवस्थापन गर्न र स्थानीय तहमा निर्णय लिने अवसर प्रदान गर्न प्रोत्साहित गर्दछ। नेपालमा सङ्घीय संरचनाअनुसार मौलिक हकको

कार्यान्वयन एक जटिल तथा बहुआयामिक प्रक्रिया हो, जसमा प्रदेश सरकारको भूमिका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ।

विभिन्न सङ्घीय मुलुकहरूको अनुभवले देखाएको छ कि प्रदेश सरकारहरूले स्थानीय परिवेशअनुकूल नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी मौलिक हक कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन सक्छन्। प्रदेश सरकारहरूको स्थानीय आवश्यकता बुझ्ने क्षमता, लचिलोपन, र नवीन प्रयोगहरू गर्ने सामर्थ्य ले मौलिक हक कार्यान्वयनमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्छ।

प्रदेश सरकारको भूमिका

१. प्रदेश सरकारहरूले सङ्घीय कानूनको परिधिभित्र रही मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि प्रादेशिक कानूनहरू निर्माण गर्न सक्छन्। उदाहरणका लागि, भारतको महाराष्ट्र राज्यले शिक्षाको हक कार्यान्वयनका लागि विशेष कानून बनाएको छ।
२. प्रदेश सरकारहरूले आफ्नो क्षेत्रका विशिष्ट आवश्यकताअनुसार मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गर्न सक्छन्। जस्तै, क्यानडाको क्युबेक प्रान्तले भाषा तथा संस्कृतिको हक संरक्षणका लागि विशेष कार्यक्रम लागू गरेको छ।
३. प्रदेश सरकारहरूले मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना स्थापना गर्न सक्छन्। जस्तै, जर्मनीका विभिन्न प्रान्तहरूमा मानव अधिकार कार्यालय स्थापना गरिएका छन्।
४. प्रदेश सरकारहरूले मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय तथा मानवीय स्रोत परिचालन गर्न सक्छन्। अस्ट्रेलियाको भिक्टोरिया राज्यले मानव अधिकार संरक्षणका लागि छुट्टै बजेट विनियोजन गरेको उदाहरण उल्लेखनीय छ।
५. प्रदेश सरकारहरूले आफ्नो क्षेत्रमा मौलिक हक कार्यान्वयनको अवस्थाको नियमित अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्न सक्छन्। स्विट्जरल्यान्डका क्यान्टनहरूले मानव अधिकार स्थितिको वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने परिपाटी अपनाएका छन्।
६. प्रदेश सरकारहरूले सङ्घीय सरकार, स्थानीय तह तथा अन्य सरोकारवालासँग समन्वय र सहकार्य गरी मौलिक हक कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन सक्छन्। अमेरिकाका राज्यहरूले सङ्घीय सरकारसँग सहकार्य गरी मतदान अधिकार संरक्षणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेका उदाहरण प्रशंसनीय छन्।

प्रदेश सरकारका चुनौतीहरू

नेपालको संविधानको धारा ५६ मा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहले नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता, राष्ट्रिय हित तथा सर्वाङ्गीण विकासको साथै मानव अधिकार तथा मौलिक हक संरक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ। प्रदेशहरूबिच क्षमता तथा स्रोत साधनको असमान वितरण तथा राजनीतिक इच्छाशक्तिको अभावका कारण मौलिक हक कार्यान्वयनमा प्रदेश सरकारहरूले विभिन्न चुनौतीहरू भोगिरहेका छन्। ती चुनौतीहरू निम्नानुसार छन्:

- **बजेट अभाव:** प्रदेश सरकारको सीमित बजेटका कारण मौलिक हकहरूको पूर्ण कार्यान्वयन गर्न कठिन हुन्छ। उदाहरणका लागि शिक्षाको हक सुनिश्चित गर्न विद्यालय तथा शिक्षकहरूको पर्याप्त व्यवस्था गर्नुका साथै स्वास्थ्यको हक कार्यान्वयन गर्न अस्पताल, उपकरण तथा जनशक्तिको प्रबन्ध गर्न ठुलो लगानी आवश्यक पर्छ।
- **समन्वयको अभाव:** केन्द्र, प्रदेश तथा स्थानीय तहबिच समन्वयको कमीले मौलिक हक कार्यान्वयनमा दोहोरोपना देखा पर्न सक्छ। उदाहरणका लागि, रोजगारीको हक कार्यान्वयन गर्दा तीनै तहका सरकारले असंगठित रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा स्रोतको दोहन तथा दुरुपयोग हुन सक्छ।
- **कानून अस्पष्टता:** मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि बनेका कतिपय कानून अस्पष्ट वा अपूर्ण छन्। जिम्मेवार संस्थाहरूको कमजोर क्षमताका कारण पनि प्रभावकारी कार्यान्वयन सम्भव भएको छैन।
- **जनचेतनाको अभाव:** धेरै नागरिक आफ्ना मौलिक हकबारे जानकारी नहुँदा तिनको उपयोग गर्न सक्दैनन्। जनचेतनाको अभावकै कारण कतिपय अवस्थामा राज्यद्वारा प्रदान गरिएका सेवा-सुविधाहरू समेत जनताले उपयोग गर्न सक्दैनन्।
- **भौगोलिक विकटता:** नेपालको भौगोलिक विविधताका कारण स्वास्थ्य तथा शिक्षा जस्ता आधारभूत सेवाहरू सबै क्षेत्रमा पुर्याउन कठिन छ। विकट क्षेत्रहरूमा पूर्वाधार निर्माण तथा सेवा प्रवाह गर्न बढी लागत तथा समय लाग्छ।

चुनौती समाधानका लागि सुझावहरू

प्रदेश सरकारहरूले यी चुनौतीहरूको समाधान गर्न निम्न उपायहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक छन्:

- प्रदेश सरकारहरूको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धिका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि प्रदेशहरू बिच स्रोत साधनको न्यायोचित वितरण सुनिश्चित गर्ने।
- प्रदेश सरकारलाई मौलिक हक कार्यान्वयनमा थप अधिकार तथा जिम्मेवारी दिई उत्तरदायी बनाउने।
- प्रदेशहरूबिच अनुभव तथा सिकाइ आदानप्रदान गर्ने संयन्त्र विकास गर्ने।
- प्रदेश मानव अधिकार आयोग स्थापना तथा सशक्तीकरण गर्ने।
- स्विट्जरल्यान्डको मोडेलअनुसार मौलिक हक कार्यान्वयनका लागि छुट्टै बजेट विनियोजन गरी यसको प्रभावकारी उपयोग सुनिश्चित गर्ने।
- क्यानडाको अभ्यासअनुसार सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारबिच प्रभावकारी समन्वय संयन्त्र विकास गर्ने।
- बेल्जियमको अनुभवबाट सिक्दै नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली विकास गर्ने र सुधारका लागि आवश्यक रणनीति अवलम्बन गर्ने।
- अस्ट्रेलियाको मोडेलअनुसार नागरिक समाज तथा सरोकारवालासँगको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।

निष्कर्ष

नेपालको संविधानलाई “समाजवाद उन्मुख” उल्लेख गरिएको सन्दर्भमा यस्ता मौलिक हकको कार्यान्वयनले नेपाली समाजलाई समतामूलक बनाउने र राज्यको राजनीतिक तथा आर्थिक स्वरूपमा परिवर्तन ल्याउनेछ। नेपालको संविधानको धारा ४७ अनुसार मौलिक हक सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था लागू भएसँगै तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको चुनौती पनि थपिएको छ। त्यसैले सरकारको स्वेच्छाचारिता नियन्त्रण गर्दै जनताको स्वतन्त्रतालाई अझ बढी संस्थागत गर्न मौलिक हकको व्यवस्था भएकाले राज्यले नागरिकका सम्पूर्ण अधिकारको सम्मान गर्दै उदाहरणीय प्रजातान्त्रिक राज्यको रूपमा स्थापित हुनु आजको आवश्यकता हो।

विभिन्न सङ्घीय मुलुकहरूको अनुभवले देखाएको छ कि प्रदेश सरकारहरूले स्थानीय परिवेशअनुकूल नीति र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी मौलिक हक कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन सक्छन्, तर यसका लागि पर्याप्त स्रोत साधन, संस्थागत क्षमता र राजनीतिक प्रतिबद्धता आवश्यक छ। नेपालले पनि अन्य सङ्घीय मुलुकहरूको अनुभवबाट सिकेर आफ्नो सन्दर्भअनुकूल मौलिक हक कार्यान्वयन रणनीति विकास गर्नुपर्छ, जसमा प्रदेश सरकारहरूको सक्रिय र प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गरिनुपर्छ। विभिन्न सङ्घीय मुलुकहरूको अनुभवले देखाएको छ कि प्रदेश सरकारहरूले स्थानीय परिवेशअनुकूल नीति र

कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी मौलिक हक कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन सक्छन्। प्रदेश सरकारहरूको स्थानीय आवश्यकता बुझ्ने क्षमता, लचिलोपन र नवीन प्रयोग गर्न सक्ने क्षमताले मौलिक हक कार्यान्वयनमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिन सक्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- Acharya, B. (2008). Fundamental rights in the world constitutions. Pairavi Book House.
- Agrawal, H. (2008). Human rights (11th ed.). Central Publication.
- Chong, C., & Daniel, P. L. (2017). Debating human rights. Viva Books.
- Davis, C., & Hayson, N. (1997). Fundamental rights in the constitution: Commentary and cases. Juta and Co. Ltd.
- Fuyal, H. (2075). Moulika hak karyanwayan: Samatamulak samridhdhiko bato. Himal Khabarpatrika, Kartik 12, p. 4.
- Joshi, S. P. (2065). Vishwako pramukh sanvidhanharu. Sukund Book Bhavan.
- Kanel, D. (2080). Moulika hak ko karyanwayanma sangh, pradesh ra sthalīya tahako bhūmika. Nepalako shasan pranali: Ayam ra abhyas, Lalitpur: Nepal Prashasnik Prashikshan Pratishthan.
- Kesavananda Bharati v. State of Kerala, AIR 1973 SC 1461.
- Koirala, B. K. (2076). Sanghiya Nepalma tahagat sarkar bich adhikar ra karyaajimmedari ko bandaphand. Creative Press Pvt. Ltd.
- Shrestha, K. (1993). Fundamental rights in Nepal: Essays on constitutional law. Nepal Law Society, 15, p. 6.
- Ullah, A., & Uzair, S. (2011). Basic structure of constitution: Impact of Kesavananda Bharati on constitutional status of fundamental rights. South Asian Studies: A Research Journal of South Asian Studies, 20(2), 299-309.
- Bhattarai, S. K. (2078). Moulika hak: Abadharanagat paksha ra Nepalako abhyas. Moulika hak sambandhi shrot samagri: Mahanyayadhibakta ko karyalaya.
- Jasmine, J. (2017). A comparative study of fundamental rights in India and Canada. International Journal of Social Science and Research (IJSR), 6, 2572-2574.
- Ojha, P. K. (2050). Manav adhikar sambandhi antarraja dastabej ra Nepal manav adhikar sangalo. Anaupcharik Seva Kendra (INSEC).
- Joshi, S. P. (2065). Vishwako pramukh sanvidhanharu. Sukund Book Bhavan.
- ओझा, पवनकुमार, (२०५०), मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज र नेपाल मानव अधिकार सङ्गालो. अनौपचारिक सेवा केन्द्र (इन्सेक)।
- कानुनी शिक्षा सचेतना पुस्तिका, (२०७०), कानुन, न्याय तथा संविधानसभा र संसदीय मामिला मन्त्रालय।

संविधानसभा मौलिक अधिकार तथा निर्देशक सिद्धान्त समिति, (२०६६), विषयगत अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदाको प्रतिवेदन।

फुयाल, हरिप्रसाद, (२०७५), मौलिक हक कार्यान्वयन: समतामूलक समृद्धिको बाटो, हिमाल खबरपत्रिका, कात्तिक १२, पृ. ४।

भट्टराई, श्याम कुमार, (२०७८), मौलिक हक: अवधारणागत पक्ष र नेपालको अभ्यास, मौलिक हकसम्बन्धी श्रोत सामग्री: महान्यायाधीवक्ताको कार्यालय।

जोशी, सुरेन्द्रप्रसाद, (२०६५), विश्वका प्रमुख संविधानहरू, सुकुन्द पुस्तक भवन।

जवाली, धनराज. (२०८०), मौलिक हकको कार्यान्वयनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका.

नेपालको शासन प्रणाली: आयाम र अभ्यास, नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान।

जवाली, डा. चन्द्रकान्त, (२०६८), नेपालको संवैधानिक कानून. पैरवि प्रकाशन।

नेपालको संविधान, (अज्ञात वर्ष), कानून किताब व्यवस्था समिति।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसँग सम्बन्धित संवैधानिक व्यवस्था र कानूनहरू (मौलिक हकसमेत), (२०७५), राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग।

मौलिक हक कार्यान्वयनमा विधायिका र कार्यपालिकाको भूमिका, (२०७६), राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग।

संघीय नेपालमा तहगत सरकार बिच अधिकार र कार्यजिम्मेवारीको बाँडफाँड, (२०७६), क्रियटिभ प्रेस प्रा.लि.।

प्रशासन असार २०८१, वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, ३१-४७

©२०८० सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

<https://doi.org/10.3126/prashasan.v56i2.75328>

www.mofaga.gov.np/prashasanjournal

ISSN: 2565-5043 Print / ISSN: 2822-1974 Online

सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा गुणस्तर अभिवृद्धि: सैद्धान्तिक तथा

व्यवहारिक विश्लेषण

मेघनाथ रिजाल*

लेखसार

यस अध्ययनले नेपालको सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा गुणस्तर अभिवृद्धिको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक विश्लेषण गर्दछ। विशेषतः राज्यको एकल कार्यको रूपमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहको विकास र बहुसरोकारवाला निकायहरूको सहकार्यको अवधारणागत परिवर्तनमा ध्यान केन्द्रित गरिएको छ। यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर मापनका सैद्धान्तिक र व्यावहारिक ढाँचाहरूलाई अध्ययन गर्नु, साथै नेपालको सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा गुणस्तर अभिवृद्धिका प्रयासहरूको विश्लेषण गर्नु हो। यसले सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा देखिएका कमजोरीहरू र सुधारका लागि आवश्यक उपायहरू पहिचान गर्न मद्दत पुर्याउँछ। प्रस्तुत अध्ययनमा सैद्धान्तिक अध्ययन र प्रायोगिक (व्यावहारिक) विश्लेषणको संयोजन गरिएको छ। अध्ययनमा प्रमुख रूपमा विद्वानहरूको मापदण्ड र सार्वजनिक सेवा प्रवाहको गुणस्तर सुधारको लागि विभिन्न वैचारिक तथा व्यावहारिक ढाँचाहरूलाई समेटिएको छ। नेपालको सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि नयाँ अवधारणात्मक तथा व्यावहारिक ढाँचाहरूको आवश्यकता छ। सार्वजनिक सेवामा देखिएका कमजोरीहरू, प्रक्रियामुखी सेवा प्रवाह र अप्रत्यक्ष उत्तरदायित्वजस्ता समस्याहरूले सेवाको गुणस्तरलाई न्यून बनाएका छन्। नेपालको सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि नयाँ दृष्टिकोण र सुधारका उपायहरू प्रदान गर्नेमा छ। यसले सार्वजनिक प्रशासन र राजनीतिक निकायहरूको सहकार्यात्मक प्रयास आवश्यकताबारे सन्देश प्रवाह गर्छ र गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका लागि उपयुक्त रणनीतिहरू विकास गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ।

शब्दकुञ्जी: सार्वजनिक सेवा गुणस्तर, गुणस्तर मोडेल (SERVQUAL), नागरिक सन्तुष्टी, कार्यसम्पादन (Public Service Quality, SERVQUAL, Customer Satisfaction, Performance) ।

* उपसचिव, नेपाल सरकार

इमेल: mnrijal@gmail.com

पृष्ठभूमि

राज्यको उद्भव नै सेवा प्रवाहका लागि भएको हो भन्न सकिन्छ। राज्यको आवश्यकता नागरिकको सेवा र सुरक्षामा धेरै हदसम्म आवद्ध छ। सार्वजनिक सेवा प्रवाह राज्यको प्रमुख दायित्व हो भने नागरिकको अधिकार हो। विकसित व्यवस्थापकीय अवधारणाहरूसँगै सेवा प्रवाहका नवीन आयाम, नयाँ संरचना र बहुसरोकारवाला मार्फत् सेवाको विकेन्द्रीकरण गरी सेवामा सुशासन र सहज पहुँच उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्व हुन आएको छ।

सार्वजनिक सेवाप्रवाह सरकारको आधारभूत कार्य हुनुका साथै सरकार र जनताबिचको सम्बन्धलाई स्थापित र परिभाषित गर्ने वैधानिक माध्यम पनि हो। राज्यले अपनाएको राजनीतिक प्रणाली, सामाजिक अवस्थिति र समाजको संरचना, आर्थिक अवस्था, सरकारी नीति र सरकारको क्षमता जस्ता पक्षहरूले सार्वजनिक सेवा प्रवाहको अवस्थालाई प्रभावित गरिरहेका हुन्छन्। यसका साथै, प्रविधिको विकास र उपयोगको स्तर, सेवाग्राही नागरिकको अपेक्षा र नागरिक चेतनास्तर तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश जस्ता विषयहरूले सार्वजनिक सेवाको मागपक्षलाई प्रभाव पार्दछन्।

सार्वजनिक प्रशासन सार्वजनिक सेवा प्रवाहको आधारभूत संयन्त्र हो। सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा राज्यको एकल कार्यको रूपमा हेरिने अवस्थादेखि बहुसरोकारवाला निकायहरूको सहकार्यको परिणति अवधारणागत परिवर्तनहरू भएका छन्। सार्वजनिक प्रशासनका सिद्धान्त तथा अवधारणागत परिवर्तनहरूले सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धिमा आन्तरिक सुधार, संरचनागत परिवर्तन तथा बाह्य संलग्नताको खोजीसम्मका पक्षहरूलाई उजागर गर्दै लगेको देखिन्छ। सार्वजनिक सेवाको गुणस्तरलाई परिभाषित गर्नु आफैमा पेचिलो देखिन्छ, गुणस्तर मापन जटिल कार्य भए तापनि विद्वानहरूले मापनका सैद्धान्तिक र प्रायोगिक (Empirical) ढाँचा तयार गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ।

यस सन्दर्भमा गुणस्तरका आधारभूत पक्षहरूको पहिचान र सोमा आधारित मूल्यांकन प्रणालीबाट गुणस्तरको लेखाजोखा गर्नु जटिल नै देखिन्छ।

नेपालमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा अनेकौं प्रयास, सुधार, केही उपलब्धिहरू, कानुनी तथा संरचनागत परिवर्तन र सूचना प्रविधिको प्रयोग जस्ता उपायहरू अबलम्बन गरिएको देखिन्छ। सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा समग्रमा कर्मचारीतन्त्रीय लालफीताशाही प्रवृत्ति (Red-tapism), अप्रत्यक्ष उत्तरदायित्व प्रणाली, कमजोर नेतृत्व (Catch 22), निर्वैयक्तिकता जस्ता अवगुणहरू बिच गुणस्तरको ढाँचा पर्गेलदै नेपालको सेवा प्रवाहमा गुणस्तर अभिवृद्धिमा केन्द्रित हुन आम आकांक्षाको साथसाथै निर्विकल्प परिस्थिति बन्दै गएको छ।

सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा देखिएका अवधारणागत विकासहरू

सार्वजनिक प्रशासन सार्वजनिक सेवाप्रवाहको संयन्त्र वा प्रणाली हो भन्न सकिन्छ। सार्वजनिक प्रशासनमा हालसम्म आइपुग्दा अवधारणागत परिवर्तनहरू निरन्तर छन्। अवधारणागत परिवर्तनलाई विभिन्न शोधहरूबाट अनुसन्धान भइरहेको समेत छ। त्यस्ता शोधहरूमध्ये Bojang (2021) समेत एक हो, सो शोध समेतको आधारमा अवधारणागत परिवर्तनलाई संक्षेपमा यसरी समेट्न सकिन्छ।

- ❖ १८८७ भन्दा अघि: सरकार पुलिस राज्य, सीमित भूमिकामा सरकार (कर, रक्षा, प्रतिरक्षा) रहेकाले सार्वजनिक सेवा प्रवाह पनि सोहीबमोजिम सीमित रहेको देखिन्छ,
- ❖ १८८७ देखि १९६० सम्मको अवधि: विशिष्टिकृत सेवा प्रवाह संरचनाका रूपमा सार्वजनिक प्रशासनको पहिचान, कल्याणकारी वा सुसारे राज्यबाट प्रदान गरिने बहुल सेवाहरू र सेवा प्रवाहमा राज्यको एकाधिकार मानिएको देखिन्छ।
- ❖ १९६० देखि १९८० सम्मको अवधि: विकास प्रशासन र नयाँ सार्वजनिक प्रशासनका मूल्यमा आधारित सेवाहरू जसमा सेवाको विकेन्द्रीकरण, छरितो सेवा, मूल्यमा आधारित सेवा तथा सहभागितात्मक प्रणालीबाट सेवा प्रदान गर्ने विषय समेटिएको देखिन्छ।
- ❖ १९८० देखि २००० सम्मको अवधि: सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा निजी क्षेत्रका सफल अभ्यासहरू आन्तरिकीकरणको अवधि जसलाई नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापन (New Public Management-NPM) भनिएको, यस अवधारणाको सारमा सेवा प्रवाहमा सरकार अप्रभावकारी छ, छरितो सरकार र सेवामा बजारीकरण, बजार प्रणालीको प्रयोगमा जोड दिनुपर्ने विषय उठान गरिएको देखिन्छ।
- ❖ २००० पश्चात्को अवधि: नयाँ सार्वजनिक सेवा (New Public Service-NPS) जिम्मेवार सरकार (Responsible Government) हुँदै नयाँ सार्वजनिक शासन (New Public Governance-NPG) को अवधारणाले स्थान प्राप्त गर्दै गएको छ। बहुपात्रको सहभागितामा आधारित शासकीय अभ्यास र संजालीकृत शासनको अभ्यास मार्फत् सरकार र निजी क्षेत्रको अलावा सामाजिक क्षेत्र तथा सरोकारवालाहरूको सक्रिय संलग्नता मार्फत मूल्यमा सिर्जना (Value Creation) र सार्वजनिक सेवाको पारिस्थितिक प्रणाली (Public Service Ecosystem) मा आधारित सेवाको अवधारणात्मक विकास भएको देखिन्छ।

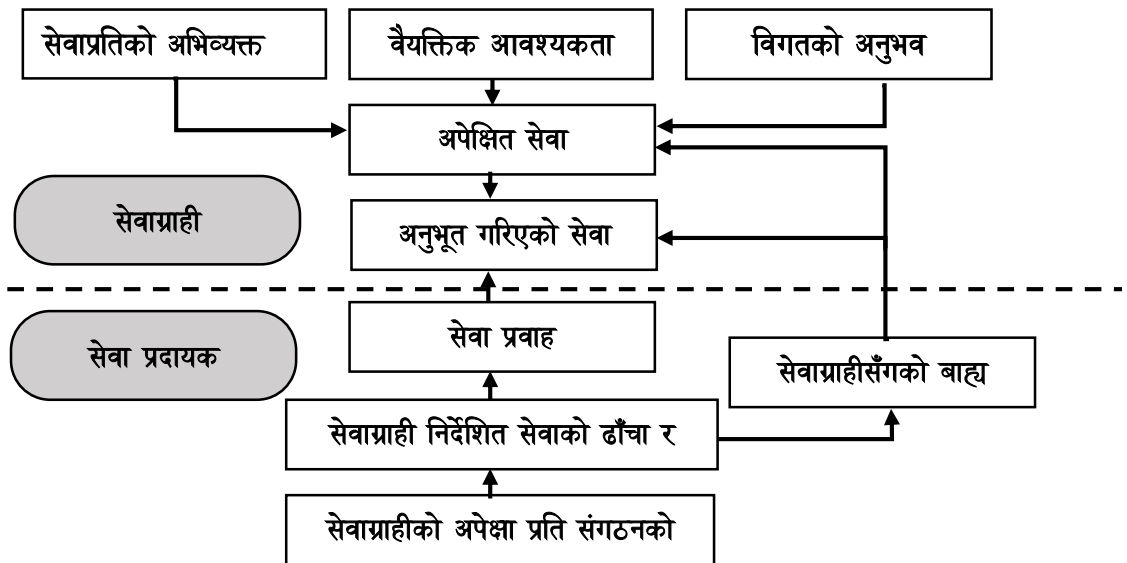
सार्वजनिक सेवामा गुणस्तरको ढाँचा

उत्पादन र सेवाहरूमा गुणस्तरको प्राप्ति सन् १९८० पश्चात् महत्त्वपूर्ण अध्ययनहरू भएका देखिन्छन्। वस्तुहरू (Goods)को गुणस्तर मापन अध्ययनका विभिन्न तरिका, माध्यम र विधाहरूमा विकास भइरहेको भए तापनि सेवा (Services) को गुणस्तर के हुने ? कसरी मापन गर्ने भन्ने विषयमा अध्येताहरू बिच एकरूपता पाइँदैन, जसले

सेवाको गुणस्तर कम परिभाषित (Under-defined) र अध्ययन अनुसन्धानको कमी (Under-researched) भएको देखाउँछ।

सन् १९८० देखि सेवा प्रवाहमा गुणस्तरका बारेमा विभिन्न अनुसन्धानहरू भएका र ती अनुसन्धानहरूबाट सार्वजनिक सेवामा गुणस्तरको खाका प्रस्ताव गरिएको देखिन्छ। विभिन्न गुणस्तर मूल्याङ्कनका ढाँचाहरू अध्ययनहरू भएका छन्। त्यस्ता अध्ययनहरू मध्ये सेवाग्राहीको अपेक्षा (Customer Expectation) र सेवा प्रवाहको अवस्था बिचको तुलनामा आधारित मोडेल धेरै प्रचलनमा देखिन्छ। सार्वजनिक सेवा गुणस्तर (Public Service Quality) मोडेल, अमेरिकी लेखकहरू ए. परशुरामन, भलारी ए जेथमल र लेन बेरीको समूहले सन् १९८३ र १९८८ को बिचमा गरिएको शोधमा आधारित छ (Parasuraman, Zeithaml & Berry, 1995 & 1988; Barker & Kandumpully, 2007; Rhee & Rhab 2007)। यसलाई सेवाको गुणस्तर सम्बन्धी 'पीजीवी' (PZB) वा सेवा गुणस्तर (SERVQUAL) मोडेल समेत भन्ने गरिएको छ, जसलाई चित्र-१ मा समेटिएको छ। आलोचनारहित नभए तापनि अध्ययन र शोधहरूको उद्धरणका हिसाबले यो मोडेललाई बढी अबलम्बन गरिएको देखिन्छ।

चित्र-१: सेवाको गुणस्तरमा नागरिक अपेक्षाको ढाँचा

स्रोत: Parasuraman, Zeithaml & Berry, (1995 & 1988) मा आधारित रही तयार

यो सैद्धान्तिक ढाँचामा सेवाप्रति अभिव्यक्त धारणा (Words of Mouth Communication), सेवाग्राहीको वैयक्तिक आवश्यकता (Individual Needs) र विगतको अनुभव (Past Experience) ले त्यस्तो अपेक्षा निर्धारण गर्दछ।

जसमा सेवाको गुणस्तरलाई विभिन्न आयाममा विश्लेषण गरिएको छ भने सेवाग्राहीको अपेक्षा सम्बन्धमा सेवाको गुणस्तर ढाँचासमेत समेटिएको छ। सेवामा विभिन्न किसिमका खाडलहरू (Gaps) विद्यमान रहने र त्यस्ता खाडलहरू ५ प्रकारका हुने ढाँचा देखिन्छ; पहिलो: साङ्गठनिक अपेक्षा र सेवाग्राही अपेक्षा बिच, दोस्रो: अपेक्षित सेवा र अनुभूत सेवा बिच, तेस्रो: नागरिक अपेक्षा र सेवाको गुणस्तर तथा ढाँचा बिच, चौथो: सेवाको गुणस्तर तथा ढाँचा र सेवाग्राहीको बाह्य संचार बिच तथा पाँचौं: सेवाको ढाँचा र वास्तविक सेवा प्रवाह बिच।

मोडेलका विकासकर्ताहरूले उपर्युक्त खाडलहरू (Gaps)को आधारमा सेवा गुणस्तरका दस निर्धारक तत्त्वहरू पहिचान गरेका थिए। तर पछिल्ला शोधहरूमा ती आयामहरूको संश्लेषण गरी पाँच आयामहरूमा समेटिएको देखिन्छ;- विश्वसनीयता (Reliability), आश्वस्तता (Assurance), भौतिक पूर्वाधार तथा क्षमता (Tangibles), समानुभूति (Empathy) र जिम्मेवारीपन (Responsiveness); जसको व्याख्या तालिका १ मा समेटिएको छ।

तालिका १: गुणस्तर निर्धारक आयामहरू (Determinant of Quality)

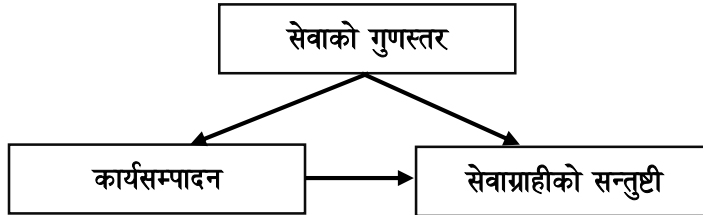
क्र. सं.	निर्धारक आयामहरू (Determinants)	व्याख्या
१	आश्वस्तता (Assurance)	कर्मचारीको ज्ञान, सेवाग्राहीप्रतिको मर्यादाभाव (Courtesy) तथा सेवाप्रति विश्वास (Trust and Confidence) दिलाउने क्षमता
२	समानुभूति (Empathy)	व्यक्ति विशेषको आवश्यकताअनुसारको सेवा प्रवाह र सेवाभाव (Caring)
३	विश्वसनीयता (Reliability)	प्रतिज्ञा बमोजिमको सेवा प्रवाहको सुनिश्चितता र शुद्धता (Accuracy)
४	जिम्मेवारीपन (Responsiveness)	छिटो छरितो (Prompt) सेवा तथा सेवाग्राहीलाई सहयोग गर्ने भावना
५	पूर्वाधार तथा क्षमता (Tangibles)	भौतिक संरचना, उपकरण, जनशक्ति र संचारका माध्यमहरू

स्रोत: Parasuraman, Zeithaml & Berry, (1995 & 1988) मा आधारित रही तयार

सेवाको गुणस्तर मापनको प्रस्तुत ढाँचाले समग्र सरकारी तथा निजी संस्थाहरू, विशिष्ट परिस्थिति र सामाजिक प्रणालीमा ब्लुप्रिन्ट रूपमा लागु गर्न नसकिने, सबै अवस्थामा यथारूपमा गुणस्तर मापन गर्न नसक्ने भनी पछिल्ला अध्ययनहरूले यसलाई कार्यसम्पादनमा आधारित बनाउनुपर्ने, सेवाग्राही र सेवाप्रदायक दुबै पक्षका मानवीय गुणहरू (Human Elements) थप गर्नुपर्ने जस्ता विषयहरू औल्याएको समेत देखिन्छ। Barker & Kandumpully (2007) ले सेवाको गुणस्तर मापनलाई कार्यसम्पादन (Service Performance) र सेवाग्राहीको

सन्तुष्टी (Customer Satisfaction)लाई सँगसँगै विश्लेषण गर्नेगरी ढाँचा तयार गरेको देखिन्छ। जसलाई चित्र नं २ मा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ।

चित्र २: सेवाको गुणस्तर, कार्यसम्पादन र सेवाग्राही सन्तुष्टीको अवधारणागत ढाँचा

स्रोत: Barker & Kandumpully, 2007 बाट साभार

नेपालको सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि गरिएका प्रबन्धहरू

नेपालको सार्वजनिक प्रशासनमा नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापनका आयामहरूलाई आन्तरिकीकरण गर्ने, सेवाप्रवाहको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि संस्थागत अध्ययन तथा अनुसन्धानमा जोड, प्रशासन सुधार सुझाव आयोग तथा समितिहरू गठन गरी सुधारको खाँका तयार गर्ने २५ वर्षे, १० वर्षे योजना, सोचपत्र तथा रणनीतिक योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने प्रयास भइरहेकै देखिन्छ।

सार्वजनिक सेवामा निरन्तरको सुधार नागरिकहरूले महसुस नगरेका होइनन्। सङ्घीय संरचनामा गइसकेको अवस्थामा स्थानीय तहप्रति आम नागरिकको विश्वास र भरोसाको केन्द्रको रूपमा स्थापित गर्ने अवसर पनि हामीसामू विद्यमान देखिन्छ। सूचना प्रविधिको र रूपान्तरणले सार्वजनिक सेवालाई धेरै हदसम्म सहज र पारदर्शी बनाएको पनि छ। सरकार र सार्वजनिक निकायहरूमा सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर र उपलब्धि सुधारमा नागरिक दबाव निकै उच्च हुँदैछ।

नेपालको संविधानले सार्वजनिक सेवा प्रवाहका लागि निजामती सेवा र अन्य सरकारी सेवाहरूको गठन गर्नसक्ने, त्यस्ता सेवाहरूमा संवैधानिक हैसियतको लोकसेवा आयोगबाट पदपूर्ति तथा सेवा शर्तसम्बन्धी कार्य व्यवस्थित गर्ने तथा सार्वजनिक सेवालाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, समावेशी, सहभागितामूलक तथा भ्रष्टाचार मुक्त बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्दै सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने लगायतका व्यवस्थाहरू र नीति लिएको देखिन्छ।

कानुनी तथा नीतिगत

- ❖ सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ नियमावली, २०६५ मा जनमुखी, जवाफदेही, पारदर्शी, समावेशी र जनसहभागितामूलक सेवा, सार्वजनिक सेवाका मूल्यहरू, निर्णय प्रणाली, आचरण, सेवाको सहजीकरण तथा गुणस्तर अभिवृद्धिका उपकरणहरूको प्रबन्ध गरेको,
- ❖ सरकारी सेवा संचालनसम्बन्धी कानूनहरू: निजामती सेवा ऐन, स्वास्थ्य सेवा ऐन, सङ्घीय संसद सचिवालय ऐन, नेपाल प्रहरी ऐनले आचरण, दायित्व, सेवाको सम्पादनमा आधारित मूल्याङ्कन सहितका विभागीय पुरस्कार तथा दण्डको व्यवस्था गरेको,
- ❖ सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ ले सार्वजनिक सेवा लगायत आफ्नो र सार्वजनिक सरोकारका विषयहरूमा सूचना माग्ने र प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरी सेवाप्रदायक सरकारी संयन्त्रहरूलाई सक्षम बनाउने प्रयास,
- ❖ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले सङ्घीयताका सिद्धान्तहरू Principle of Subsidiarity, Principle of Concurrence, Equity, Diversity जस्ता पक्षहरूलाई अङ्गीकार गर्दै नागरिक निकट तल्लो तह (वडास्तर) सम्म सेवाको सङ्घीयकरण र सहजीकरण गरेको,
- ❖ सेवाको सुधारका केही प्रबन्धहरू: सेवा अभियान निर्देशिका, २०६५, निर्णय सरलीकरण निर्देशिका, नमुना कार्यालय मापदण्ड, क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक वडापत्र निर्देशिका, २०६९,
- ❖ आवधिक योजना: आधारभूत सेवाको पहुँच, उपयोग र गुणस्तरमा सुधार गर्ने (रणनीति),
- ❖ सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको दस वर्षे रणनीतिक योजना,
- ❖ निजामती सेवा ऐन: सक्षम सुदृढ सेवामुखी र उत्तरदायी प्रशासनको ध्येय, कर्मचारीका नैतिक दायित्वहरू, आचरण अनुशासनको प्रबन्ध।

कार्यक्रम तथा व्यवहारगत प्रयासहरू

- ❖ निर्णय सरलीकरण निर्देशिका, नागरिक वडापत्र, सेवा अभियान निर्देशिका, स्वमूल्याङ्कन कार्यविधि, सूचनाको हकको अभ्यास, सामाजिक परीक्षण जस्ता उपकरणहरू र प्रयासहरूले सहज सेवाको आश्वस्तता, विश्वसनीयता र जिम्मेवारी बोध (Responsiveness) जस्ता गुणस्तरका आयामहरू समेट्न खोजिएको।
- ❖ निजामती सेवा नियमावलीमा निजामती कर्मचारीको नैतिक दायित्वका Explicit प्रावधानहरू राखिएको जसले सहानुभूति (Empathy) र सेवाप्रतिको आश्वस्तता (Assurance) को आयाम अभिवृद्धिमा जोड दिएको: मानवीय मूल्य र मान्यताको सम्मान र सबै समुदाय एवम् क्षेत्रप्रति समान व्यवहार र सम्मान।
- ❖ पूर्वाधार तथा क्षमता (Tangibles) आयाम विश्लेषण गर्दा नमुना कार्यालय मापदण्ड, सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्भेक्षणबाट सङ्गठनात्मक ढाँचा र दरबन्दी पुनरावलोकन, एकीकृत सेवाप्रवाह र एकद्वार प्रणालीहरूको परिचालन तथा सेवाग्राहीमैत्री कार्यढाँचा (Organizational Design) तयार गर्ने प्रयासहरू भएका।

- ❖ सार्वजनिक सुनुवाई, सार्वजनिक परीक्षण, सामाजिक परीक्षण, एकीकृत घुम्ती सेवा जस्ता अभ्यास, सार्वजनिक सेवामा समय कार्ड (Time Card) लागु गर्ने नीति समेतबाट जिम्मेवारीपन (Responsiveness) अभिवृद्धि प्रयास भएका।
- ❖ कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणाली, कार्यसम्पादन सम्झौता। केही कार्यालयमा सिफ्ट प्रणाली, हेलो सरकार, फोकल व्यक्तिको व्यवस्था, सुशासन एकाई।
- ❖ सरकारी निकायका कार्यक्रमको सार्वजनिकीकरण सहित खुलापन र पारदर्शी सेवाप्रवाहको प्रयास भएको, कार्यक्रमहरू र प्रगति वेबसाइटमा प्रकाशन गर्ने जस्ता प्रयासहरू भएका।
- ❖ सेवाप्रवाहमा नागरिक मञ्चहरू, नागरिक कचहरी (Citizen Jury), नागरिकका संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा जोड दिन थालिएको।
- ❖ क्षतिपूर्ति सहितको सेवा वडापत्रको कार्यान्वयन: नापी, मालपोत, यातायात, वैदेशिक रोजगार आदि कार्यालयमा क्षतिपूर्ति सहितको वडापत्र लागु गर्ने निर्णय।
- ❖ सूचना प्रविधिमा आधारित रूपान्तरणका नीतिगत तथा कार्यक्रमगत प्रयासहरूले सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धिमा योगदान गरेको: लोक सेवा आयोगको Faceless आवेदन प्रणाली, कर प्रशासनमा कारोबारको आधारमा आफैले करचुक्ता प्रमाणपत्र लिनसक्ने व्यवस्था, नागरिक एपबाटै बहुसूचनाको आदान प्रदानका साथसाथै स्थायी लेखा नम्बर लिने व्यवस्था, स्वचालित विदेशी लगानी स्वीकृति प्रणालीले सेवामा गुणस्तर अभिवृद्धिमा योगदान गरेका छन्।
- ❖ Online/Digital portals, Mobile Banking को उपयोग तथा ती माध्यमबाट सरकारी निकायसँग मोबाइलबाटै राजस्व तिर्ने लगायत सेवा प्राप्त हुने अवस्थाले लागत न्यूनीकरण, चुहावट नियन्त्रण, सेवामा एकरूपता र विश्वसनीयता बढ्दै गएको छ।

नेपालमा सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा गुणस्तरको विश्लेषण

सार्वजनिक सेवाप्रवाहको मौजुदा स्थिति हेर्दा, सार्वजनिक सेवाहरू जनताले अपेक्षा गरेअनुरूपका छैनन्। सार्वजनिक सेवा सरल र सर्वसुलभ छैनन्, सेवाहरूमा जनताको समान पहुँच पुग्न सकेको छैन र लक्षित वर्गमा यथेष्ट सेवा पुग्न सकेको छैन, सेवा प्रवाहमा जनताको सहभागिता न्यून छ, सेवामा जनस्वामित्व स्थापित हुन सकेको छैन, सेवाप्रदायक जनताप्रति उत्तरदायि हुन सकेका छैनन्, सार्वजनिक सेवा पारदर्शी छैन, सेवाको परिमाण आवश्यकताअनुसार छैन, सेवामा गुणस्तरीयताको कमी छ, सेवाप्रवाहमा प्रतिस्पर्धाको अभाव छ, सेवाप्रवाहमा हुने त्रुटिका सम्बन्धमा नागरिक सुनवाइको कमी छ, सेवा प्रदायकको सही मूल्याङ्कन हुन सकेको छैन जस्ता अनेकौं आलोचनाहरू विद्यमान देखिन्छन्।

यद्यपि, तथ्यहीन आलोचनाहरू र सेवाप्रतिको दृष्टिकोण (Words of Mouth) बढी नै नकारात्मक देखिए तापनि सेवाको सेवा प्रवाह सम्बन्धमा भएका केही अध्ययनहरूको सारमा मिश्रीत नतिजा देखिन्छ। केही अध्ययनहरू र सार्वजनिक सेवाको गुणस्तरको समग्र परिस्थितिलाई यसरी समेटिएको छ।

तथ्यगत रूपमा हेर्दा सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर

❖ अध्ययन तथा प्रतिवेदन सारहरू सन्दर्भसहित यसरी समेटिएको छ।

(क) नेपाल राष्ट्रिय शासन सर्भे (Nepal National Governance Survey NNGS-2017-18) मा आधारित भई नेपालमा सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर सम्बन्धमा गरेको अध्ययनले निम्न विषयहरू उजागर गरेको छ (Pokharel, et. al.,2018):

- अध्ययनले सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर मापन गर्दा सेवामा पहुँच, सेवाप्रदायकको नैतिकता र उत्तरदायित्व र नागरिक सन्तुष्टिसमेत गरी ३ आयाममा विश्लेषण गरेको देखिए तापनि गुणस्तरको बृहत्तर संरचनात्मक खाका प्रस्तुत गरेको पाइएन।
- सार्वजनिक सेवाप्रति पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट १५%, केही हदसम्म सन्तुष्ट ६५% गरी ८०% सेवाग्राहीमा सन्तुष्टि देखिएको, केही हदसम्म असन्तुष्ट १२% र पूर्ण असन्तुष्ट ५% सेवाग्राहीहरू रहेको देखाएको।
- ५०% भन्दा बढी नागरिकले आफैं सेवा लिन सकेका तथा ६०% नागरिकले पहिलो प्रयासमै सेवा लिन सकेको देखिएको भए तापनि जातिगत, भाषिक तथा भौगोलिक हिसाबले सबै क्षेत्रका सेवाग्राही बिच समान पहुँच रहेको नदेखिएको।
- ५०% भन्दा बढी सेवाग्राहीहरू १० कि.मि.भन्दा बढी दूरी पार गरी सेवा लिनुपरेको, ७०% सेवाग्राहीले डेढ घण्टाभन्दा बढी समय लगाएर सेवा लिनुपरेको परिस्थितिले पहुँचमा भौगोलिक समस्या समेत देखिएको।

(ख) जिल्ला प्रशासनको सेवा सम्बन्धमा ८०% सेवाग्राहीहरू विपद् व्यवस्थापनको भूमिकाप्रति असन्तुष्ट, ८८% सेवाग्राहीहरू संस्था दर्ता, नवीकरण र संस्थाका विवाद सम्बन्धमा असन्तुष्ट रहेका, नागरिक वडापत्रबारे ३५% जानकारी रहेका, भौतिक संरचनाहरू पर्याप्त नरहेको (६८%) (नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, २०७८),

(ग) नेपाल प्रहरीको सन्दर्भमा सेवा प्रवाहमा ७७% सेवाग्राहीले विभिन्न सेवाहरूमा प्रहरीको भूमिका प्रभावकारी रहेको औँल्याएको देखिन्छ। ८५% सेवाग्राहीले गुनासो सुनुवाइको व्यवस्था नभएको जनाएका, टेलिफोन नउठ्ने ५८%, समयमा नआउने ६४% र जाहेरी दर्तामा कठिनाई ५९% रहेको तथा पूर्वाधारको अपर्याप्तता ७२% सेवाग्राहीका अनुसार रहेको नागरिक सर्भेक्षणले देखाएको (रिजाल तथा अन्य लेखकहरू, २०७९),

(घ) सेवा प्रवाहसम्बन्धी केही अध्ययनहरूको थप निष्कर्ष (मैनाली, २०७९ श्रावण २)

✓ राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रले २०७३ मा गरेको अध्ययन, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको 'नेपालमा भ्रष्टाचार र सुशासन सम्बन्धी अध्ययन, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको अध्ययनले भ्रष्टाचार उच्च रहेको औल्याएको।

- ❖ सार्वजनिक सेवाको सामान्यतया न्यून उत्पादन तथा आपूर्ति भएको देखिन्छ: वर्षौं लाग्ने स्मार्ट लाइसेन्स, असहज राहदानी वितरण, सरकारी अस्पतालहरूको सामान्य तथा विशेष उपचारको न्यून उपलब्धता,
- ❖ सार्वजनिक सेवाहरूको आपूर्तिमा निजी संस्थाहरूको भूमिका उच्च नै भएन तापनि लागत महङ्गो: प्राइभेट स्कुल, प्राइभेट अस्पताल,
- ❖ सार्वजनिक सेवाको सामाजिक क्षेत्रबाट व्यवस्था गरिएकोमा मिश्रित नतिजा: सामुदायिक वन, सामुदायिक स्वास्थ्य, सामुदायिक विद्यालय,
- ❖ कानुनी उल्लङ्घनहरू: अलमल, अस्पष्ट कानुनी प्रबन्ध (उदाहरण: आमाको नामबाट नागरिकता),
- ❖ नतिजामा आधारित व्यवस्थापन आन्तरिकीकरण नभएको प्रशासन (नागरिकले मूल्याङ्कन गर्न नपाउने सेवाप्रदायक, औपचारिकतामा आधारित कार्यसम्पादन व्यवस्थापन),
- ❖ गैरनैतिक स्वार्थहरू: मालपोत कार्यालयमा निमित्तको भर, बिचौलियाबाट प्रभावित प्रशासन संयन्त्र,
- ❖ कमजोर नियमन र नियामकहरू: सेवाप्रवाहमा नियमनका लागि बहुनियामक निकायहरूको संलग्नता (Duplicated Regulation), नियामक निकायउपर नै प्रभाव पार्ने कार्य र नियामक निकायहरूको कमजोर नियमन अवस्था,
- ❖ सरकारका सेवाप्रदायक संरचनाहरूको प्रक्रियामुखी र अपारदर्शी कार्यशैली, सूचना प्रविधि व्यवस्थापन प्रणाली कमजोर हुँदा सेवाप्रवाहमा कठिनाइ, नागरिकका सूचनाहरूको गोपनीयता संरक्षणको चुनौती, सेवाग्राहीमा डिजिटल साक्षरता न्यून भएको तथा सेवाग्राहीमैत्री हेलपडेस्कहरू पर्याप्त नहुँदा अनलाइन सेवाहरू प्राप्तमा बिचौलिया वा अन्य व्यक्तिको सहयोग लिनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएको,
- ❖ Street Level Bureaucracy बाट Problem Identification तथा Reform नभई Top-Down हुँदा सुधार प्रयासहरू निकम्मा बनेका: ईम्बोस्ड नम्बर प्लेट,
- ❖ सरुवा र काज विकृति: चक्रीय बनाउने बाधाहरू, दूर्गमको सेवामा अप्रभावकारिताको मूल कारण मध्ये, सेवाको विविधताले गर्दा गुणस्तर मापन नै कठिन, सरकारी शिक्षा र स्वास्थ्यको गुणस्तर अत्यन्त नाजुक,
- ❖ न्यून गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका कारण राज्यका निकायहरू राजनीतिक तथा आर्थिक रूपमा दोहनकारी संस्था (Extractive Institution) को रूपमा चित्रित हुने अवस्था,
- ❖ गैरनैतिक लाभको लोभमा सेवाप्रवाहको पहिलो तह,

- ❖ बिचौलियाहरूसँगको साँठगाँठ: सेवा प्रवाह जटिल बनाउँदै नागरिक-सरकार अन्तरक्रियाका माध्यम (Interface) लाई साधु-न्याउने अवस्था सिर्जना भएको,
- ❖ सङ्घीय संरचनामा समेत केन्द्रीयकरण: अनावश्यक विभागीय संरचनाको निरन्तरताले cost efficient बनाउन कठीन,
- ❖ जटिल सेवाप्रवाहका औपचारिकताहरू: अनावश्यक कागजातहरू र अपारदर्शी प्रणाली,
- ❖ अव्यावसायिक कर्मचारीतन्त्र: अव्यावसायिकताका युक्तिहरू, कमजोर कार्यसम्पादन तथा नतिजामा आधारित व्यवस्थापन प्रणाली ।

समस्याहरूको समालोचनात्मक विश्लेषण

- ❖ समग्रमा सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धिका प्रयासहरू भएका, कार्यसम्पादनमा सुधार प्रयास भएको तथा नागरिकको सन्तुष्टि समेत बढ्दै गएकाले चित्र नं. २ बमोजिमको गुणस्तर प्रणालीका आयामहरूमा सुधार भएका तर ती सुधार अपर्याप्त देखिन्छन् ।
- ❖ सेवाको गुणस्तरको ढाँचाबमोजिम गुणस्तर र प्रभावकारिताका दृष्टिकोणले हेर्दा ढाँचा निर्धारण र सोमा आधारित सुधारका प्रयासहरू न्यूनप्रायः रहेका छन् ।
- ❖ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठान, नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठानका अध्ययनहरूले सार्वजनिक सेवामा गुणस्तरको अवस्था सुध्रिदै गएको र नागरिकको सन्तुष्टि बढ्दै गएको देखिन्छ । काठमाडौं विश्वविद्यालयको अध्ययनअनुसार सङ्घीयता लागु भएपछि स्थानीय तहको सेवाप्रतिको सन्तुष्टि झण्डै दोब्बरले बढेको भन्ने तथ्यहरू देखिएका छन् ।
- ❖ केन्द्रीकृत मानसिकताबाट प्रभावित प्रशासन र राजनीति: सङ्घीयतापछि पनि अनावश्यक संरचनाहरू/विभागहरूले निरन्तरता पाउने तर Front Line Service Delivery गर्ने निकायहरूमा दरबन्दी न्यूनताले असहज सेवाप्रवाहको अवस्था ।
- ❖ कार्यबोझ र दरबन्दी तालमेलको अभावले सेवाका संस्था र बदलिँदो कार्यचापको Demand-supply उचित सन्तुलन नभएको: सङ्घीयतापश्चात् सङ्घमा मात्र १५० भन्दा बढी सङ्गठन संरचना थप भएका, वर्षौंदेखि उही संरचना र दरबन्दी ।
- ❖ उपलब्धि/नतिजामुखी सार्वजनिक प्रशासनको प्रणाली स्थापना गर्न नसक्दा प्रक्रियातन्त्रले गाँजेको प्रशासन: अनावश्यक कागज, प्रक्रिया, SOP को अभाव बनेका SOP नै Substandard भएका) कारणले सेवाप्रतिको विश्वसनियता, समानभूति, नागरिकहरू सार्वजनिक सेवाप्रति आश्वस्तता जस्ता आयाममा कमजोर अवस्था देखिन्छ ।
- ❖ सरकारको नीति र व्यवहार बिचको विरोधाभाषपूर्ण अवस्थाले सेवाप्रतिको नागरिक असन्तुष्टि देखिएको ।

- ✓ सरकारको नारा “म भ्रष्टाचार गर्दिन, हुन दिन्न र प्रतिवाद गर्दछु” तर व्यवहारमा सेवाग्राहीले सेवाल्लिँदा घुस रिसवत तिर्नुपर्ने बाध्यता,
- ✓ सेवा लाइन कि अनलाइनको विरोधाभाष र असहजता: यातायात, राहदारी, श्रम अनुमति सम्बन्धी सेवाहरूको अवस्था,
- ✓ सङ्घीयता छ, सेवाको सङ्घीयकरण छैन: यसले सेवाको लागत, सेवाप्राप्तिमा नागरिकको पहुँच र समय जस्ता पक्षमा नकारात्मक प्रभाव परेको छ: जस्तै संविधानबमोजिम जग्गाधनी पूर्जा स्थानीय तहबाट प्राप्त गर्नुपर्नेमा सङ्घबाट प्रदेश तहसम्म पनि हस्तान्तरण गर्न नसकेको।

सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर सुधारको मार्गदिशा तथा विकल्पहरूको खोजी

सार्वजनिक सेवालाई सामान्यतया Non-Exclusive र Non-Rivalry सेवाको रूपमा हेरिन्छ। शासकीय प्रणालीमा आएका परिवर्तनहरू, NPM, NPS र NPG अवधारणाहरूले सेवाप्रवाहमा सरकारको एकाधिकारको अन्त्य र सरोकारबालाहरूको सार्थक सहभागितामा जोड दिएको देखिन्छ। NPM ले सार्वजनिक सेवामा उपलब्धिमूखी व्यवस्थापन (Result Based Management), Economy, Efficiency and Effectiveness मार्फत् सेवाको प्रभावकारिता र गुणस्तर अभिवृद्धिमा योगदान गरेको देखिन्छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको दश वर्षे रणनीतिक योजना (आ.ब. २०७७/७८-२०८७/८८ सम्म), Pokharel, et. al. (2018) तथा रिजाल तथा अन्य लेखकहरू (२०७९) समेतका विषयहरू विश्लेषण गर्दै निम्न बमोजिम सुधारको मार्गदिशा सिफारिस गरिएको छ।

सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर सुधार

- ❖ निजामती सेवा कानून तथा सुशासन कानूनहरू संशोधन गरी विकल्पहरूलाई फराकिलो र प्रभावकारी बनाउने: जस्तै निजामती कर्मचारीले गर्ने काम अरूबाट नगराइने जस्ता प्रावधानहरू, कर्मचारीको उत्तरदायित्वसम्बन्धी प्रबन्ध,
- ❖ कर्मचारीतन्त्रको विकल्प छैन: सक्षम कर्मचारीतन्त्र र व्यावसायिकताको प्रवर्द्धन,
- ❖ सेवाको गुणस्तर, प्रक्रियागत सुधारका लागि Standardization of Public Services: ISO 9001-2015 मा जोड,
- ❖ सार्वजनिक व्यवस्थापनका गुणस्तर अभिवृद्धिका प्रणालीहरूलाई आन्तरिकीकरण गर्ने: Total Quality Management, Quality Circle, Kaizen, Lean Management आदि,
- ❖ सङ्घीय सरकारहरूको स्थापित जिम्मेवारीबमोजिम सेवाको सङ्घीयकरणको विकल्प छैन: श्रम अनुमति, राहदानी, सवारी लाइसेन्स (सङ्घीयता अनुकूल जिल्ला, पालिका वा वडास्तर जति तल सक्षम हुन सकिन्छ),

- ❖ सेवाको Customization and configuration: सार्वभौम कानूनको सीमाभित्र रही कार्यविधिगत रूपमा तोकिएको Redundant Procedure हटाउँदै स्पष्ट SOP निर्माण र कार्यान्वयनमा ध्यान,
- ❖ प्रशासनिक जबाफदेहिता अभिवृद्धि अर्को विकल्प: सूचनाको हकको सघन कार्यान्वयन,
- ❖ नैतिक पूर्वाधारहरूको विकास र सदाचारयुक्त प्रणाली निर्माण: नैतिक सङ्गठन, नैतिक मानकहरू र संहिता तयार गरी कार्यान्वयन, भ्रष्टाचार विरुद्धको शून्य सहनशीलता प्रवर्द्धन ।

नतिजामुखी हुने गरी सार्वजनिक सेवाको कार्यसम्पादन प्रणाली स्थापना

- ❖ विद्यमान कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन प्रणालीलाई मापन योग्य र नतिजामुखी बनाउने गरी रूपान्तरण गर्नुपर्ने,
- ❖ पदबमोजिम अनिवार्य कार्यविवरण र कार्यविवरणमा आधारित कार्यसम्पादन सम्झौता प्रणाली संस्थागत गर्ने,
- ❖ कार्यउपलब्धिमा आधारित मूल्याङ्कन प्रणाली र सोमा आधारित दण्ड पुरस्कार प्रणाली निर्माण,
- ❖ हाल सङ्घीय निजामती सेवा ऐन तर्जुमाको क्रममा रहेकोले कानून निर्माणकै क्रममा सुधारको अवसर सदुपयोग गर्ने,
- ❖ कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन प्रणालीमा कमजोर, सन्तोषजनक र उत्कृष्ट छनौट गर्न सकिने वस्तुपरक आधार तयार गरी कमजोरलाई जिम्मेवारीबाट झिकी तालिम/क्षमता अभिवृद्धिमा अनिवार्य संलग्न गराउने,
- ❖ उत्कृष्ट कार्यसम्पादनकर्ता कर्मचारीलाई पुरस्कार, जटिल र जोखिमपूर्ण सेवाको जिम्मेवारी प्रदान गर्ने, Talent Management, छरितो वृत्ति प्रणालीमा समावेश गर्ने ।

सूचना प्रविधि तथा कृत्रिम बौद्धिकता (Artificial Intelligence) जस्ता नवीन पद्धतिमा सेवा

- ❖ सूचना प्रविधिमैत्री अन्तरक्रियात्मक प्रणाली विकास (Internet of Everything, Digital Ecosystem (जस्तै: नागरिक एपबाटै PAN दर्ता गर्न सकिने अवस्था निर्माण) जसमा: Digital Nepal Framework को प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने,
- ❖ Digital Resource Pooling: (जस्तै: राष्ट्रिय परिचयपत्र बनाउँदाको Biometric नै यातायात, लोकसेवा, राहदानीमा प्रयोग गर्ने प्रणाली),
- ❖ Interoperability प्रवर्द्धन: सेवाप्रदायक अन्तरनिकाय प्रणालीहरू बिच सूचना आदान प्रदान प्रणाली,
- ❖ गुणस्तरीय सूचना प्रविधि पोर्टल, Data Security तथा ती प्रणालीको क्षमता अभिवृद्धि गरी सेवा प्रदानमा जोड ।

नागरिक संलग्नता र सहकार्यबाट नागरिक सन्तुष्टिको प्रवर्द्धन

- ❖ नागरिक अपेक्षा र सन्तुष्टिका अवस्थाको वस्तुपरक अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने (स्टाफ कलेज, नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, आर्थिक विकास तथा प्रशासनिक अनुसन्धान केन्द्र (सेडा), एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (सिनास), व्यावहारिक विज्ञान तथा प्रविधि अनुसन्धान केन्द्र (रिकास्ट) आदिका माध्यमबाट),
- ❖ प्रशासनमा नागरिक संलग्नताको अभिवृद्धि: ३६०°, ७२०° मूल्याङ्कन प्रणालीलाई आन्तरिकीकरण गर्ने,
- ❖ सेवाग्राहीप्रतिको प्रत्यक्ष जवाफदेहिता तथा सेवामा नागरिक नियन्त्रण (Public Audit, Public Hearing, Citizen-report card) प्रणालीमा जोड दिने,
- ❖ नागरिक र समुदायमा आधारित संस्थाहरूलाई सेवा प्रवाह प्रणालीमा संलग्न गराउने: प्रहरी समुदाय साझेदारी कार्यक्रम।

माग र आपूर्तिको सन्तुलन कायम गर्ने

- ❖ हस्तक्षेप जरूरी: अति चाँप भएका र गुनासो भएका निकायबाट frontline service delivery मा सुधार,
- ❖ मूल कारण पहिचान आवश्यक: क्षमता नभएको, माग बढी भएको, गैरनैतिक स्वार्थ हावी भएको के हो, सोका आधारमा आवश्यक रणनीति अख्तियारी,
- ❖ ती निकायहरूको संक्षिप्त O&M गरी तत्काल हस्तक्षेप, काजमै लगेर भए पनि सेवाप्रवाहको प्रबन्ध मिलाउने (जस्तै राहदानी विभागमा computer operator कामकाजमा लगेर सेवा छरितो बनाइएको),
- ❖ सेवाको माग पहिचान र प्रक्षेपण गरी भविष्यमा सबै सङ्घीय ईकाइहरूको Comprehensive O&M गरी सङ्गठनात्मक पुनःसंरचना गर्नु आवश्यक रहेको,
- ❖ विकेन्द्रीकरण तथा सेवाको स्थानान्तरण (Decentralization and De-concentration): जस्तै सातै प्रदेशबाट श्रम अनुमति,
- ❖ आफैले दिन नसकिने सेवाहरू निश्चित मापदण्डमा आधारित भई निजीकरण, सामाजिक क्षेत्रमा विस्तार गर्न सकिने,
- ❖ उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि: जस्तै: लाइसेन्स छुपाइको क्षमता विस्तार, कर्मचारीलाई तालिम तथा अतिरिक्त कामबाट वित्तीय उत्प्रेरणा प्रदान,

- ❖ बढी चाप हुने कार्यालयहरूमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागु गर्ने: विगतमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, राष्ट्रपति कार्यालय जस्ता केन्द्रीय निकायहरूमा केन्द्रिकृत भयो भनी आलोचित समेत भएकोमा Front-Line केन्द्रित बनाउनु श्रेयस्कर हुने,
- ❖ अतिधेरै सेवाको माग भएको र न्यून उत्पादन क्षमता भएका निकायहरूमा गरी २ सिफ्टमा जान पनि सकिने,
- ❖ यो सबैका लागि उच्च प्रशासनको नेतृत्व र राजनीतिक इच्छाशक्ति सहितको अभिभावकत्व आवश्यक ।

सेवा प्रवाहका विकल्पहरूलाई आन्तरिकीकरण

- ❖ सेवा प्रवाहमा NPM Type Reform: सेवाको निजीकरण, सरकारी अनियमन र उदारीकरण,
 - ✓ सेवाको Standard र मापदण्ड सरकारले निर्धारण गर्ने, उत्पादन र वितरण निजी क्षेत्रलाई दिन सकिने: सवारी लाईसेन्स (विकासशील थाइल्याण्डदेखि विकसित मुलुकहरूमा अभ्यास) जाँच निजी क्षेत्रबाटै दिने अभ्यास,
 - ✓ विकृत स्वरूपको बिचौलियाको अन्त्य गरी रचनात्मक रूपमा परिचालन गर्नेतर्फ जोड (जस्तै: भूसेवा केन्द्र, Authorized Economic Operator को अवधारणा),
 - ✓ प्रतिस्पर्धी र Non-Core सेवाहरू निजीकरण, एजेन्सीकरण र बजार संयन्त्रको प्रयोग (जस्तै: कोभिडका समयमा निजी अस्पतालहरूको प्रयोग) ।
- ❖ सेवाप्रवाहमा NPG Type Reform: लागत साझेदारीमा पूर्वाधार निर्माण तथा विपद् व्यवस्थापनमा टोल विकास समितिको प्रयोग,
 - ✓ Co-Production, Co-creation, Co-construction Strategies,
 - ✓ सेवामा लागत साझेदारी: Co-financing,
 - ✓ सामुदायिक सेवा: सामुदायिक शिक्षा, स्वास्थ्य, सामुदायिक वन आदि ।

निष्कर्ष

सार्वजनिक सेवा प्रवाह राज्यको दायित्व र सार्वजनिक प्रशासनको प्रमुख जिम्मेवारीका रूपमा रहेको हुन्छ । सेवा प्रवाहमा सार्वजनिक प्रशासनको अवधारणात्मक विकासक्रमसँगै रूपान्तरण अवश्यम्भावी र निरन्तर छ । सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न सैद्धान्तिक तथा प्रायोगिक (Empirical) शोध र अनुसन्धान निरन्तर नै छन् । सार्वजनिक सेवाको गुणस्तरका त्यस्ता शोध र अनुसन्धानका तुलनामा नेपालको सेवाको अवस्था विश्लेषण गर्दा सुधारको मार्गदिशा पहिचान गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

नेपालको सार्वजनिक सेवा प्रवाह प्रणालीमा विकसित अवधारणाहरू: सूचना प्रविधिको विकास, सुशासन ऐनको व्यवस्था तथा सरकारी सेवा शर्तसम्बन्धी कानूनहरूमा नतिजाको खोजी, नागरिकप्रतिको पेसागत तथा व्यावसायिक र नैतिक दायित्व जस्ता पक्षहरूमा सुधार, कार्यक्रमगत/व्यवहारगत रूपमा नतिजामा आधारित व्यवस्थापन (कार्यसम्पादन सम्झौता, नतिजा सूचक, उच्च कार्यसम्पादन गर्नेलाई न्यूनतम अवधिसम्म सरुवा नगरिने) मा जोड दिन थालिएको देखिन्छ। यस्ता प्रयासहरू हुँदाहुँदै पनि सार्वजनिक सेवाको गुणस्तर निर्धारण, कार्यदक्षताको विश्लेषण, गुणस्तर मापन जस्ता पक्षहरूमा पर्याप्त ध्यान पुग्न नसकेको र समग्रमा गुणस्तर कमजोर नै देखिएकोले सार्वजनिक सेवामा सुधारको विकल्प छैन।

माथिको आलेखमा प्रस्तुत सुझावहरूलाई समेट्दै सेवामा गुणस्तर, नागरिकको सहज पहुँच र सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि नवीन प्रविधि, नयाँ सार्वजनिक व्यवस्थापन तथा नयाँ सार्वजनिक शासनका अवधारणाहरूलाई सबै तहका सङ्घीय ईकाइहरूमा आन्तरिकीकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै राजनीतिक, प्रशासनिक प्रणालीको साथसाथै बहुसरोकारवालाहरूको सहकार्यात्मक प्रयासबाट त्यस्तो सुधार सम्भव हुनेमा विश्वस्त हुन सकिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- Barker, S., & Kandampully, J. (2007). An exploratory study of service quality in the Malaysian public service sector. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 24(2), 177-190. <https://doi.org/10.1108/02656710710728239>.
- Bojang, M. B. S. (2021). Public value management: An emerging paradigm in public administration. *International Journal of Business, Management and Economics*, 2(4), 225-238. <https://doi.org/10.47747/ijbme.v2i4.395>
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50. <https://doi.org/10.1177/002224298504900403>
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 2-40. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(99\)80004-6](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(99)80004-6).
- Pokharel, T., Subedi, B. P., Adhikari, S. H., Adhikari, R., & Gupta, A. K. (2018). Quality of public service in Nepal: Nepal national governance survey 2017/18 thematic paper. Nepal Administrative Staff College.

Rheea, S., & Rhab, J. (2007). Public service quality and customer satisfaction: Exploring the attributes of service quality in the public sector. *The Service Industries Journal*, 29(11), 1491–1512. <https://doi.org/10.1080/02642060802046317>.

नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान, (२०७९), जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट प्रदान हुने सेवामा सेवाग्राहीको सन्तुष्टी विश्लेषण, नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान।

मैनाली, उ. प. (२०७९ श्रावण २), सार्वजनिक सेवा प्रवाह र सुधारका नवीन आयाम, प्रशासन अनलाईन पत्रिका। <https://www.prasashan.com/2022/07/18/339681/>

रिजाल, म. र., मानन्धर, र., पाण्डे, अ., मिश्र, भ., राउत, ब. प., पौड्याल, र., महर्जन, र., & खतिवडा, अ. (२०७९)। जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट प्रवाह हुने सेवाहरूको सेवाग्राही सन्तुष्टि विश्लेषण, नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान र नेपाल ल क्याम्पस।

प्रशासन असार २०८१, वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, ४८-६८

©२०८० सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

<https://doi.org/10.3126/prashasan.v56i2.75329>

www.mofaga.gov.np/prashasanjournal

ISSN: 2565-5043 Print / ISSN: 2822-1974 Online

न्यायिक समितिको कार्यसम्पादन प्रभावकारिता सम्बन्धी

अध्ययन

रेशम कँडेल*

दीपेश कट्टेल†

लेखसार

प्रस्तुत लेख न्यायिक समितिको कार्यसम्पादनको प्रभावकारिताको अध्ययन गर्ने विषयमा केन्द्रित छ। जसमध्ये संविधानको धारा ५६ अनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विभाजित राज्य संरचनाका विच अधिकारको बाँडफाँड धारा ५७ बमोजिम गरिएको छ। संविधानको धारा २१७ मा गाउँपालिकामा उपाध्यक्ष र नगरपालिकामा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय न्यायिक समितिको व्यवस्था गरिएको छ। यसैगरी, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ८ मा रहेका अधिकारक्षेत्र र कार्यसम्पादन प्रक्रियाबमोजिम समितिले मेलमिलाप कार्यलाई केन्द्रमा राख्दै तोकिएका विषयमा विवादको समाधान गर्न सक्दछ। न्यायिक समितिबाट भएका निर्णय र कार्यसम्पादनका अवस्थाको विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत लेखको प्रमुख उद्देश्य हो। प्राप्त नतिजाका आधारमा न्यायिक समितिको सक्षमता अभिवृद्धि गर्न नीतिगत र कार्यक्रमगत सूचना र ज्ञानलाई समेट्नको लागि ७५३ स्थानीय तहलाई प्रश्नावली पठाइएको थियो। तीमध्ये २५ प्रतिशतले आवश्यक विवरण उपलब्ध गराएका छन्। प्राप्त जवाफको गुणात्मक र मात्रात्मक विश्लेषण (जस्तै- Frequency Analysis र Measure of Central Tendency) गरी नतिजा प्रस्तुत गरिएको छ। यस अध्ययनमा स्थानीय तहको संस्थागत स्वमूल्याङ्कन (LISA) मा न्यायिक समितिको कार्यसम्पादनसँग सम्बन्धित सूचकको विश्लेषण पनि समावेश गरिएको छ। तसर्थ प्रस्तुत अध्ययनले

* उपसचिव, नेपाल सरकार

इमेल: raysum1980@gmail.com

† शाखा अधिकृत, नेपाल सरकार

इमेल: katteldipes@gmail.com

साधन, स्रोत र जनशक्तिको सीमितताका बाबजुद न्यायिक समितिको कार्यसम्पादन सन्तोषजनक रहेको देखाएको छ।

शब्दकुञ्जी: विवादको निरूपण, मेलमिलाप, न्यायमा पहुँच, स्थानीय तह, न्यायिक समिति।

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ५६ ले राज्यको संरचना सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विभाजन गरिएको व्यवस्था गरेको छ। संविधानको धारा ५७ अनुसार, राज्यका तीन तहहरू बिच अधिकारको बाँडफाँट गरिएको छ। संविधानको धारा २१७ मा कानूनबमोजिम गाउँपालिकाले उपाध्यक्ष र नगरपालिकाले उपप्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय न्यायिक समितिको गठन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ, जसले आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवादहरूको निरूपण गर्ने कार्य गर्दछ।

अदालतमा मुद्दाको चाप बढी हुने, प्रक्रिया जटिल हुने, समय र लागत बढी लाग्ने कारणले स्थानीय स्तरमा उत्पन्न साना विवादहरूको समाधान गर्न, नागरिकलाई न्यायमा सजिलो, छिटो, कम खर्चिलो र सरल पहुँच उपलब्ध गराउने उद्देश्यले स्थानीय तहलाई न्यायिक अधिकार प्रदान गरिएको हो।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद ८ का दफा ४६ देखि ५३ सम्ममा न्यायिक समितिको अधिकार क्षेत्र, अधिकारको प्रयोग र न्याय सम्पादन प्रक्रियाका व्यवस्था गरिएको छ। स्थानीय तह जनताको नजिकको सरकार भएकाले र स्थानीय आवश्यकतासँग मेल खाने कार्य सम्पन्न हुने भएकाले, न्यायिक समितिले गर्ने विवाद निरूपणको कार्य निष्पक्ष, वस्तुनिष्ठ र समयमै हुन जरुरी छ।

नेपालको संविधान र सङ्घीय कानूनले न्यायिक समितिलाई विशेष गरी देवानी प्रकृतिका विवादहरू स्थानीय तहबाट निरूपण गर्ने अधिकार दिएको छ। यदि स्थानीय तहबाट प्रभावकारी न्याय सम्पादन गर्न सकिन्छ भने, आम नागरिकले सहज रूपमा न्याय प्राप्त गर्न सक्छन्। हाल, ७५३ वटै स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको गठन भई क्रियाशील रहेका छन्। न्यायिक समितिको क्षमता विकासका लागि सरकारी र गैरसरकारी स्तरबाट तालिम र अभिमुखीकरणका कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्। स्थानीय तहले प्रदेश सरकारको सहयोगमा कानुनी सल्लाहकार र आवश्यक कर्मचारीको व्यवस्था पनि गरेका छन्।

निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूद्वारा तीन सदस्यीय न्यायिक समितिबाट न्यायिक कार्य सम्पादन गर्नु नौलो अभ्यास हो। न्यायिक कार्यसम्पादन गर्दा न्यायका सर्वमान्य सिद्धान्त, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त र न्यायिक मनको प्रयोग गर्नुपर्छ। स्थानीय शासनको मर्म र आवश्यकता अनुसार विवादहरूको निरूपण

मेलमिलाप मार्फत हुनु श्रेयस्कर देखिन्छ। स्थानीय तहमा न्यायिक कार्यसम्पादनको वर्तमान अभ्यास सकारात्मक भए तापनि कानुनी ज्ञानको अभाव, प्राविधिक ज्ञानको कमी, यथेष्ट प्रमाणको मूल्याङ्कनविना कार्यसम्पादन हुने सम्भावना, र स्थानीय भौगोलिक, लैङ्गिक र वर्गीय सन्तुलनका आधारमा विश्लेषण गर्दा न्यायिक कार्यसम्पादनको प्रभावकारितामा चुनौतीहरू देखिन्छन्।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद-८ मा न्यायिक कार्यसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ। न्यायिक समितिलाई ऐनको दफा ४७(१) मा तोकिएका विवादहरूको निरूपण र दफा ४७(२) मा तोकिएका विवादहरूको मेलमिलापमार्फत निरूपण गर्ने अधिकार प्रदान गरिएको छ। यस ऐनले विवादको निरूपण गर्ने र मेलमिलापबाट विवादको निरूपण गर्ने विभिन्न विषयहरूको वर्गीकरण गरेको छ।

प्रस्तुत सन्दर्भमा नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ द्वारा दिइएको अधिकार अन्तर्गत न्यायिक समितिमा आउने विवादका प्रकार र स्तर, समितिले विवाद निरूपणमा अवलम्बन गर्ने कार्यविधि, मेलमिलाप केन्द्रको भूमिका र सक्रियता, स्थानीय जनतामा न्यायिक समिति र मेलमिलाप केन्द्रप्रति धारणा, मेलमिलापको कार्यविधि, विवाद दर्ताको अवस्था, न्यायिक समितिले गरेको विवाद निरूपण र त्यसको कार्यान्वयनको अवस्था लगायतका विषयमा अध्ययन गरिनेछ। यस अध्ययनको उद्देश्य न्यायिक समितिको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न र क्षमता विकासका क्षेत्र पहिचान गर्नु हो। यसै क्रममा, ७५३ वटै स्थानीय तहमा आर्थिक वर्ष २०७९/०८० मा न्यायिक समितिको कार्यसम्पादन र विवाद निरूपण सम्बन्धी विवरण माग गरिएको थियो। प्राप्त विवरणका आधारमा १८९ स्थानीय तहबाट प्राप्त जानकारीका विभिन्न आयाममा अध्ययन गरिएको छ।

अध्ययनको उद्देश्य

न्यायिक समितिको निर्णय प्रक्रिया तथा कार्यसम्पादनको प्रभावकारितासम्बन्धी अध्ययनबाट सबल पक्ष (Best Practices) र कमीकमजोरी तथा सुधार गर्नुपर्ने पक्ष (Areas of Reform) को पहिचान गर्न सकिन्छ। यस अध्ययनका उद्देश्य निम्नलिखित छन्:

- न्यायिक समितिको कार्यसम्पादन र विवाद निरूपणको प्रभावकारिताको विश्लेषण गर्नु।
- कार्यसम्पादन सुधारका क्षेत्रहरू पहिचान गरी प्रभावकारिताका लागि पृष्ठपोषण प्रदान गर्नु।

अध्ययनका विधि र क्षेत्रहरू

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को परिच्छेद-८ मा भएका व्यवस्था बमोजिम, आ.व. २०७९/०८० मा स्थानीय तहको न्यायिक समितिबाट सम्पन्न भएका विभिन्न कार्यहरूको विवरण

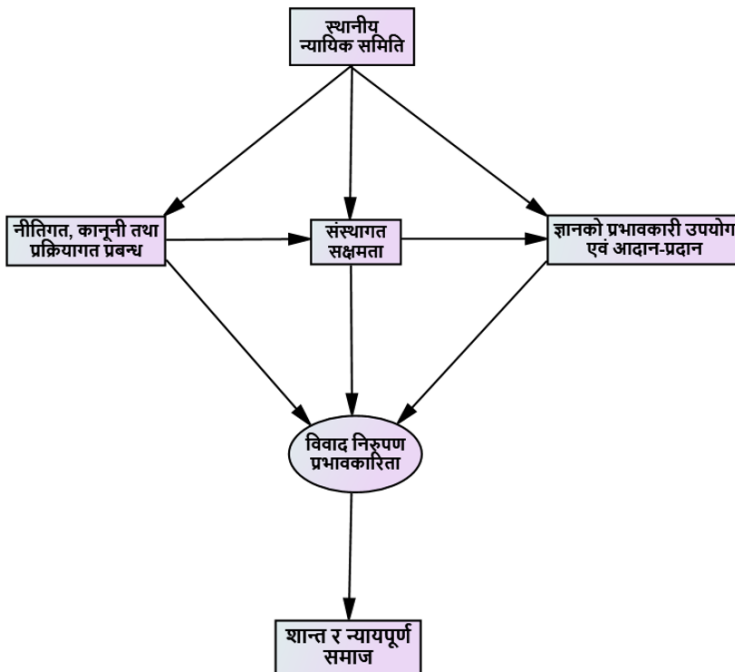
तोकिएको ढाँचामा उपलब्ध गराउन ७५३ वटै स्थानीय तहको आधिकारिक इमेलमार्फत अनुरोध गरिएको थियो। ३० दिनको समयावधिमा १८९ स्थानीय तहबाट (Response Rate: 25%) विवरण प्राप्त भएका थिए।

यस अध्ययनमा न्यायिक कार्य सम्पादनका लागि आवश्यक कानून तर्जुमाको अवस्था, न्यायिक समितिको कार्यस्थल र जनशक्ति व्यवस्था, न्यायिक समितिका क्षेत्राधिकारभित्रका विवाद दर्ता, विवाद निरूपणको विधि र समयावधि, न्यायिक समितिको निर्णयको पुनरावेदन अवस्था, मेलमिलापकर्ता र मेलमिलापकर्ताको तालिम, न्यायिक समिति र मेलमिलापकर्ताको क्षमता विकासका लागि विनियोजित बजेट र खर्चको अवस्था, न्यायिक समितिको कार्यसम्पादनमा देखिएका समस्या र कठिनाइ तथा थप प्रभावकारिता अभिवृद्धिका लागि आवश्यक पक्षहरूको समावेश गरिएको छ।

प्राप्त तथ्याङ्कको शुद्धीकरण, तालिकीकरण र विश्लेषण गरी परिणाम प्रस्तुत गरिएको छ। प्राप्त Qualitative Data लाई Descriptive तरिकाबाट र Quantitative Data लाई Frequency and Percentage Analysis, Measure of Central Tendency आदिको मापन गरी अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ।

Conceptual Framework

यस अध्ययनमा प्रयोग गरिएको Conceptual Framework तल प्रस्तुत गरिएको छ।

यस अध्ययनमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ बमोजिम न्यायिक समितिसँग सम्बन्धित नीतिगत, कानुनी तथा प्रक्रियागत व्यवस्था एवम् अधिकारक्षेत्रको प्रयोग, संस्थागत सक्षमता एवम् सोबाट प्राप्त हुने ज्ञानको प्रभावकारी उपयोग र आदान-प्रदानको व्याख्या गरिएको छ। मेलमिलापका माध्यमबाट विवादको समाधान गर्न न्यायिक समितिबाट मेलमिलापकर्ताको सूचीकरण पश्चात मेलमिलाप केन्द्रको गठन गरी उनीहरूमार्फत हुने कार्यको तथा न्यायिक समितिबाट हुने विवादको निरूपण एवम् अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश दिने व्यवस्था समेतको प्रभावकारिता अध्ययन गरिएको छ। स्थानीय स्तरमा नै विवादको समाधान गर्दै एक आपसमा सहमती निर्माण गरी शान्त र न्यायपूर्ण समाजको स्थापनाका लागि न्यायिक समितिको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुने विषयमा आधारित भई Correlation र Causation समेतको विषय यस अध्ययनमा समाविष्ट छ।

पूर्वसाहित्यको पुनरावलोकन (Literature Review)

अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

परिपाटी विश्वका प्रायजसो मुलुकमा सामुदायिक तहमा उत्पन्न हुने विवादको समाधान स्थानीय स्तरमा नै गर्ने रहेको पाइन्छ। समाजको निर्माण, परिचालन तथा आवश्यकताका आधारमा निर्माण हुने कानुनको विकासको चरणमा स्थानीय तहमा नै विवादको निरूपण गर्ने विषय विभिन्न किसिमले विद्यमान रहने गरेको अध्ययनले देखाएका छन्। लामो समयदेखि महिला तथा जोखिममा रहेका जनता विरुद्धको विभेद र मानव अधिकारको संरक्षण गर्न चुकेको पुरातनवादी कानुनी प्रणालीभन्दा टिमोर लेस्टेका जनताले पूर्वसंयन्त्र (Precursor) वा वैकल्पिक संयन्त्र (Alternative) को रूपमा स्थानीय विवाद निरूपण संयन्त्र (Local Dispute Resolution Mechanism: LDRM) को प्रयोग गर्न रुचाएको पाइन्छ। सामान्य देवानी प्रकृतिका विवाद परिवारका सदस्य समेतको उपस्थितिमा अनौपचारिक रूपमा समाधान गर्ने प्रयास विफल भएमा गाउँको प्रमुख (Adat) समक्ष जाहेरी गरेपछि सुनुवाईको मिति तय गरिन्छ। त्यसपछि अन्य प्रतिनिधि (Adat Leaders), विवादका पक्ष, विपक्ष, परिवारका सदस्य, छरछिमेक आदिको उपस्थितिमा पूर्व निर्धारित कार्यविधि कानुनका आधारमा विवादको निरूपण गर्ने गरिन्छ (Butt et al., 2004)।

त्यसैगरी विभिन्न राजनीतिक उतारचढाव पश्चात अष्ट्रेलियाका कानुनी प्रणालीमा आएका बदलावसँगै औपचारिक अदालतीय प्रक्रियाका अलावा विभिन्न चार किसिमका (Edward River, Cape York Peninsula, Queensland) झगडा र हिंसाका विरुद्ध औपचारिक नियमका आधारमा निरूपण गरिने (Yirrkala Community, North East Arnhem Land, Northern Territories) वंश परम्पराको ज्येष्ठ व्यक्तिबाट तथ्य र प्रमाणका आधारमा छलफल गरी आरोपीको दोष प्रमाणित भएमा समुदायबाट निष्काशन गर्ने वा क्षतिपूर्ति

भराई दण्ड दिने (Strelley, near Port Hedland, Western Australia) मादक पदार्थ, हाडनाता वा सामुदायिक नियम उल्लङ्घन गरेको पाइएमा दशजना सम्मिलित समूहबाट जरिवाना तिराउने, माफी माग्न लगाउने, समुदायमा निषेध गर्ने गरी सजाय गर्ने र Community Justice Groups in Kowanyama and Palm Island (विवाद समाधानका लागि राज्यको कानुनी प्रणालीको वैकल्पिक संयन्त्रका रूपमा विकास भएको) स्थानीय विवाद निरूपण संयन्त्र सक्रिय रहेको पाइन्छ। यस किसिमका अभ्यास सहरी क्षेत्रमा भन्दा ग्रामीण क्षेत्रमा प्रचलित भएको देखिन्छ (NTLRC, 2003; ATSIC, 1997)।

गाउँ, समुदायका लब्ध प्रतिष्ठित व्यक्ति, धार्मिक समूहका नेता, कर्मचारी आदिको मध्यस्थताबाट ईण्डोनेशियन समुदायका विवाद निरूपण गरिन्छ। अझ औपचारिक रूपमा गाउँका जनताद्वारा निर्वाचित Village Head (Kepala Desa) वा Village Representative Board (VRB) बाट विवादको निरूपण गर्ने अभ्यास समेत रहेको पाइन्छ (Stephens, 2003; World Bank, 2004)। फिलिपिन्समा रहेको Barangay Justice System (BJS) बमोजिम गाउँका विवादहरू अदालत जानुभन्दा अगाडि अनिवार्य रूपमा Mediation वा Arbitration का माध्यमबाट Village Head वा Village-Level Panel बाट समाधान गरिनुपर्दछ (Stephens, 2003)। चाँडै समाधान हुन सक्ने, कम खर्चितो एवम् कार्यान्वयन गर्न सकिने किसिमको मुख्य तीन तरिकाको (Traditional, Government, NGO-assisted) स्थानीय विवाद निरूपण प्रणाली Shalish बङ्गलादेशमा रहेको पाइन्छ। जसले Mediation वा Arbitration का माध्यमबाट स्थानीय विवादहरू समाधान गर्ने गर्दछ (Stephens, 2003)। यसका अलावा निर्वाचित जनप्रतिनिधिले नेतृत्व गर्ने Village Court बाट समेत स्थानीय विवाद निरूपणको क्रम बढे पनि अनौपचारिक Shalish समेत प्रख्यात रहेको छ (Mattsson, २०२४)।

न्यायिक समितिका सम्बन्धमा भएका कानुनी व्यवस्था

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र ऐ. नियमावली, २०५६

पञ्चायती अदालत ऐन, २००६, गाउँ पञ्चायत ऐन, २०१८, गाउँ विकास समिति ऐन, २०४८, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र ऐ. नियमावली २०५६ मा ऐनमा तोकिएका क्षेत्रभित्र दर्ता भएका मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार स्थानीय निकायमा रहेको थियो। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को भाग १, गाउँ विकाससम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत परिच्छेद ५, दफा ३३ देखि ४२ सम्म र ऐ. ऐनको भाग ३, नगरपालिकासम्बन्धी व्यवस्था अन्तर्गत परिच्छेद ५, दफा १०१ देखि ११० सम्म क्रमशः साविक गाउँ विकास समिति र नगरपालिकाको न्यायिक अधिकारसम्बन्धी विभिन्न व्यवस्था गरिएका थिए।

साविकमा स्थानीय निकायमा दायर भएका मुद्दाको कारबाही तथा किनारा गर्न मध्यस्थ समितिको गठन गर्ने व्यवस्था रहेको थियो। गाउँ विकास समितिले ऐनको दफा ३४ बमोजिमको मध्यस्थ समितिको गठन

गर्दा ऐ. ऐनको दफा ३५ बमोजिम स्थानीय व्यक्ति एवम् सामाजिक कार्यकर्ता मध्येबाट उपयुक्त देखिएका व्यक्तिहरूको सहमति लिई तिनीहरूको नाम, थर र वतन समेत खुलाई मध्यस्थहरूको सूची तयार गरी सार्वजनिक जानकारीका लागि गाउँ विकास समितिको कार्यालयमा प्रकाशन गरी राख्नु पर्ने व्यवस्था रहेको थियो। त्यसैगरी नगरपालिकाले ऐनको दफा १०२ बमोजिमको मध्यस्थ समितिको गठन गर्दा ऐ. ऐनको दफा १०३ बमोजिम नगरपालिकाका सबै वडाबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी स्थानीय व्यक्ति, सामाजिक कार्यकर्ता, कानुनविद मध्येबाट उपयुक्त देखिएका व्यक्तिहरूको सहमति लिई तिनीहरूको नाम, थर र वतन समेत खुलाई मध्यस्थहरूको सूची तयार गरी सार्वजनिक जानकारीका लागि नगरपालिकाको कार्यालयमा प्रकाशन गरी राख्नु पर्ने व्यवस्था रहेको थियो।

मध्यस्थ समितिको सूची तयार गर्दा यथासम्भव महिला तथा पिछडिएका वर्गलाई समेत समावेश गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको थियो। मध्यस्थहरूको सूचीमा रहेका व्यक्तिहरू मध्ये मुद्दाका पक्षहरूको सहमति भएका तीनजना व्यक्तिलाई मध्यस्थ समितिमा नियुक्ति गरिने र सो समिति मार्फत स्थानीय व्यक्ति, सामाजिक कार्यकर्ता, कानुनविद आदिको संलग्नताबाट स्थानीय स्तरमा सिर्जना हुने मुद्दाको कारबाही र किनारा गर्दा स्थानीय प्रतिनिधित्व, समावेशिता र आवश्यकतानुसार कानुनी विज्ञता समेत प्रयोग हुने गरी न्यायिक अधिकारको प्रयोगको सुनिश्चितता गरिएको थियो। साबिकका स्थानीय निकायमा कानुनले परिकल्पना गरे बमोजिमको न्यायिक अधिकारको प्रयोग प्रभावकारी र व्यवस्थित रूपमा हुन सकेको थिएन।

साबिक स्थानीय निकायको न्यायिक अधिकार

नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको मितिदेखि आफ्नो सरहदभित्रको देहायका मुद्दाहरूको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार स्थानीय निकायमा हुने व्यवस्था देहायअनुसार गरेको:

- जग्गा तर्फ साँध सीमाना, सन्धी सर्पन, आलीधुर, बाँध पैनी, कुलो वा पानीको बाँडफाँड तथा बाटो वा विकास मिचेको मुद्दा,
- बाली अर्मल मुद्दा,
- वेठवेगरसम्बन्धी र ज्याला मजदुरीको महल अन्तर्गतको मुद्दा,
- गरीब कङ्गालको महल अन्तर्गतको मुद्दा,
- चौपाया हराउने र पाउनेको महल अन्तर्गतको मुद्दा,
- घर बनाउनेको महलको ८ नं. र ९ नं. अन्तर्गतको मुद्दा,
- कल्याण धनको महल अन्तर्गतको मुद्दा,
- नासो धरौटको महलको ५ नं. अन्तर्गतको मुद्दाबाहेक सो महल अन्तर्गतको अन्य मुद्दा,
- अंशबण्डाको महलको १० नं. अन्तर्गतको इज्जत आमदअनुसार खान लाउन दिनुपर्ने विषयको मुद्दा,
- पानी घाटको प्रयोग तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षासम्बन्धी मुद्दा,

- गोवध बाहेक चौपायाको महल अन्तर्गतको अन्य मुद्दा,
- चरन, घाँस, दाउरासम्बन्धी मुद्दा,
- अर्काको घरभित्र जवर्जस्ती पसेको, बसेको वा पस्न, बस्न खोजेको मुद्दा,
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची-१ र २ मा उल्लेखित मुद्दा बाहेक नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिदिएका अन्य मुद्दा।

मध्यस्थको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग तीन जना मध्यस्थले सामूहिक रूपले गर्ने र बहुमतको राय मध्यस्थको निर्णय मानिने व्यवस्था रहेको थियो। मध्यस्थहरूको बिचमा बहुमत नभई अलग-अलग राय भएमा ती रायहरू उल्लेख गरी स्थानीय निकायसमक्ष पेश गरिने र उक्त विषयमा स्थानीय निकायले समर्थन गरेको राय नै मान्य हुने व्यवस्था रहेको थियो। मध्यस्थले आफूसमक्ष पेश भएको मुद्दामा यथासम्भव सम्बन्धित पक्षहरूका बिच वार्ता गराई मिलापत्र गराउने तर मिलापत्र गराउन नसकेमा त्यस्तो मुद्दामा मध्यस्थले ऐनमा व्यवस्था भएबमोजिम आफ्नो अधिकारको प्रयोग गरी निर्णय गर्ने व्यवस्था गरेको थियो। तत् तत् निर्णय उपर चित्त नबुझ्ने पक्षले निर्णय सुनी पाएको वा थाहा पाएको मितिले पैँतीस दिनभित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको थियो।

स्थानीय निकायले आफ्नो अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतका मुद्दा-मामिलाको सम्बन्धमा भएको मिलापत्र वा निर्णयबमोजिम पक्षहरूले तिर्न बुझाउन पर्ने दायित्व पूरा गर्न मञ्जुर गरेमा स्थानीय निकायले तत्काल मिलापत्र वा निर्णयको कार्यान्वयन गर्नु गराउनु पर्ने र कुनै पक्षले मिलापत्र वा निर्णयबमोजिम तिर्न बुझाउन पर्ने दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा त्यसरी तिर्न बुझाउन पर्ने दायित्वको विवरणसहितको लगत सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा पठाउनु पर्ने तथा यसरी लेखी आएमा मालपोत कार्यालयले प्रचलित कानुनबमोजिम रीत पुऱ्याई मिलापत्र वा निर्णयको कार्यान्वयन गरिदिनु पर्ने व्यवस्था रहेको थियो।

नेपालको संविधान

नेपालको संविधानको धारा २१७ मा गाउँपालिका र नगरपालिकामा रहने न्यायिक समितिसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ। कानुनबमोजिम आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद निरूपण गर्न प्रत्येक गाउँपालिकामा उपाध्यक्ष र नगरपालिकामा उपप्रमुखको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय न्यायिक समिति रहने उल्लेख छ। सो समितिमा गाउँसभा वा नगरसभाबाट आफूमध्येबाट निर्वाचित गरेका दुई जना सदस्यहरू रहने व्यवस्था गरिएको छ।

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ४७ मा न्यायिक समितिको अधिकारक्षेत्र, दफा ४८ मा अधिकारक्षेत्रको प्रयोग र दफा ४९ मा न्याय सम्पादन प्रक्रिया उल्लेख गरिएको छ। ऐ. ऐनको दफा ४७ (१) बमोजिम न्यायिक समितिले निरूपण गर्ने विवादहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

- आलीघुर, बाँध पैनी, कुलो वा पानीघाटको बाँडफाँड तथा उपयोग,
- अर्काको बाली नोक्सानी गरेको,
- चरन, घाँस, दाउरा,
- ज्याला मजदुरी नदिएको,
- घरपालुवा पशुपन्छी हराएको वा पाएको,
- ज्येष्ठ नागरिकको पालनपोषण तथा हेरचाह नगरेको,
- नाबालक छोराछोरी वा पति (पत्नीलाई इज्जत आमद अनुसार खान लाउन वा शिक्षा दीक्षा नदिएको,
- वार्षिक पच्चीस लाख रुपैयाँसम्मको विगो भएको घर बहाल र घर बहाल सुविधा,
- अन्य व्यक्तिको घर, जग्गा वा सम्पतिलाई असर पर्ने गरी रुख विरुवा लगाएको,
- आफ्नो घर वा बलेंसीबाट अर्काको घर, जग्गा वा सार्वजनिक बाटोमा पानी झारेको,
- संधियारको जग्गातर्फ झ्याल राखी घर बनाउनु पर्दा कानुनबमोजिम छोड्नु पर्ने परिमाणको जग्गा नछोडी बनाएको,
- कसैको हक वा स्वामित्वमा भए पनि परापूर्वदिखि सार्वजनिक रूपमा प्रयोग हुँदै आएको बाटो, वस्तुभाउ निकाल्ने निकास, वस्तुभाउ चराउने चौर, कुलो, नहर, पोखरी, पाटी पौवा, अन्त्यष्टि स्थल, धार्मिक स्थल वा अन्य कुनै सार्वजनिक स्थलको उपयोग गर्न नदिएको वा बाधा पुऱ्याएको,
- सङ्घीय वा प्रदेश कानुनले स्थानीय तहबाट निरूपण हुने भनी तोकेका अन्य विवाद।

त्यसैगरी ऐ. ऐनको दफा ४७ उपदफा (२) बमोजिम देहायका विषयमा मेलमिलापको माध्यमबाट मात्र न्यायिक समितिले विवादको निरूपण गर्नसक्ने व्यवस्था रहेको छ:

- सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक बाहेक एउटाको हकको जग्गा अर्कोले चाँपी, मिची वा घुसाई खाएको,
- सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक बाहेक आफ्नो हक नपुग्ने अरुको जग्गामा घर वा कुनै संरचना बनाएको,

- पति-पत्नी बिचको सम्बन्ध विच्छेद (पति-पत्नीचको सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी मेलमिलाप गर्न नसकिने),
- अङ्गभङ्ग बाहेकको बढीमा एक वर्षसम्म कैद हुन सक्ने कुटपिट,
- गाली बेइज्जती, लुटपिट, पशुपन्छी छाडा छाडेको वा पशुपक्षी राख्दा वा पाल्दा लापरवाही गरी अरुलाई असर पारेको,
- अरुको आवासमा अनधिकृत प्रवेश गरेको,
- अर्काको हक भोगमा रहेको जग्गा आबाद वा भोग चलन गरेको,
- ध्वनि प्रदुषण गरी वा फोहोरमैला फ्याँकी छिमेकीलाई असर पुऱ्याएको,
- प्रचलित कानुनबमोजिम मेलमिलाप हुन सक्ने व्यक्ति वादी भई दायर हुने अन्य देवानी र एक वर्षसम्म कैद हुन सक्ने फौजदारी विवाद।

अधिकारक्षेत्रको प्रयोग

ऐ. ऐनको दफा ४८ बमोजिम न्यायिक समितिको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग न्यायिक समितिको संयोजक र सदस्यहरूले सामूहिक रूपले गर्ने र बहुमतको राय न्यायिक समितिको निर्णय भएको मानिने व्यवस्था रहेको छ। समितिको संयोजक र अर्को एकजना सदस्यको उपस्थिति भएमा विवादको कारबाही र किनारा गर्न सक्ने र संयोजकबाहेक अरु दुईजना सदस्यको उपस्थिति भएमा विवादको किनारा गर्न बाहेक अरु कारबाही गर्न सकिने छ। कुनै कारणले संयोजकको पद रिक्त भएमा न्यायिक समितिमा रहेका अन्य दुईजना सदस्यको सर्वसम्मतिमा विवादको कारबाही र किनारा गर्न सकिने। कुनै विवादको सम्बन्धमा न्यायिक समितिको संयोजक वा कुनै सदस्यको निजी सरोकार वा स्वार्थ गाँसिएको वा त्यस्तो संयोजक वा सदस्यको नाताभिन्नका व्यक्ति विवादको पक्ष भएमा निजबाट सो विवादको कारबाही र किनारा हुन नसक्ने। संयोजक वा सदस्यले हेर्न नमिल्ने विवादको हकमा त्यस्तो संयोजक वा सदस्य बाहेकका अन्य सदस्यले विवादको कारबाही र किनारा गर्न सक्ने। संयोजक र सबै सदस्यले त्यस्तो विवादको कारबाही र किनारा गर्न नमिल्ने भएमा सम्बन्धित सभाले तीनजना सदस्यलाई सो विवादको मात्र कारबाही र किनारा गर्ने गरी तोक्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ।

न्याय सम्पादनको प्रक्रिया

ऐ. ऐनको दफा ४९ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम आफूसमक्ष पेश भएको विवादको निवेदन दर्ता गरी कारबाही र किनारा गर्दा सम्भव भएसम्म मेलमिलाप गर्न प्रोत्साहित गरी दुवै पक्षको सहमतिमा मिलापत्र गराउनु पर्ने छ। पक्षहरू बिच मिलापत्र हुन नसकेमा निरूपण हुने भनी उल्लिखित विवादमा मात्र

न्यायिक समितिले कानुनबमोजिम विवादको कारबाही र किनारा गर्नुपर्ने छ। मिलापत्र गराउँदा न्यायिक समितिले आफूले सूचीकृत गरेको मेलमिलापकर्ताबाट गराउनु पर्ने र विवादमा प्रतिवादी उपस्थित भएको मितिले तीन महिनाभित्र मेलमिलापको माध्यमबाट टुङ्ग्याउनु पर्ने छ। सो अवधिभित्र मेलमिलाप हुन नसकेमा सोही व्यहोरा उल्लेख गरी पक्षलाई अदालत जान सुनाई विवाद र सोसँग सम्बन्धित मिसिल कागज र प्रमाणसमेत सम्बन्धित अदालतमा पठाइदिनु पर्ने लगायतका व्यवस्था ऐनले गरेको छ।

यसका अलावा न्यायिक समितिबाट विवादको अन्तिम निर्णय भएको मितिले पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धित पक्षलाई सो निर्णयको प्रमाणित प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनुपर्ने, र सो निर्णयमा चित्त नबुझ्ने पक्षले निर्णयको जानकारी पाएको मितिले पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ।

ऐनको दफा ५२ मा न्यायिक समितिबाट भएको मिलापत्र वा निर्णयको कार्यान्वयन कार्यपालिकाले तत्काल गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले समितिबाट मिलापत्र वा निर्णय भएका विवादसँग सम्बन्धित लिखत, मिलापत्र, वा निर्णयको अभिलेख व्यवस्थित र सुरक्षित रूपमा राख्नुपर्ने र आफूले गरेको कामको वार्षिक विवरण अध्यक्ष वा प्रमुखमार्फत सम्बन्धित सभामा पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ।

न्यायिक अधिकारको अभ्यासको सिंहावलोकन (विगत देखि वर्तमानसम्म)

न्याय सामाजिक गतिशीलताको विषय हो। समाज विकासका हरेक चरणमा न्याय प्राप्तिमा सिद्धान्त र औजारहरु फरक फरक देखिए पनि यसको परिणाम अनुभूत हुने किसिमको हुनुपर्ने र दीर्घकालीन प्रभाव सकारात्मक हुन गई न्यायपूर्ण समाज निर्माणको कोशेढुङ्गा बन्नुपर्ने यथार्थलाई नकार्न सकिन्न।

नेपालको राजनीतिक-सामाजिक इतिहासको कालखण्डमा कानुन निर्माण र कार्यान्वयनका विभिन्न परिदृश्य सार्वजनिक छन्। यस अध्ययनको सीमिततामा रहँदै स्थानीय स्तरमा न्यायिक कार्य सम्पादन अन्तर्गत स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा ऐ. नियमावली, २०५६ र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा भएका व्यवस्था र अभ्यासको चर्चा गरिएको छ।

- विगतका स्थानीय निकायमा तीन सदस्यीय मध्यस्थ समिति रहने र सो समितिले नियमानुसार विवादको निरूपण गर्ने व्यवस्था रहको थियो। हाल न्यायिक समितिमा निर्वाचित जनप्रतिनिधि मध्येबाट तीनजना रहने व्यवस्था रहेको छ।

- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा भएको व्यवस्था बमोजिम सूचीकरण भएका व्यक्तिहरूमध्ये पक्षले चाहेका व्यक्ति मध्यस्थ समितिमा रहने व्यवस्था रहेको थियो। मौजुदा ऐनमा निर्वाचित पदाधिकारी समितिमा रहने व्यवस्था रहेको छ।
- साबिकमा मध्यस्थ समितिबाट न्यायिक कार्य सम्पन्न हुने व्यवस्था र अभ्यास रहेको थियो। मध्यस्थहरूको विचमा बहुमत नभई अलग-अलग राय भएमा ती रायहरू उल्लेख गरी स्थानीय निकायसमक्ष पेश गरिने र उक्त विषयमा स्थानीय निकायले समर्थन गरेको राय नै मान्य हुने व्यवस्था रहेको थियो। तर, मौजुदा व्यवस्थामा न्यायिक समितिमा निर्वाचित प्रतिनिधि रहने र निजहरूले नै निर्णय गर्ने हुनाले स्थानीय तहमा रहेका उपल्लो निकायबाट समितिका निर्णयको अनुमोदन गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छैन। यसरी साबिकमा मध्यस्थ समितिबाट न्यायिक कार्य सम्पन्न हुने व्यवस्था उत्कृष्ट भए पनि मौजुदा व्यवस्थामा जननिर्वाचित व्यक्तित्वबाट सर्वपक्षीय सहभागिता, संलग्नता, प्रसिनिधित्वसहित धेरैलाई मान्य हुने किसिमले न्यायिक कार्य सम्पादन हुने अवस्था देखिन्छ।

सुधारिएको संसदीय व्यवस्था अवलम्बन गरेको नेपालको मौजुदा शासन प्रणालीमा निर्वाचित पदाधिकारीबाट न्यायिक कार्यसम्पादन हुने संवैधानिक, कानुनी प्रावधान र अभ्यासले विशिष्ट एवम् फरक नमुना (Model) स्थापना गरेको तथा संस्थागत समेत हुँदै गएको अवस्था रहेको छ। राजनीतिक रूपमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूबाट निष्पक्ष, विवादरहित एवम् सर्वमान्य न्यायिक कार्यसम्पादनले दक्षिण एशियामै नेपालीहरूको फरक सामाजिक-सांस्कृतिक सहिष्णुता, बहुलतायुक्त भौगोलिक, धार्मिक, भाषिक समुदाय एवम् विशिष्टतासहितको मौलिक पहिचानलाई पुष्टि गर्दै थप संस्थागत गर्दछ।

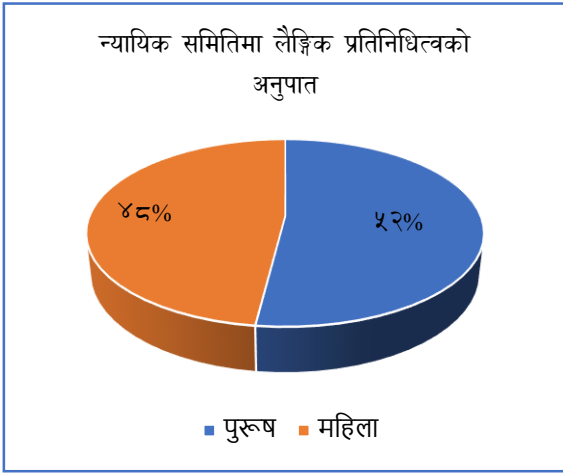
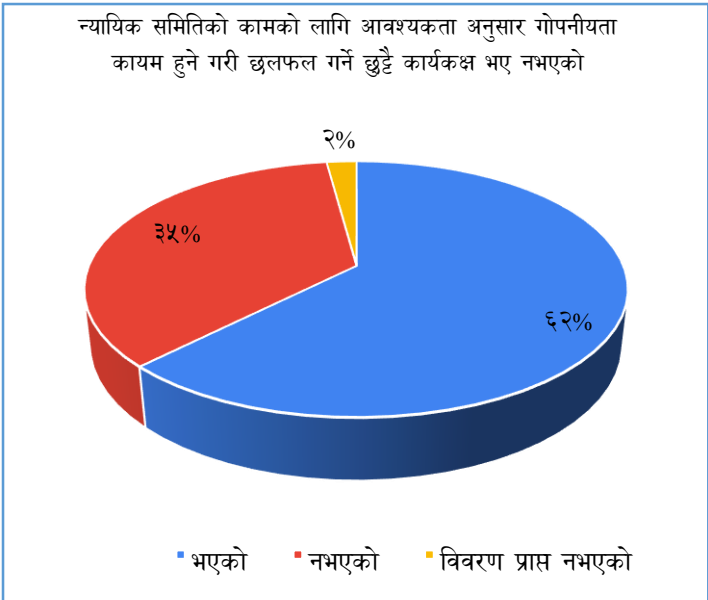
अध्ययनको सीमा

यस अध्ययनमा जनप्रतिनिधिको शैक्षिक योग्यता तथा कानुनी ज्ञान, सिप र विज्ञताको अध्ययनलाई समेटिएको छैन। अनलाईन फाराममार्फत तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएकाले भौतिक रूपमा स्थलगत अध्ययन र अवलोकनलाई यस अध्ययनले समेटेको छैन। यस अध्ययनमा न्यायिक समितिले गरेका फैसला उपर पुनरावलोकनका लागि जिल्ला अदालतमा गएको विषयको सूक्ष्म अध्ययनलाई समेटिएको छैन। प्रतुत अध्ययन कार्य सीमित स्रोत साधन, समय र जनशक्तिको सीमामा रही सम्पन्न गरिएको छ।

प्रास नतिजाको विश्लेषण

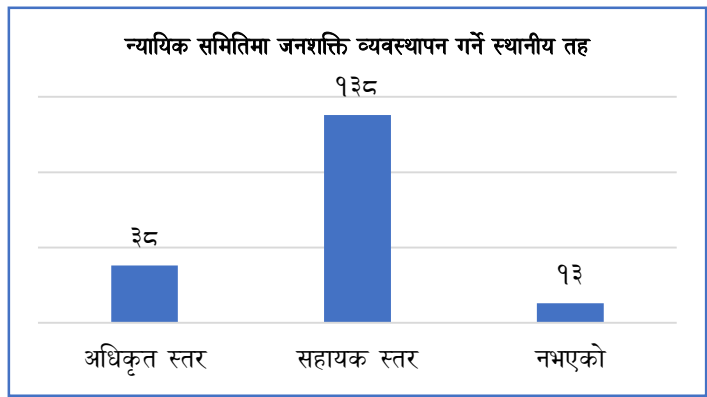
प्रस्तुत अध्ययनले न्यायिक समितिमा लैङ्गिक प्रतिनिधित्वको अवस्था, संस्थागत प्रबन्ध, जनशक्तिको उपलब्धता, मेलमिलापकर्ताको व्यवस्था, विवादको प्रकृति, विवाद निरूपणको समयविधि, न्यायिक

समितिबाट भएका निर्णयको पुनरावेदनको अवस्था, संरक्षणात्मक आदेशको अवस्था र जनशक्तिको क्षमता विकासका कार्यक्रमको विश्लेषण गरेको छ।

न्यायिक समितिमा प्रतिनिधित्वको अवस्था									
<p>नेपालको संविधानको धारा २१७ अनुसारको न्यायिक समिति सबै स्थानीय तहमा गठन भई क्रियाशील रहेका छन्। विवरण पठाउने १८९ स्थानीय तहमा न्यायिक समितिमा भएको प्रतिनिधित्वलाई लैङ्गिक रूपमा हेर्दा ८३% भन्दा बढी न्यायिक समितिको नेतृत्व महिलाबाट भएको छ भने समितिका सदस्यको प्रतिनिधित्वलाई हेर्दा महिला र पुरुषको प्रतिनिधित्व क्रमश ४८% र ५२% रहेको पाईएको छ।</p>	<p style="text-align: center;">न्यायिक समितिमा लैङ्गिक प्रतिनिधित्वको अनुपात</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <caption>न्यायिक समितिमा लैङ्गिक प्रतिनिधित्वको अनुपात</caption> <thead> <tr> <th>लैङ्गिक</th> <th>प्रतिशत</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>पुरुष</td> <td>४८%</td> </tr> <tr> <td>महिला</td> <td>५२%</td> </tr> </tbody> </table>	लैङ्गिक	प्रतिशत	पुरुष	४८%	महिला	५२%		
लैङ्गिक	प्रतिशत								
पुरुष	४८%								
महिला	५२%								
न्यायिक समितिको काम गर्ने छुट्टै शाखा वा सचिवालय वा इकाइको व्यवस्था र गोपनीयता									
<p>८१% स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको काम गर्ने छुट्टै शाखा वा सचिवालय वा इकाइको व्यवस्था भएको देखिएको छ। स्थानीय तहबाट प्राप्त भएका विवरणको विश्लेषण गर्दा ६२% स्थानीय तहमा गोपनीयता कायम हुने गरी कार्यकक्षको व्यवस्था भएको देखिन्छ भने ३५% मा यस्तो कार्यकक्षको व्यवस्था हालसम्म हुन बाँकी रहेको र बाँकी २% बाट विवरण प्राप्त भएको छैन।</p>	<p style="text-align: center;">न्यायिक समितिको कामको लागि आवश्यकता अनुसार गोपनीयता कायम हुने गरी छलफल गर्ने छुट्टै कार्यकक्ष भए नभएको</p> <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <caption>न्यायिक समितिको कामको लागि आवश्यकता अनुसार गोपनीयता कायम हुने गरी छलफल गर्ने छुट्टै कार्यकक्ष भए नभएको</caption> <thead> <tr> <th>व्यवस्था</th> <th>प्रतिशत</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>भएको</td> <td>६२%</td> </tr> <tr> <td>नभएको</td> <td>३५%</td> </tr> <tr> <td>विवरण प्राप्त नभएको</td> <td>२%</td> </tr> </tbody> </table>	व्यवस्था	प्रतिशत	भएको	६२%	नभएको	३५%	विवरण प्राप्त नभएको	२%
व्यवस्था	प्रतिशत								
भएको	६२%								
नभएको	३५%								
विवरण प्राप्त नभएको	२%								

न्यायिक समितिको कार्यसम्पादनका लागि जनशक्तिको उपलब्धता

विवरण पठाएका १८९ गाउँपालिका, नगरपालिकामध्ये १७६ (९३.१२%) स्थानीय तहले न्यायिक समितिका लागि कर्मचारीको व्यवस्थापन गरेको पाइन्छ, जसमध्ये ३८ स्थानीय तहमा अधिकृत स्तरका कर्मचारी रहेका छन् भने १३८ स्थानीय तहमा सहायक स्तरका कर्मचारी रहेको देखिएको छ।

मेलमिलापकर्ताको व्यवस्था

विवरण प्रेषित गर्ने गाउँपालिका, नगरपालिकाहरूमध्ये ७ देखि १२७ जना सम्म मेलमिलापकर्ता सूचीकृत भई विवाद निरूपण गर्ने कार्यमा सक्रिय रहेको देखिएको छ।

विवाद दर्ता र विवादको निरूपण

प्राप्त विवरणअनुसार आ. व. २०७९।८० मा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ४७ (१) र (२) बमोजिम सबै उपदफा अनुसारका विवाद दर्ता भएको देखिन्छ। यसरी दर्ता हुने विवादको संख्या ५२३० रहेको छ।

दर्ता भएका विवादमध्ये स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनको दफा ४७ (२) ड.

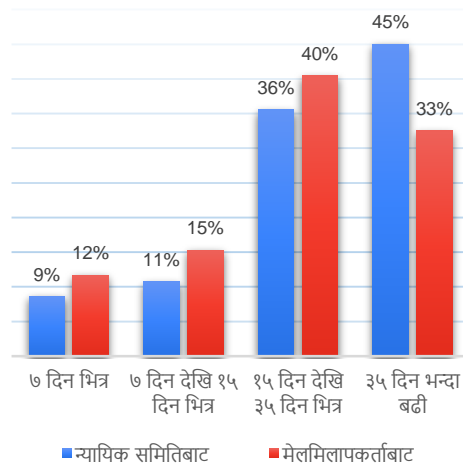
क्र. सं.	विवादको प्रकृति	विवाद निरूपणको अवस्था (%)
१	गाली बेइज्जती	६४
२	पती-पत्नी बिचको सम्बन्ध विच्छेद	५८.७
३	ज्याला मजदुरी नदिएको	५८.२

अनुसारको गाली बेइज्जतीसम्बन्धी विवादको निरूपणको प्रतिशत सबैभन्दा बढी (६४%) देखिन्छ भने आलीधुर, बाँध पैनी, कुलो वा पानीघाटको बाँडफाँड तथा उपयोगसम्बन्धी विवादको निरूपण ४८.७ प्रतिशत भएको देखिन्छ।	४	नाबालक छोराछोरी वा पति-पत्नीलाई इज्जत आमदअनुसार खान लाउन वा शिक्षा दीक्षा नदिएको	५२.९
	५	आलीधुर, बाँध पैनी, कुलो वा पानीघाटको बाँडफाँड तथा उपयोग	४८.७

विवादको निरूपण र समयावधि

न्यायिक समितिमा दर्ता भएका मध्ये ७४ प्रतिशत विवादको निरूपण भएको पाइएको छ। निरूपण भएका विवाद मध्ये ३३ प्रतिशत विवाद मेलमिलापकर्ता मार्फत भएका छन्। त्यसैगरी विवादको प्रकृति अनुसार ६३ प्रतिशत देखि १०० प्रतिशत विवाद न्यायिक समितिले निरूपण गरेको देखिएको छ। स्थानीय सरकार संचालन ऐन, २०७४ को दफा ४७ (१) ड. बमोजिमको घरपालुवा पशुपक्षी हराएको वा पाएको सम्बन्धी विवाद शतप्रतिशत निरूपण भएको देखिएको छ भने ४७ (१) ज. अनुसारको वार्षिक पच्चीस लाख रुपैयाँसम्मको बिगो भएको घर बहाल र घर बहाल सुविधासम्बन्धी विवाद ६३ प्रतिशत न्यायिक समितिबाट फछ्यौट भएको पाइएको छ। न्यायिक समितिले निरूपण गरेका विवादको अवस्थालाई हेर्दा १५ देखि ३५ दिनभित्र ३६ प्रतिशत विवाद निरूपण भएको पाइएको छ।

विवाद निरूपणका लागि लागेको समय

न्यायिक समितिबाट निरूपण भएका विवाद उपर पुनरावेदनसम्बन्धी व्यवस्था

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ दफा ५१ मा न्यायिक समितिबाट भएको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने पक्षले निर्णयको जानकारी पाएको मितिले पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। जिल्ला अदालत मुद्दाको उठान वा प्रवेश हुने शुरूको न्यायिक निकाय भएकाले न्यायिक समितिबाट निरूपण भएका विवाद उपर पुनरावेदनको रूपमा नभई सुरु निकायकै रूपमा मुद्दा दायर हुनसक्ने समेत अवस्था देखिन्छ। ऐ. ऐनमा पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था रहे पनि न्यायिक समितिबाट निरूपण भएका विवाद उपर जिल्ला अदालतमा पुनरावेदन गरे नगरेको एकिन तथ्याङ्कसमेत अद्यावधिक गर्न कठिन हुने अवस्था रहेको छ। आ. व. २०७९।८० मा न्यायिक समितिबाट निरूपण भएका विवाद मध्ये ६ प्रतिशत विवाद पुनरावेदनका लागि जिल्ला अदालतसम्म गएको देखिएको छ।

अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ४९ (८) मा न्यायिक समितिले अधिकारक्षेत्र प्रयोग गर्दा पति पत्नी बिचको वा ज्येष्ठ नागरिकको संरक्षणसम्बन्धी विवादमा पीडित, निजको नाबालक सन्तान वा निजसँग आश्रित अन्य कुनै व्यक्तिको हितको लागि सम्बन्धित पक्षलाई देहायको अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश समेत दिन सक्ने व्यवस्था गरेको छ,

- पीडितलाई निज बसी आएको घरमा बसोबास गर्न दिन, खान लाउन दिन, कुटपिट नगर्न तथा शिष्ट र सभ्य व्यवहार गर्न,
- पीडितलाई शारीरिक वा मानसिक चोट पुगेको भएमा उपचार गराउन,
- पीडितलाई अलग रूपमा बसोबासको प्रबन्ध गर्नु पर्ने देखिएमा सोको व्यवस्था गर्न र त्यसरी अलग बस्दा निजको भरणपोषणको लागि उचित व्यवस्था गर्न,
- पीडितलाई गालीगलौज गर्ने, धम्की दिने वा असभ्य व्यवहार गर्ने कार्य नगर्न, नगराउन,

ऐ. ऐनको उपरोक्त व्यवस्था अनुसार तोकिएका १७१ विवादको रोहवरमा गाउँपालिका, नगरपालिकाबाट अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश दिएको देखिएको छ।

- पीडितको हित र सुरक्षाको लागि अन्य आवश्यक र उपयुक्त कुरा गर्न वा गराउन।

न्यायिक समिति र मेलमिलापकर्ताको क्षमता विकास

विवरण प्राप्त भएका मध्ये ९९ (५६%) वटा गाउँपालिका, नगरपालिकाले न्यायिक समितिको क्षमता विकासको लागि बजेट विनियोजन गरी खर्च गरेको देखिएको छ। त्यस्तै १०४ (५५%) वटा गाउँपालिका, नगरपालिकाले मेलमिलापकर्ताको क्षमता विकासको कार्यक्रम सञ्चालन गरेको देखिएको छ। न्यायिक समिति र मेलमिलापकर्ताको क्षमता विकासमार्फत नै स्थानीय स्तरमा देखिएका विवादको छिटो, छरितो रूपमा निरूपण गर्न सकिने देखिन्छ।

न्यायिक समितिको कार्यसम्पादनमा देखिएका समस्या तथा कठिनाई

प्रश्नावली तयार गर्दा खुला प्रश्न (Open Ended Questions) मार्फत प्राप्त भएका न्यायिक समितिको कार्यसम्पादनमा देखिएका समस्या तथा समाधानका लागि सुझावहरु देहाय बमोजिम रहेका छन्।

समस्या तथा कठिनाई		कार्यसम्पादन प्रभावकारिताको लागि प्राप्त सुझाव
न्यायिक कार्यसम्पादन	मानव संसाधन तथा समितिको क्षमता विकास	<ul style="list-style-type: none"> • हरेक वडामा नै विवाद दर्ता गर्न आवश्यक प्रबन्ध गर्नुपर्ने, • गाउँपालिका वा नगरपालिकामा निर्णय कार्यान्वयन इकाई स्थापना गर्नुपर्ने, • आवश्यकताअनुसार न्यायमा पहुँच तथा कानुनी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने, • सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट समय समयमा
<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय ऐन, कानून, कार्यविधि र निर्देशिका परिमार्जन हुन नसक्नु, • कानुनी ज्ञानको अभाव, न्यायिक समितिको क्षेत्राधिकारसम्बन्धी अन्यौलता, • प्रमाणको अभाव हुने, विवादको दोस्रो पक्ष उपस्थित नहुने, 	<ul style="list-style-type: none"> • न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा कर्मचारीमा न्याय सम्पादनका प्रक्रिया तथा कानुनी ज्ञानको कमी हुनु, • कानूनका विषयक्षेत्रसँग सम्बन्धित जनशक्ति तथा जग्गा नापजाँच, आलिधुरसँग सम्बन्धित विवादको 	

<p>कानुनी परामर्श लिन कठिनाई एवम् प्रक्रियागत झन्झट रहेको,</p> <ul style="list-style-type: none"> • अदालतमा विचाराधीन विषय उपर न्यायिक समितिमा निवेदन पर्नु, • प्रमाणविनाका लेनदेन सम्बन्धी उजुरीको कार्यवाहीमा कठिनाई हुनु,, • न्यायिक समितिले मेलमिलापकर्तालाई सूचीकृत गरी स्थानीय जनता समक्ष न्याय सम्पादनको विश्वसनीय पात्रको रूपमा बुझाउन नसक्नु, • न्यायिक समितिलाई राजनैतिक आँखाबाट हेरिदा निरूपण भएका विवाद वा मेलमिलापको कार्यान्वयनमा कठिनाई एवम् आश्वस्त हुन नसकिनु, • न्यायिक समितिबाट भएका निर्णय कार्यान्वयनमा सरोकारवाला निकायबाट समन्वय तथा सहजीकरणको अभाव हुनु। 	<p>स्थलगत अवलोकन कार्यका लागि सम्बन्धित विज्ञ प्राविधिकको अभाव,</p> <ul style="list-style-type: none"> • न्यायिक समितिको लागि आवश्यक बजेट, स्रोत, साधन तथा समितिको कार्यसम्पादनमा प्रत्यक्ष संलग्न हुने कर्मचारीको अभाव, • न्यायिक समितिका पदाधिकारी, कर्मचारी, मेलमिलापकर्ता तथा सहजकर्ताको लागि पर्याप्त तालिम तथा क्षमता विकासको अवसर प्राप्त नहुनु। 	<p>क्षमता विकासका कार्यक्रम आयोजना गर्नुपर्ने,</p> <ul style="list-style-type: none"> • हरेक गाउँपालिका वा नगरपालिकामा एक कानून अधिकृतको दरबन्दी सिर्जना गर्नुपर्ने, • म्याद तामेल तथा निर्णयको जानकारीका लागि कानूनको ज्ञान भएका आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था हुनुपर्ने, • महिला, विपन्न असहाय र असक्त वर्गका व्यक्तिहरुको हित, संरक्ष तथा कानुनी उपचारका लागि दिइने अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेशको कार्यान्वयनका लागि छुट्टै कोषको व्यवस्था हुनुपर्ने, • अन्तर-स्थानीय तहका बिच प्रभावकारी समन्वय हुनुपर्ने।
---	---	--

प्राप्त नतिजाको थप पुष्ट्याई (Cross Validation of the Results)

गुणस्तर परीक्षण पश्चातको ७४९ स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन नतिजाअनुसार न्यायिक समितिले गरेको निर्णय उपर ९१.१ प्रतिशत गाउँपालिका, नगरपालिकामा १० प्रतिशतभन्दा कम

सङ्ख्यामा पुनरावेदनमा गएको देखिन्छ। त्यसैगरी ७३.४ प्रतिशत गाउँपालिका, नगरपालिकामा सूचीकृत मेलमिलापकर्ताबाट मेलमिलाप गराउने गरेको देखिन्छ भने ६५.३ प्रतिशत गाउँपालिका, नगरपालिकामा मेलमिलाप केन्द्र गठन भएको पाइन्छ। यसरी गाउँपालिका, नगरपालिकामा मेलमिलापकर्ता सूचीकृत भई गठन भएको मेलमिलाप केन्द्र मार्फत हुने विवादको समाधानले शान्त, न्यायपूर्ण समाज स्थापनामा समेत टेवा पुग्ने देखिन्छ। न्यायिक कार्यसम्पादन अन्तर्गत ९४.३ प्रतिशत न्यायिक समितिका निर्णय सर्वसम्मत हुने गरेको देखिन्छ। आ. व. २०७९।०८० को स्वमूल्याङ्कन अवधिमा ७० प्रतिशतभन्दा बढी उजुरीको ८७.२ प्रतिशत गाउँपालिका, नगरपालिकामा न्यायिक समितिले निरूपण गरेको देखिन्छ (सं. मा. तथा सा. प्र. म., २०८१)। तसर्थ, यस अध्ययनबाट प्राप्त भएका नतिजाहरु अन्य अध्ययनका नतिजाहरूसँग समेत मेल खाएको पाइएको छ।

निष्कर्ष तथा सुझाव

सङ्घीय शासन व्यवस्थाको अवलम्बनसँगै स्थानीय तहलाई प्रदान गरिएको न्यायिक अधिकारको अभ्यास संस्थागत हुँदै गएको छ। अधिकांश स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको नेतृत्व महिलाले गरेका छन्। सबैजसो स्थानीय तहमा न्यायिक समितिको कार्य हेर्ने शाखागत जिम्मेवारी तोकियो, जनशक्तिको व्यवस्था गर्नु, मेलमिलापकर्ताको व्यवस्था गर्नु र जनशक्तिको क्षमता विकासका कार्यक्रममा लगानी गर्नुले न्यायिक समितिको कार्यसम्पादनका लागि संस्थागत क्षमता सुधारोन्मुख रहेको देखिन्छ। विवादको प्रकृति, विवाद निरूपणको समयवधि, न्यायिक समितिबाट भएका निर्णयको पुनरावेदनको अवस्था, संरक्षणात्मक आदेशको अवस्थाको विश्लेषण गर्दा न्यायिक समितिले प्रभावकारी रूपमा विवाद निरूपण गरेको जसका कारण जनताको समस्या स्थानीय स्तरमा नै समाधान हुने र अदालतको कार्यबोझमासमेत न्यूनता आउने प्रवृत्ति देखिन्छ। न्यायिक समितिमा दर्ता भएका कूल विवादमध्ये ७४ प्रतिशत विवाद निरूपण हुनुले न्यायिक समितिको कार्यसम्पादन सन्तोषजनक रहेको देखिन्छ। न्यायिक समितिबाट भएका निर्णय मध्ये ६ प्रतिशत निर्णयमात्र जिल्ला अदालतमा पुनरावेदनका लागि जानुले न्यायिक समितिको विवाद निरूपणको कार्य प्रभावकारी समेत रहेको देखिन्छ। प्रश्नावलीमार्फत प्राप्त न्यायिक कार्यसम्पादनमा रहेका समस्या र समाधानका सुझाव मननीय छन्। विशेषतः मेलमिलापकर्ता र न्यायिक समितिको सचिवालय वा सम्पर्क शाखामा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास (कानूनको आधारभूत ज्ञान, लिखत र कागजातको तयारी, प्रमाणको सङ्कलन र दस्तावेजीकरण, प्रकृत्याको अवलम्बन आदि) मा विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूमा आफ्नो क्षेत्राधिकारको ज्ञान,

न्यायका आधारभूत सिद्धान्तको जानकारी र न्यायिक मनको प्रयोग जस्ता पक्षहरू महत्त्वपूर्ण देखिन्छन्। न्यायिक समितिका लागि आवश्यक प्रशासनिक खर्चको व्यवस्थापन र निर्णयहरूको कार्यान्वयनको उचित प्रबन्ध गर्ने कार्यलाई सम्बन्धित स्थानीय तहले थप प्रभावकारी बनाउनु पर्ने सुझाव समेत उक्तिकै महत्त्वपूर्ण छन्। आगामी दिनमा न्यायिक समितिको संस्थागत विकासमा तहगत सरकार र विकास साझेदारबाट थप लगानी वृद्धि गर्ने र न्यायीक कार्यसम्पादनका विविध आयामहरूको सूक्ष्म अध्ययन तथा अनुसन्धानमा जोड दिनुपर्ने देखिन्छ।

कृतज्ञता

यस अध्ययनका लागि आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध गराइदिनुहुने गाउँपालिका र नगरपालिकाप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं। सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको स्थानीय तह समन्वय शाखा मार्फत भएको यस अध्ययनबाट प्राप्त नतिजाको विश्लेषण गरी परिष्कृत रूपमा यस Research Journal मा प्रकाशन गर्दा अझ प्रभावकारी हुने तथा अध्ययन, अनुसन्धानको परिपाटी समेत थप संस्थागत हुने हुनाले उक्त अध्ययनका नतिजालाई दुवै लेखकहरू संलग्न भई निर्धारित ढाँचामा तयार गरेर प्रकाशन गरिएको हो। यस अध्ययनबाट प्राप्त नतिजामार्फत न्यायिक समितिको कार्यसम्पादन र विवाद निरूपणको प्रभावकारिता सम्बन्धमा सरोकारवालालाई पृष्ठपोषण प्राप्त हुने तथा समितिको कार्यसम्पादनमा गर्नुपर्ने सुधारको क्षेत्र पहिचान भई नीतिगत स्पष्टता समेत रहने अपेक्षा गरिएको छ।

सन्दर्भ सामग्री

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन (२०५५), कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल।

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली (२०५६), कानून किताब व्यवस्था समिति, बबरमहल।

नेपालको संविधान (२०८१), कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, सिंहदरबार।

<https://www.moljpa.gov.np/>

स्थानीय सरकार संचालन ऐन (२०७४), कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय,

<https://www.moljpa.gov.np/>।

कँडेल, रेशम र कँडेल, दीपेश, २०८१

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय (२०८१), गुणस्तर परीक्षण पश्चातको स्थानीय तहको संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन नतिजा, २०८१, <https://mofaga.gov.np/detail/3287>

Australian and Torres Strait Islander Commission (ATSIC). (1997). Issues Paper, Law and Justice - Royal Commission into Aboriginal Deaths in Custody: Keeping Aboriginal and Torres Strait Islander People Out of Custody, http://www.atsic.gov.au/issues/law_and_justice/rciadic/keeping_atsi_people_out_of_custody/chapter5.asp

Butt, S., David, N., & Laws, N. (2004). Looking forward: local dispute resolution mechanisms in Timor Leste. *Paper for Australian Legal Resources International*.

Mattsson, Martin and Mobarak, Ahmed Mushfiq (February 27, 2024). Formalizing Dispute Resolution: Effects of Village Courts in Bangladesh Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4740074> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4740074>

M. Stephens. (2003). Local-level dispute resolution in post-reformasi Indonesia: Lessons from the Philippines', *Australian Journal of Asian Law*, 5(3), 213 -222.

Northern Territory Law Reform Commission, Report to the Committee of Enquiry into Aboriginal Customary Law(2003), *Report on Aboriginal Customary Law.6*, http://www.nt.gov.au/justice/docs/lawmake/ntlrc_final_report.pdf

World Bank (2004). Village justice in Indonesia: case studies on access to justice, village democracy and governance.

Promoting Inclusive Basic Service Delivery in the Federal Context of Nepal: A Policy Position Paper from the Experience of Karnali Province

Dr. Chandra Prasad. Rijal*

Abstract

This policy recommendation paper explores the implementation of inclusive basic service delivery (IBSD) within Nepal's federal structure, focusing specifically on Karnali Province. The study examines the opportunities and challenges arising from decentralization since Nepal became a federal democratic republic in 2015. The primary objective is to assess how federalism can enhance service delivery by tailoring it to diverse communities, drawing on global best practices such as Brazil's Bolsa Família program and India's National Rural Health Mission (NRHM). The methodology includes a qualitative analysis of existing policies, challenges, and opportunities in Karnali Province, with a review of international case studies. Key findings reveal that while decentralization has the potential to improve service delivery, challenges such as resource constraints, political interference, inconsistent policy application, and socio-cultural barriers persist. The paper recommends empowering local governments with more autonomy and resources, fostering community participation, and establishing robust monitoring and evaluation systems to address these issues. These strategies aim to enhance the efficiency and inclusiveness of basic service delivery in Nepal's federal context. Adapting successful international models to Nepal's unique context, while addressing systemic barriers, is essential for improving public services and promoting greater inclusivity in Karnali Province and across the country. Strengthening decentralized governance is crucial for achieving equitable outcomes and enhancing public trust.

Keywords: Evidence-based policymaking, federalism, inclusive basic service delivery (IBSD).

Introduction

The primary purpose of this policy position paper is to examine the effectiveness and inclusivity of basic service delivery within the federal framework of Nepal, with a specific focus on Karnali Province. The paper aims to explore the opportunities and challenges presented by Nepal's federal system in improving service delivery to diverse and marginalized communities. By analyzing global best practices and local realities, the paper seeks to provide actionable recommendations to enhance the effectiveness, equity, and inclusiveness of basic public services within the federal context. Ultimately, the goal is to offer insights and strategies that can guide policy and program

*Professor, Mid-West University, Nepal
Email: chandra.rijal@mu.edu.np

interventions to address historical inequalities and improve governance and service delivery in Nepal.

The scope of this paper primarily encompasses a detailed examination of Nepal's federal structure and its implications for basic service delivery. It includes some agendas, as given below:

Contextual Analysis: An exploration of the historical and socio-political context of Nepal's transition to federalism and its impact on local governance and service delivery.

Opportunities and Challenges: A discussion of the potential benefits and obstacles associated with decentralization, with particular attention to resource constraints, political interference, and inconsistencies in policy implementation.

Policy Review: An assessment of existing policies and legal frameworks designed to promote inclusive service delivery, including constitutional provisions and relevant legislation.

Review of Global Best Practices: A comparative analysis of international models of service delivery, highlighting successful examples from Brazil, India, Kenya, Sweden, and Singapore.

Policy Recommendations: Proposals for strengthening decentralized governance, enhancing local empowerment, improving resource allocation, ensuring consistent policy implementation, and addressing socio-cultural barriers.

The paper focuses on Karnali Province as a case study to illustrate the specific challenges and opportunities faced by remote and underdeveloped regions in Nepal. However, the findings and recommendations are intended to be applicable across the broader federal system.

Methodology

The methodology of this paper employs a multi-faceted approach to gather and analyze data, ensuring a comprehensive understanding of the issues at hand.

Literature Review

A thorough review of existing literature, including academic articles, policy reports, and governmental documents, to understand the theoretical foundations, historical context, and the current state of federalism in Nepal. Key sources include works by Hachhethu (2017), Paudel (2019), and Sharma (2017), among others.

Policy Analysis: An evaluation of relevant policies and legal frameworks, such as the Constitution of Nepal (2015), the Local Government Operation Act (2017), and the National

Inclusive Policy (2017). This analysis aims to identify gaps and areas for improvement in the current policy landscape.

Case Studies: An examination of global best practices through case studies of successful service delivery models, including Brazil's Bolsa Familia program, India's National Rural Health Mission, Kenya's M-Pesa program, Sweden's parental leave system, and Singapore's public housing program. These case studies provide valuable insights into effective strategies and implementation practices.

Field Research: Where applicable, field research and interviews with local officials, community leaders, and stakeholders in Karnali Province were conducted to gain firsthand insights into the challenges and opportunities in the region. This primary data helps ground the recommendations in real-world experiences.

Comparative Analysis: A comparison of Nepal's federal system with international models to draw lessons and best practices that can be adapted to the local context. This involves analyzing the effectiveness of different approaches and their applicability to Nepal's unique socio-economic and geographic conditions.

Consultative Workshops: Engagement with experts, policymakers, and community representatives through workshops and consultations to validate findings and refine recommendations. This collaborative approach ensures that the recommendations are practical and aligned with the needs of various stakeholders.

By employing these methodologies, the paper aims to provide a robust and evidence-based analysis of inclusive basic service delivery within Nepal's federal framework, offering actionable insights and strategies for improving governance and service provision.

The Developing Context

Nepal's transition to a federal democratic republic was solidified by the 2015 Constitution, which decentralizes power across the three levels of government: federal, provincial, and local. This shift aims to enhance local governance and make service delivery more inclusive and responsive to local needs (World Bank, 2020). The decentralization is intended to address historical inequalities and bring governance closer to the people (Constitution of Nepal, 2015).

Nepal's diverse geography and ethnic composition present unique challenges for service delivery. Karnali Province, characterized by its rugged terrain, underdeveloped infrastructure, economic disadvantage, lower access to higher education, unemployment, and other impediments, faces significant hurdles in accessing basic services (Gurung, 2018). The province's remoteness exacerbates issues such as limited healthcare, education, and social services from the perspective of public service delivery.

In Hachhethu (2017), a comprehensive analysis of Nepal's federal structure is presented, focusing on its theoretical foundations, constitutional provisions, and practical implications. The study critically

examines the expected role of federalism in addressing the country's historical and socio-political challenges by decentralizing power and promoting inclusive governance. Hachhethu argues that federalism in Nepal is driven by the need to manage the country's ethnic diversity and historical centralization, which has often marginalized various ethnic and regional groups (Hachhethu, 2017). In this regard, Lijphart (1999) confirms that federalism serves as a medium to ensure more inclusive governance by bringing decision-making closer to the people and allowing for greater local participation.

The 2015 Constitution of Nepal delineates the distribution of power at the federal, provincial, and local levels. Each level has specific competencies, with the constitution detailing the jurisdiction of each (Constitution of Nepal, 2015). At the same time, the constitution emphasizes both the autonomy of provincial and local governments and their accountability, aiming to balance power distribution with oversight mechanisms (Sharma, 2017).

Despite constitutional provisions, Hachhethu (2017) notes that the practical implementation of federalism faces several challenges, including resource constraints, lack of capacity at the local level, and political interference. Later, Paudel (2019) observes that early indicators of the success of federalism in Nepal include improved local governance and greater community participation. However, Paudel argues that concurrent issues, such as uneven resource distribution and political manipulation, hinder effective service delivery (Paudel, 2019).

The rise in public expectations is one of the most prominent developing contexts in Nepal in recent years. Public expectations for inclusive public service delivery in Nepal have been significantly influenced by the political promises made during the transition to federalism. The commitment to decentralize power and enhance local governance raised hopes for more responsive and inclusive services. However, this has also led to heightened public expectations, sometimes surpassing the current capacity of local governments to deliver effectively.

The introduction of federalism was intended to bring governance closer to the people, making public services more accessible and inclusive (Centre for Social Change, 2022). The federal structure was seen as a solution to the historical neglect of marginalized communities and remote areas. As a result, there has been an increase in demand for equitable service delivery that addresses the needs of various demographic groups, including women, ethnic minorities, and those in geographically isolated regions (World Bank, 2020).

At the same time, the political landscape of Nepal has played a critical role in shaping these expectations. Politicians have often made extensive commitments to improve service delivery, raising public hopes but also creating challenges in meeting these promises. For instance, local governments have been tasked with providing comprehensive services in an integrated manner, despite facing significant resource constraints and low capacity issues (United Nations Nepal, 2022). The disparity between political promises and actual service delivery capabilities has led to public dissatisfaction and a trust deficit in local governance structures (Centre for Social Change, 2022; World Bank, 2020).

Discussion

Opportunities and Challenges

The federal structure of Nepal presents both significant opportunities and notable challenges for enhancing local governance and service delivery. On one hand, decentralization allows for more tailored services that can better meet the specific needs of diverse communities, fostering increased responsiveness and accountability. Local empowerment through federalism enables communities to actively participate in governance and development, potentially leading to more effective and inclusive outcomes. Additionally, the federal framework facilitates a more equitable allocation of resources and supports capacity-building at the local level. However, these opportunities are tempered by several challenges. Local governments often grapple with resource constraints, including financial limitations and inadequate human resources, which can undermine their ability to deliver services effectively. Political interference and inconsistencies in policy implementation further exacerbate these issues, leading to inefficiencies and disparities in service provision. Addressing these challenges while leveraging the opportunities presented by federalism is crucial for achieving a more inclusive and equitable governance system in Nepal.

A recent study has revealed that inclusive basic service delivery (IBSD) is critical for ensuring that all citizens have access to essential services, regardless of their background or location (Breen & Thomas, 2024). These scholars have argued that the United Nations Development Programme (UNDP), as a responsible international development organization, can play a pivotal role by facilitating the development and implementation of inclusive area-based and participatory planning processes. These processes should be integrated into decision-making structures to ensure that the voices of local communities, particularly marginalized groups, are heard and considered. Working directly with local levels, women, and marginalized groups to design and deliver capacity-building programs will further underpin technical assistance efforts. Additionally, establishing shared systems for citizen-centric services, with direct accountability and responsiveness mechanisms, can significantly improve service delivery outcomes and foster greater public trust in governance systems (Breen & Thomas, 2024).

Different studies and discourses confirm that decentralized governance, local empowerment, and strengthened local capacity are key opportunities created by the inception of federalism in Nepal (Nepal Administrative College [NASC], 2022; Nepal Development Forum [NDF], 2022; Sharma and Koirala, 2021; Upreti, 2021; Mahat, 2020; Bhattarai, 2019; Karki, 2018).

a. Decentralized Governance: The federal structure of Nepal provides opportunities to tailor services to the specific needs of local communities. Decentralization allows for localized decision-making, which can enhance responsiveness and accountability. Studies confirm that decentralization can lead to improved service delivery and governance by bringing decision-making closer to the people it affects (Mahat, 2020; Karki, 2018), with their notable concurrent participation in the processes.

b. Local Empowerment: Federalism in Nepal promotes local empowerment by enabling local governments and communities to play a greater role in their development agenda. This

participatory approach can lead to more inclusive decision-making processes and increased community ownership of development projects. Research indicates that local empowerment under federal systems can improve service delivery and development outcomes by involving stakeholders who are directly affected by policies (Upreti, 2021; Bhattarai, 2019).

c. Enhanced Local Resources Allocation: Federalism facilitates a more equitable allocation of resources across different regions. This localized approach can help address regional disparities and direct funds to areas in greatest need. Effective resource allocation in a federal system can improve equity and address specific regional challenges (NDF, 2022; Sharma & Koirala, 2021).

d. Strengthened Local Capacity: The federal framework encourages capacity-building at the local level. Training and technical assistance can be more effectively tailored to local needs, enhancing the capabilities of local officials and improving governance. Capacity-building initiatives have been shown to enhance the implementation of policies and services (NASC, 2022; Pradhan & Shrestha, 2021).

e. Consistency of Purpose: The prevailing culture in Nepal would be better transformed if we could more effectively promote the consistency of purpose at periodic and annual planning, as well as uniform mindsets across political leadership and consistent structural priorities. These are key drivers of the effective implementation of basic service delivery throughout the country at all levels of governance. The prevailing system adopted by Nepal supports these facets.

At the same time, there are numerous challenges facing Nepal's move to a federal structure. For example, several studies confirm that resource constraints, political interference, inconsistent implementation policies, lack of coordination, and socio-cultural barriers are key impediments facing the mission of federal implementation (Joshi & Gautam, 2023; Nepal Law Commission [NLC], 2022; Sharma, 2022; Singh & Sharma, 2022; Bista, 2021; Chaudhary & Yadav, 2021; Koirala & Joshi, 2021; Poudel, 2021; Gurung, 2020; Adhikari, 2019).

a. Resource Constraints: Local governments in Nepal often face significant resource constraints that impede their ability to deliver services effectively. Financial limitations and inadequate human resources can affect the quality of service provision. Research has documented these constraints and their impact on local governance and service delivery (Bista, 2021; Adhikari, 2019).

b. Political Interference: Poudel (2021) and Gurung (2020) have warned that political interference can undermine local governance by introducing favoritism, corruption, and conflicts over resources. According to these scholars, these issues can erode public trust and hinder effective service delivery. Studies highlight the negative effects of political interference on local governance and service outcomes.

c. Inconsistent Implementation of Policies: Although policies to promote inclusion are in place, their implementation can be inconsistent across different regions. This variability can result in unequal access to services, particularly for marginalized and vulnerable groups. Research has

pointed out the challenges in policy implementation and its impact on equity (NLC, 2022; Chaudhary & Yadav, 2021).

d. Lack of Coordination: According to Sharma (2022) and Koirala and Joshi (2021), effective service delivery often requires coordination between various levels of government and sectors. In the federal context, achieving this coordination can be challenging due to overlapping responsibilities and bureaucratic barriers. Research-backed evidence confirms that difficulties in coordination adversely affect service delivery.

e. Socio-Cultural Barriers: Socio-cultural factors such as language barriers and cultural norms can impact the accessibility and effectiveness of services. Addressing these barriers requires culturally sensitive approaches and community engagement to ensure that all groups benefit equitably from public services (Joshi & Gautam, 2023; Singh & Sharma, 2022), especially the basic public services for the more vulnerable groups, including children, women, senior citizens, displaced populations, physically disadvantaged individuals, and minorities.

Prevailing Policy Premises in Nepal

Nepal has enacted several policies to promote inclusive service delivery. For example, the Constitution of Nepal, 2015, guarantees fundamental rights to education, health, and social security for all citizens, with specific provisions for marginalized and vulnerable groups (Government of Nepal, 2015). The Local Government Operation Act of 2017 mandates that local development plans prioritize marginalized communities, ensuring their needs are addressed in governance and service delivery (Government of Nepal, 2017). In addition, the National Inclusive Policy, 2017, outlines strategies to address the needs of marginalized groups across various sectors, aiming to reduce disparities and promote equal opportunities (Government of Nepal, 2017). The Social Security Act, 2018, establishes social security schemes to benefit vulnerable populations, including the elderly, single women, and persons with disabilities (Government of Nepal, 2018).

In summary, while federalism in Nepal offers significant opportunities for enhancing local governance and service delivery, it also presents challenges that need to be addressed. Effective resource allocation, reducing political interference, and improving policy implementation are crucial for achieving inclusive and equitable service delivery.

Concurrent Research in Karnali: Informing Evidence-based Policymaking

Through a household survey, a series of focus group discussions (FGDs), key informant interviews (KIIs), and community-level dialogues conducted in Chaurjahari Municipality of Rukum-West and Birendranagar Municipality of Surkhet, as well as provincial policy dialogue conducted at Birendranagar, Surkhet, and a national policy dialogue conducted in Kathmandu, significant steps toward achieving enhanced socio-economic status and community involvement were made, particularly in the truthful representation of deprived sections of society. This research highlights the findings of these discourses, underscoring the positive changes and ongoing challenges in empowering women and other deprived groups through education, training, and leadership (Rijal et al., 2024).

The survey conducted in Birendranagar highlighted the perspectives of both service providers and receivers regarding inclusive service delivery. From the providers' perspective, key areas for improvement included upgrading technology and office infrastructure to enhance efficiency, increasing staffing levels to manage service requests effectively, and allocating adequate resources for staff training. Providers also emphasized the need for creating help desks and public information points to assist citizens, streamlining service delivery procedures, promoting non-discriminatory services, conducting public awareness campaigns, and reassessing budget allocations to reflect the specific needs of marginalized areas, while minimizing political interference to maintain fairness.

From the receivers' perspective, three main improvements were suggested: upgrading basic utility services, improving communication and information dissemination to ensure all residents are aware of available services through community meetings and door-to-door visits, enhancing infrastructure for better accessibility in remote and high-risk areas by building small bridges and improving roads, and developing tailored support programs for the economic empowerment of disabled individuals and marginalized communities through subsidies, training, and employment opportunities in collaboration with local businesses and vocational training centers. These suggestions aim to ensure equitable and effective service delivery for all residents, especially those in vulnerable situations.

Based on the household survey and FGDs from the Birendranagar municipality and its ward offices, several grievance-handling mechanisms are in place to address complaints from service receivers. The primary method reported is the placement of a 'Grievance/Complaint Drop-Box,' which appears to be the most widely used mechanism. Additionally, the municipality has established a socio-psychosocial counseling system and a formal grievance/complaint response system. The appointment of Public Information Officers is another strategy employed to handle grievances effectively. However, the effectiveness of these mechanisms seems to be a concern among residents, as there are numerous reports of complaints not being adequately addressed. Many respondents noted the need to escalate their grievances from the ward office to the municipality and even to district police offices, often after considerable effort and confrontation. The involvement of community-based organizations like Tol Bikas Samiti and public hearings indicates a decentralized approach to grievance management. However, the recurring theme of non-responsiveness suggests a gap between the existence of these mechanisms and their practical efficacy in resolving citizens' issues.

From the KII and provider survey, it was revealed that the Birendranagar municipality and its ward offices employ various methods to address public grievances and complaints. A key approach is through public hearings where officials answer questions and discuss issues, challenges, and client concerns. Counseling services are provided when necessary to assist individuals in resolving their grievances. Additionally, the institution uses verbal communication and written responses to manage complaints effectively. Another notable method involves reconciling disputes by mediating between the conflicting parties. The judiciary team's chairperson, who also serves as the deputy mayor, plays a crucial role in this process. If issues cannot be resolved at the ward or municipality level, a recommendation letter is issued to escalate the matter to the court for further investigation. This structured approach indicates a commitment to addressing public grievances comprehensively, utilizing both informal and formal mechanisms to ensure that concerns are adequately addressed.

Furthermore, insights drawn from the KII with officials of the Municipality CAO and Ward Chairman in Birendranagar reveal that public services are designed to be citizen-centered, environmentally friendly, and service-oriented, with a goal to become paperless and technology-based. However, geographical distances between wards pose challenges for technology integration. A separate committee within the Social Development Branch addresses the needs of targeted groups, such as women, Dalits, people with disabilities, children, and senior citizens, with programs and budget planning initiated at the ward level. The population surge from an expected 150,000 to nearly 400,000 residents creates significant service delivery challenges. Additionally, the lack of an administrative building hampers the adoption of new technology, although ongoing construction aims to centralize services and improve efficiency. Mobile services are being provided in hilly wards for certain health and clearance services. In Ward 6, 95% of services are citizen-centric and inclusive of all targeted groups. The smaller geographic area and population facilitate easier service delivery and recipient access, with budget allocations managed effectively within municipal guidelines, resulting in minimal challenges.

In Chaurjahari Municipality, a one-stop service delivery system was initiated to streamline and integrate various software programs related to women, children, economics, education, and health into a unified system. This integration allows users to access comprehensive information about municipal services without having to visit multiple offices. The system began with a service satisfaction form, evolving to include a 24-hour call center for inquiries and complaints, and now features a token system and time cards to track service progress. The implementation includes an integrated service delivery center where token numbers and progress updates are displayed. A satisfaction survey for service recipients is also conducted to ensure continuous improvement. The system aims to be well-organized and user-friendly, providing inclusive services to all citizens, including those with disabilities.

Similarly, the community discussion held at Chaurjahari Municipality focused on inclusive basic service delivery. Key points included healthcare improvements with better facilities and health insurance for 1,200 households, educational advancements with free education up to grade 5 and teacher rewards, and support for single women and disabled individuals through financial aid and local services. Agricultural challenges highlighted the need for consistent resources and policies promoting quality production. Concerns about declining moral values led to suggestions for local curricula and a "Day Home Care System." Despite progress, participants noted financial constraints, insufficient facilities for disabled individuals, and the need for better-targeted programs, emphasizing collective efforts for effective federalism.

The findings of the Key Informant Interviews (KII) and FGD at Chaurjahari revealed significant insights into the current practices and new initiatives in dispute settlement and grievance handling. The existing system features a five-scale complaint management mechanism where service recipients rate their experiences as very good, good, okay, bad, or very bad, which helps in gathering feedback effectively. This feedback mechanism is crucial as it is free of charge, and gender-disaggregated data is maintained, recording the number of men and women who utilize these services.

Recently, the municipality has started implementing an advanced complaint management system equipped with audio and video facilities to expedite resolution within 10-15 minutes. This proactive

approach not only ensures swift grievance redressal but also increases transparency and accountability. Special groups, including mothers, children, senior citizens, long-term patients, and disabled individuals, receive tailored services through dedicated service provision rooms with seating and multimedia amenities. Additionally, service providers are dispatched to the locations of these special groups based on the nature of their needs, ensuring accessibility and convenience. Regular discussions in each ward and neighborhood involving stakeholders further enhance this system by addressing complaints through open suggestions, ensuring that the services remain inclusive and responsive to the community's needs.

The policy dialogues conducted at the provincial and national levels revealed the need for strengthening intergovernmental relations (IGR) at all levels, continuity of data management and evidence-based systems to promote informed policymaking and implementation, and empowerment of gender equality and social inclusion—all of which are crucial for achieving inclusive basic service delivery at all levels of national governance, administration, and social welfare and development in action.

Exemplary Practices in the Global Arena

Examining global practices reveals several exemplary models of service delivery that offer valuable insights for improving governance and public services. For example, Brazil's Bolsa Família program, initiated in 2003, exemplifies an effective conditional cash transfer system aimed at reducing poverty and enhancing access to education and healthcare. This program has been successful in promoting social inclusion and reducing income disparities through targeted financial support (de Souza, 2019).

In India, the National Rural Health Mission (NRHM) demonstrates the benefits of decentralized planning and community involvement in improving healthcare access in rural areas. By focusing on maternal and child health, the NRHM has achieved notable improvements in health indicators, showcasing the effectiveness of localized service delivery (Singh, 2020).

Kenya's M-Pesa program, a mobile money transfer service, has transformed financial inclusion by enabling secure and accessible financial transactions through mobile phones, particularly in underserved regions (Jack & Suri, 2011).

Sweden's extensive parental leave system highlights the role of comprehensive family policies in promoting gender equality and supporting work-life balance, resulting in improved family well-being and child development (Bekkengen, 2014).

Additionally, Singapore's public housing program, managed by the Housing and Development Board, illustrates how strategic planning and effective policy implementation can address housing needs and reduce social inequalities, ensuring homeownership and social cohesion among its population (Phang, 2007).

These case studies underscore the potential of targeted and well-implemented programs to address various social and economic challenges, providing valuable lessons for designing effective service delivery models.

Bolsa Família Program: Initiated in 2003, Brazil's Bolsa Família program is a conditional cash transfer initiative designed to reduce poverty and improve access to essential services such as education and healthcare. By providing financial assistance to low-income families, the program incentivizes school attendance and regular health check-ups. The Bolsa Família program has been lauded for its role in reducing income inequality and enhancing social inclusion. It has also contributed to improvements in educational attainment and health outcomes among the poorest segments of Brazilian society (de Souza, 2019). The program's success demonstrates the effectiveness of targeted financial support in achieving broader social objectives. Nepal can benchmark such practices in transforming the lives of highly marginalized and endangered communities, such as the Raute, Raji, Kusunda, Surel, Hayu, Lopcha, Kushwadia, Meche, Kisan, Jirel, and others.

National Rural Health Mission (NRHM): Launched in 2005, India's National Rural Health Mission (NRHM) aims to enhance healthcare access and quality in rural areas through decentralized planning and community participation. The mission focuses on improving maternal and child health by strengthening primary healthcare infrastructure and engaging local communities in health initiatives. The NRHM has significantly improved health indicators, such as reductions in maternal and child mortality rates, by addressing healthcare delivery gaps in underserved areas (Singh, 2020). Its success highlights the importance of localized and community-driven approaches in achieving health improvements. Nepalese local governments can implement similar systems at the ward level to provide access to essential health services right at the grassroots level.

M-Pesa Mobile Money Program: In 2007, Kenya launched M-Pesa, a mobile money transfer and payment service that revolutionized financial inclusion in the country. By providing a secure and accessible platform for financial transactions via mobile phones, M-Pesa has expanded banking services to remote and underserved populations. The program has been instrumental in increasing financial inclusion, facilitating economic activities, and enhancing access to financial services among low-income and rural communities (Jack & Suri, 2011). M-Pesa's success underscores the potential of mobile technology in bridging financial service gaps. Nepal can benchmark this system to transfer funds to various types of social welfare scheme beneficiaries at the community level.

Parental Leave System: Sweden's parental leave system, established in the 1970s, provides extensive paid leave for both parents working in all sectors of employment to promote work-life balance and gender equality. The system allows parents to share up to 480 days of leave per child, with a portion of the leave reserved for each parent. This policy has significantly increased gender equality in caregiving responsibilities and improved child health and development outcomes. The Swedish model demonstrates how comprehensive parental leave policies can support family well-being and promote gender equity in the workplace (Bekkengen, 2014). Nepal's existing leave system needs transformation, especially for couples expecting their first child.

Public Housing Program: Singapore's public housing program, managed by the Housing and Development Board (HDB), provides affordable housing to the majority of the population. The program has been instrumental in ensuring homeownership among Singaporeans and fostering social cohesion. By offering a range of housing options and providing subsidies, the HDB has successfully addressed housing needs and reduced social inequalities. The program's success is attributed to its

strategic planning, effective policy implementation, and emphasis on long-term sustainability (Phang, 2007). Since the majority of low earners cannot afford bank financing services in Nepal, a long-term government scheme with low interest rates may serve as instrumental in transforming the lives of low-income families engaged in various sectors of employment.

Thus, in the federal context of Nepal, drawing lessons from exemplary global practices can significantly enhance the effectiveness of service delivery models across various sectors. The Bolsa Família program in Brazil illustrates the transformative power of conditional cash transfers in reducing poverty and promoting social inclusion—a model that Nepal could adapt to uplift its marginalized communities. India's National Rural Health Mission underscores the importance of decentralized planning and community engagement in healthcare, offering a blueprint for Nepalese local governments to improve health services at the grassroots level. Kenya's M-Pesa program showcases the potential of mobile technology in expanding financial inclusion, a strategy that Nepal can leverage to facilitate social welfare payments and economic transactions in remote areas. Sweden's parental leave system highlights the benefits of comprehensive family policies in achieving gender equality and improving child development, suggesting reforms for Nepal's parental leave policies. Finally, Singapore's public housing program demonstrates the efficacy of strategic planning and policy implementation in addressing housing needs and fostering social cohesion, providing a viable model for Nepal to ensure affordable housing for low-income families. By integrating these proven approaches, Nepal can advance its federal governance system, ensuring that public service delivery is more inclusive, efficient, and equitable, thereby fostering sustainable development and social welfare across its diverse regions.

Expected Ways Forward

As Nepal continues to navigate its federal system, identifying and implementing effective policies and program initiatives is essential for addressing the challenges of service delivery and governance. Drawing from existing local realities and global best practices, Nepal can enhance its federal framework by adopting strategies that have demonstrated success in other contexts. This involves not only learning from successful international models but also tailoring these approaches to fit Nepal's unique socio-economic and geographic landscape. By focusing on localized needs, promoting inclusivity, and addressing systemic challenges, Nepal's federal, provincial, and local governments can work towards more equitable and effective service delivery by enacting innovative, needs-based policy premises and program interventions. A few of them are presented below:

a. Strengthening Decentralized Governance: To build on the opportunities presented by federalism, Nepal should further empower local governments with increased autonomy and resources. This involves enhancing the capacity of local bodies to make decisions that are closely aligned with the needs of their communities. Drawing from Brazil's Bolsa Família program, which tailors support to local needs through conditional cash transfers, Nepal could develop similar targeted initiatives that address specific regional disparities and needs (de Souza, 2019). Additionally, investing in local governance structures and training local officials can improve decision-making processes and service delivery (Mahat, 2020).

b. Enhancing Local Empowerment and Community Participation: Federalism in Nepal should leverage local empowerment by involving communities more actively in the development

process. This approach mirrors the decentralized planning and community involvement seen in India's National Rural Health Mission (NRHM), which has led to significant improvements in health outcomes by engaging local stakeholders (Singh, 2020). Nepal can implement participatory planning processes where communities play a central role in identifying needs and developing solutions, thereby increasing ownership and effectiveness of local development projects (Upreti, 2021).

c. Improving Resource Allocation and Capacity Building: Addressing resource constraints is crucial for effective service delivery. Drawing from the success of Singapore's public housing program, Nepal can work towards a more equitable distribution of resources by implementing strategic allocation mechanisms that prioritize underserved regions (Phang, 2007). Additionally, capacity-building initiatives should be a priority, focusing on equipping local governments with the necessary skills and tools to manage resources efficiently and implement policies effectively (NASC, 2022). This includes providing technical assistance and training to enhance local administrative and operational capabilities.

d. Ensuring Consistent Policy Implementation with Reduced Political Interference: To overcome challenges related to inconsistent policy implementation and political interference, Nepal should establish robust monitoring and evaluation mechanisms. Similar to the strategies used in Kenya's M-Pesa program, which ensures effective service delivery through a well-regulated framework (Jack & Suri, 2011), Nepal can implement comprehensive oversight systems to ensure policies are uniformly applied and adapted as needed. Transparent processes and accountability measures will help mitigate the impact of political interference and ensure more equitable access to services (Joshi & Gautam, 2023).

e. Addressing Socio-Cultural Barriers through Inclusive Policies: Addressing socio-cultural barriers is vital for ensuring that all demographic groups benefit from public services. Inspired by Sweden's parental leave system, which promotes inclusivity through comprehensive family policies (Bekkengen, 2014), Nepal can develop inclusive policies that consider the diverse cultural and social contexts of its population. This includes creating services that are accessible and responsive to the needs of women, ethnic minorities, and other vulnerable groups, ensuring equitable service delivery across different regions (Singh & Sharma, 2022).

Through these measures, Nepal can build on the strengths of its federal system while addressing the challenges of implementation, resource allocation, and inclusivity. These actions will contribute to a more effective and equitable governance framework, ultimately improving service delivery and governance across the country. For all this to happen, the concerned governments need to work in collaboration and cooperation with a common purpose of ensuring the significance of federalism for inclusive public service delivery.

Recommended Policy Positions

In the pursuit of a more equitable and effective public service system, Nepal stands at a critical juncture where the principles of federalism can be harnessed to drive meaningful change. The following policy trajectories are designed to strengthen decentralized governance, enhance local empowerment, improve resource allocation, ensure consistent policy implementation, and address

socio-cultural barriers. By drawing inspiration from successful global practices and tailoring them to the unique context of Nepal, these strategies aim to build a robust framework that empowers local governments, engages communities, and promotes inclusive and sustainable development across the nation.

a. Strengthening Decentralized Governance

i. **Increase Financial Autonomy:** Implement policies that allocate a greater share of national revenue to local governments, ensuring they have the financial resources necessary to address local needs effectively.

ii. **Establish Capacity Development Programs:** Create training programs for local officials on governance, financial management, and service delivery, similar to Brazil's Bolsa Família model.

iii. **Induce Local Needs Assessment-based Interventions:** Conduct regular assessments to identify community-specific needs and tailor interventions accordingly, ensuring that conditional cash transfer programs are responsive to local conditions.

b. Enhancing Local Empowerment and Community Participation

i. **Adopt Participatory Budgeting:** Introduce participatory budgeting processes that allow community members to have a direct say in how local funds are allocated, following the example of India's NRHM.

ii. **Enact Community Development Committees:** Establish and support community development committees that involve local stakeholders in planning and decision-making processes.

iii. **Facilitate Public Consultations:** Hold regular public consultations to gather input from residents on local projects and policies, ensuring that development initiatives are community-driven.

c. Improving Resource Allocation and Capacity Building

i. **Enact Equitable Resource Distribution:** Develop and implement a strategic framework for resource allocation that prioritizes underserved and remote regions, inspired by Singapore's public housing program.

ii. **Introduce Technical Assistance Programs:** Establish technical assistance programs that provide ongoing support to local governments in project management, policy implementation, and service delivery.

iii. **Promote Performance-based Incentives:** Introduce performance-based incentives for local governments that achieve predefined service delivery targets, encouraging efficient and effective governance.

d.Ensuring Consistent Policy Implementation with Reduced Political Interference

i. **Promote Independent Monitoring Bodies:** Create independent monitoring and evaluation bodies to oversee the implementation of policies and ensure adherence to standards, as seen in Kenya's M-Pesa program.

ii. **Undertake Transparency Measures:** Implement transparency measures such as public reporting and open data initiatives to hold local officials accountable and reduce political interference.

iii. **Establish Standardized Procedures:** Develop standardized procedures and guidelines for policy implementation to ensure consistency across different regions and minimize the impact of local political dynamics.

e. Addressing Socio-Cultural Barriers through Inclusive Policies

i. **Strengthen Inclusive Service Design:** Design public services to be inclusive and culturally sensitive, ensuring accessibility for women, ethnic minorities, and other vulnerable groups, inspired by Sweden's parental leave system.

ii. **Offer Cultural Competency Training:** Provide cultural competency training for government officials and service providers to enhance their ability to serve diverse populations effectively.

iii. **Promote Targeted Outreach Programs:** Develop targeted outreach programs that specifically address the needs of marginalized communities, ensuring they are aware of and can access available services.

By embracing these recommended policy trajectories, Nepal can unlock the full potential of federalism to create a public service system that is responsive, inclusive, and effective. Strengthening decentralized governance, fostering local empowerment, optimizing resource allocation, ensuring consistent policy implementation, and addressing socio-cultural barriers are critical steps towards this vision. These strategies, informed by global best practices and adapted to Nepal's specific needs, will not only enhance service delivery but also build stronger, more resilient communities. As Nepal moves forward, a commitment to these policy positions will be essential in achieving equitable development and fostering a governance system that truly serves all its citizens.

Conclusion

Nepal's transition to a federal democratic republic, as enshrined in the 2015 Constitution, aimed to enhance local governance and address historical inequalities through decentralization. However, the practical implementation of federalism has revealed both opportunities and challenges. The federal structure offers the potential for more tailored, responsive, and inclusive service delivery by empowering local governments, enhancing resource allocation, and strengthening local capacity. These opportunities are evidenced by global best practices, such as Brazil's Bolsa Família program, which provides targeted financial support to address regional disparities, and India's National Rural Health Mission (NRHM), which improves healthcare access through community involvement.

Despite these opportunities, challenges such as resource constraints, political interference, and inconsistent policy implementation persist, undermining the effectiveness of service delivery.

To overcome these obstacles, Nepal should focus on strengthening decentralized governance, enhancing community participation, and ensuring consistent policy implementation with reduced political interference. Additionally, addressing socio-cultural barriers through inclusive policies will ensure equitable service delivery across diverse demographic groups. By drawing on successful international models and adapting them to local contexts, Nepal can address the systemic challenges of its federal framework and work towards a more effective and inclusive governance system. This approach will enable Nepal to bridge the gap between political promises and actual service delivery, fostering greater public trust and improving the quality of life for its citizens.

References

- Adhikari, B. (2019). Local governance and resource constraints in Nepal. *Journal of Nepalese Political Science*, 7(1), 35-50.
- Adhikari, R. (2020). *Local governance in Nepal*. Nepal Institute of Development Studies.
- Bekkengen, L. (2014). Parental leave in Sweden: Gender equality and family policy. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(15), 27-35. <https://doi.org/10.1177/1403494814558121>
- Bhattarai, R. (2019). Empowering local governance in Nepal: Opportunities and challenges. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 9(2), 115-130.
- Bista, D. B. (2021). Challenges in local governance: An empirical study from Nepal. *South Asian Review*, 42(4), 20-35.
- Bista, R. (2019). Resource constraints in local governments. *Journal of Public Administration*, 45(2), 123-145.
- Breen, M. G., & Thomas, A. (2024). Multi-level governance in crisis-affected settings: A lessons learned review. *United Nations Development Programme (UNDP)*.

- Centre for Social Change. (2022). Public service delivery: Challenges and opportunities in federal Nepal. <https://www.socialchange.org.np>
- Chaudhary, N., & Yadav, K. (2021). Policy implementation and inclusivity in Nepal: A critical review. *Asian Journal of Public Administration*, 38(1), 70-85.
- De Souza, P. (2019). Bolsa família program: Impact on social inclusion. *Social Policy Review*, 38(4), 567-590.
- De Souza, R. (2019). Bolsa família: A decade of social inclusion and its impacts. *Journal of Latin American Studies*, 51(4), 789-806. <https://doi.org/10.1017/S0022216X19000230>
- Government of Nepal. (2015). *Constitution of Nepal, 2015*. Government of Nepal.
- Government of Nepal. (2017). *Local Government Operation Act, 2017*. Government of Nepal.
- Government of Nepal. (2017). *National Inclusion Commission Act, 2017 [2074 BS]*. Government of Nepal.
- Government of Nepal. (2018). *Social Security Act, 2018*. Government of Nepal.
- Gurung, H. (2018). Geographical challenges in service delivery in Karnali. *Himalayan Journal of Development Studies*, 22(3), 345-367.
- Gurung, H. (2020). Political interference in local governance: Implications for service delivery. *Nepalese Journal of Political Science*, 8(3), 45-60.
- Hachhethu, K. (2017). Federalism in Nepal: Design and practice. *Nepal Journal of Political Science*, 14(1), 45-67.
- Jack, W., & Suri, T. (2011). Risk sharing and transaction costs: Evidence from Kenya's mobile money revolution. *American Economic Review*, 101(7), 3653-3687. <https://doi.org/10.1257/aer.101.7.3653>
- Joshi, M., & Gautam, B. (2023). Socio-cultural barriers in service delivery: Insights from Nepal. *Journal of Ethnic Studies*, 19(1), 33-47.
- Karki, K. (2018). Decentralization and local governance in Nepal: Evaluating the federal experience. *International Journal of Governance*, 15(2), 75-90.
- Koirala, P., & Joshi, S. (2021). Coordination challenges in federal governance: Evidence from Nepal. *Journal of Public Policy*, 18(2), 95-110.

- Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. Yale University Press.
- Mahat, R. (2020). Decentralized governance and service delivery in Nepal. *Public Administration and Development*, 40(4), 291-305.
- Nepal Administrative Staff College (NASC). (2022). Capacity building in federal Nepal: Strategies and outcomes.
- Nepal Development Forum (NDF). (2022). Capacity building and resource allocation in federal Nepal. *Development Studies Quarterly*, 24(1), 85-100.
- Nepal Law Commission (NLC). (2022). Evaluation of policy implementation and its impact on inclusivity. Retrieved: <http://www.lawcommission.gov.np>
- Paudel, B. (2019). Decentralization and inclusive service delivery: Evidence from Nepal. *Journal of Public Administration and Development*, 39(3), 237-254.
- Phang, S. Y. (2007). The Singapore housing and development board: Achievements and challenges. *Urban Studies*, 44(5-6), 1131-1149. <https://doi.org/10.1080/00420980701207764>
- Poudel, S. (2021). The impact of political interference on local governance in Nepal. *Asian Journal of Political Science*, 12(3), 58-73.
- Pradhan, S., & Shrestha, R. (2021). Enhancing local capacity for better governance in Nepal. *Nepal Journal of Governance and Development*, 11(1), 12-29.
- Rijal, C. P., Aidi, A. B., Rawat, D. S., & Rijal, R. (2024). Informing evidence-based policymaking. *Birendranagar: MU Policy Lab*.
- Sharma, K. (2017). Federalism in Nepal: Opportunities and challenges. *Federal Governance Review*, 12(1), 89-103.
- Sharma, P. (2022). Challenges in coordination among federal and local governments in Nepal. *Journal of Public Administration and Policy*, 16(2), 150-165.
- Sharma, P., & Koirala, S. (2021). Equity in resource allocation: A federal perspective from Nepal. *International Journal of Public Administration*, 14(2), 120-135.
- Singh, P. (2020). Assessing the impact of the national rural health mission in India. *Health Policy and Planning*, 35(1), 32-44. <https://doi.org/10.1093/heapol/czz095>
- Singh, R., & Sharma, K. (2022). Addressing socio-cultural barriers in public service delivery in Nepal. *Journal of Social Policy Studies*, 20(2), 45-60.

Singh, V. (2020). National rural health mission: A case study. *Indian Health Review*, 15(1), 210-228.

United Nations Nepal. (2022). Local governance, gender-responsive and socially inclusive public finance management: Knowledge, attitudes and practices. <https://nepal.un.org/en/210642-local-governance-gender-responsive-and-socially-inclusive-public-finance-management>

World Bank. (2020). Local service delivery in Nepal. <https://documents.worldbank.org>

World Bank. (2020). Supporting Nepal's historic transition to federalism. <https://www.worldbank.org>

Sustainable Development Goals in Local Level Budget and Programs: A Critical Analysis in the Context of Nepal

Sandip Sapkota*

Abstract

This study critically examines the integration of Sustainable Development Goals (SDGs) into local-level budgets and programs in Nepal, focusing on the alignment of local governance structures with global sustainable development objectives. The study aims to assess the extent of SDG implementation at the grassroots level, identify key challenges, and explore opportunities for enhancing SDG localization in Nepal's federal governance system. Using a mixed-methods approach, the study combines document analysis with case studies from various local governments. It evaluates the progress and effectiveness of SDG integration, particularly in the post-COVID period, analyzing the institutional learning from the first phase of federal governance (2017–2022) to the present phase. Findings reveal varying degrees of SDG integration across different local governments. Key challenges include limited awareness, inadequate financial resources, and weak institutional capacity, which hinder effective SDG implementation. However, opportunities exist in enhancing budgetary frameworks, capacity-building initiatives, and fostering multi-stakeholder partnerships to strengthen SDG localization. The study has significant policy implications, providing a framework for improving budget allocation, institutional strengthening, and participatory governance to advance sustainable development at the local level. The recommendations serve as a guide for policymakers, local government officials, and development practitioners to effectively incorporate SDGs into planning and budgeting processes, contributing to Nepal's sustainable and inclusive growth.

Keywords: Federalism, Localization, Sustainable Development Goals, Local Governance, Budgeting, Development Planning.

Background

Nepal, as a signatory to the United Nations 2030 Agenda for Sustainable Development, has committed to achieving the 17 Sustainable Development Goals (SDGs) by 2030. The country's transition to a federal structure, as mandated by the 2015 Constitution, has devolved significant powers and responsibilities to local governments, making them crucial actors in SDG

**Non, National Investigation Department*

Email: sapkotasandip6767@gmail.com

implementation (National Planning Commission [NPC], 2017). This decentralization presents both opportunities and challenges for integrating SDGs into local-level planning and budgeting processes.

The concept of localizing SDGs has gained global recognition, emphasizing that sustainable development must be rooted in local realities and driven by local actors (United Nations Development Programme [UNDP], 2017). In Nepal, this localization process is particularly critical given the country's diverse geographical, socio-economic, and cultural landscape. With greater autonomy, local governments are now at the forefront of addressing development challenges and have the potential to drive transformative change aligned with the SDGs (Ministry of Federal Affairs and General Administration [MoFAGA], 2019).

However, integrating SDGs into local-level budgets and programs is a complex task. It requires not only a clear understanding of global goals and their relevance to local contexts but also the capacity to align planning processes, allocate resources effectively, and monitor progress. These challenges are further exacerbated by the nascent state of local governance structures, limited fiscal resources, and varying levels of institutional capacity across Nepal (Asian Development Bank [ADB], 2019).

This study aims to critically analyze the current state of SDG integration in local-level budgets and programs in Nepal, identify key challenges and opportunities, and propose strategies to enhance the effectiveness of SDG localization efforts. By focusing on budgeting and programming, this research seeks to contribute to the practical knowledge base for local government officials and policymakers working towards sustainable development in Nepal.

Objectives of the Study

The primary objectives of this study are:

1. To assess the current level of integration of the Sustainable Development Goals (SDGs) in local-level budgets and programs across different regions of Nepal.
2. To identify the key challenges and barriers faced by local governments in Nepal in aligning their budgets and programs with the SDGs.
3. To analyze the institutional mechanisms and capacity-building initiatives that support SDG localization at the local level in Nepal.
4. To examine best practices and innovative approaches in SDG integration from selected local governments in Nepal and derive lessons for broader application.
5. To propose a framework and recommendations for enhancing the effectiveness of SDG integration in local-level planning and budgeting processes in Nepal.

These objectives aim to provide a comprehensive understanding of the complex interplay between global sustainable development agendas and local governance realities in Nepal. By addressing these objectives, the study seeks to contribute both to academic discourse on SDG localization and to practical policy formulation for sustainable development at the local level in Nepal.

Literature Review

The integration of Sustainable Development Goals (SDGs) into local-level governance has garnered increasing attention from scholars and policymakers worldwide. This review examines key themes and findings from relevant studies, focusing on the Nepalese context while drawing insights from international experiences.

The concept of localizing SDGs has gained prominence in recent years, recognizing that effective implementation of the global agenda requires action at the local level. Slack (2014) argues that local governments are best positioned to identify and respond to local needs, making them crucial for achieving SDGs. In the context of Nepal, Dhungel (2020) emphasizes the importance of SDG localization, given the country's diverse socio-economic and geographical conditions.

Globally, studies have highlighted various approaches to integrating SDGs into local governance structures. Fenton and Gustafsson (2017) analyze Sweden's case, demonstrating how municipalities have aligned their existing sustainability frameworks with SDGs. Similarly, Oosterhof (2018) examines SDG localization efforts in Indonesia, highlighting the role of multi-stakeholder partnerships in driving local implementation.

Nepal's transition to a federal structure has significant implications for SDG implementation. Acharya (2018) discusses how federalism has created new opportunities for localizing development agendas in Nepal. The National Planning Commission (2017) outlines Nepal's approach to SDG implementation, emphasizing the role of local governments in achieving national targets.

Several studies identify challenges in localizing SDGs, particularly in developing countries. Biermann et al. (2017) highlight issues such as institutional capacity constraints, data availability, and resource limitations. In Nepal, Regmi (2019) points out challenges such as limited awareness of SDGs among local officials, weak coordination mechanisms, and inadequate financial resources. The alignment of local budgets with SDGs is a critical aspect of localization. Kamau et al. (2018) discuss the concept of SDG-based budgeting and its potential to enhance development outcomes. In Nepal, the Ministry of Finance (2019) has introduced SDG coding in the national budget, but its application at the local level remains limited. Several authors emphasize the need for capacity building to support SDG localization. Kopi et al. (2021) argue that enhancing the technical and institutional capacity of local governments is crucial for effective SDG implementation. In Nepal, UNDP (2018) has been supporting capacity development initiatives for local governments on SDG-aligned planning and budgeting. Effective monitoring and evaluation systems are essential for tracking SDG progress at the local level. Zinkernagel et al. (2018) discuss the challenges of developing localized SDG indicators. In Nepal, the National Planning Commission (2020) has developed a national SDG tracking framework, but its adaptation to local contexts remains a work in progress. Recent studies have highlighted the evolving nature of SDG localization in Nepal's federal context. The National Planning Commission's 2022 review of Sustainable Development Goals provides crucial insights into progress and challenges at the local level. This review particularly emphasizes the impact of COVID-19 on SDG implementation and the subsequent adaptation strategies adopted by local governments.

Studies indicate that local governments formed after the second elections have benefited from institutional memory and structured orientation programs, leading to improved SDG integration in planning processes. Upadhyaya (2022) analyzes how the pandemic has influenced local development priorities while maintaining alignment with SDG frameworks.

This literature review reveals a growing body of knowledge on SDG localization, both globally and in Nepal. However, a gap remains in understanding the specific challenges and opportunities in integrating SDGs into local-level budgets and programs within Nepal's newly federalized context. This study aims to address this gap and contribute to the evolving discourse on SDG implementation at the local level.

Methodology

This study employs a mixed-methods approach to comprehensively analyze the integration of Sustainable Development Goals (SDGs) into local-level budgets and programs in Nepal. The methodology is designed to address the research objectives through a combination of qualitative and quantitative methods, ensuring a robust and nuanced understanding of the subject matter.

The research design incorporates both exploratory and descriptive elements. The exploratory component enables the identification of key issues and emerging practices in SDG localization, while the descriptive aspect facilitates a detailed examination of current budgeting and programming practices at the local level.

Data collection methods include document analysis, semi-structured interviews, case studies, and a survey. A systematic review of policy documents, budget reports, and development plans from selected local governments in Nepal will be conducted. This will include local-level periodic plans and annual budgets, SDG progress reports from the National Planning Commission, and guidelines and directives from the Ministry of Federal Affairs and General Administration.

A structured survey will be administered to a broader sample of local government officials across Nepal to gather quantitative data on SDG awareness, integration practices, and perceived challenges. For the qualitative components (interviews and case studies), purposive sampling will be used to ensure representation from diverse local governments. For the survey, stratified random sampling will be employed to ensure representation across different types of local governments and geographical regions.

Data analysis will involve qualitative thematic analysis using software for coding and analyzing interview transcripts and case study data. Quantitative analysis will include descriptive and inferential statistical analyses of survey data and budget figures. Content analysis techniques will be applied to policy documents and budgets to assess the level of SDG integration and alignment with national priorities. Findings from different data sources will be triangulated to enhance the validity and reliability of the results.

The study will adhere to ethical research principles, including obtaining informed consent from all participants, ensuring the confidentiality of sensitive information, and maintaining anonymity in

reporting where required. Approval will be sought from relevant authorities for accessing government documents and conducting interviews with officials.

The study's limitations include potential variations in data availability and quality across different local governments, possible biases in self-reported data from surveys and interviews, and the evolving nature of local governance structures in Nepal, which may affect the generalizability of the findings.

The study period has been extended to include:

- Pre-COVID period (FY 2018/19 to 2020/21)
- COVID and recovery period (FY 2021/22)
- Post-second local election period (FY 2022/23 to 2023/24)

This extended timeframe allows for an analysis of:

1. Changes in SDG integration patterns across different local government terms
2. The impact of COVID-19 on sustainable development priorities
3. The effectiveness of institutional memory transfer between government terms
4. The evolution of capacity-building and orientation programs

Discussion

SDG Integration in Local Budgets

An analysis of local government budgets from FY 2018/19 to FY 2020/21 reveals a gradual increase in SDG-aligned allocations. On average, the proportion of local budgets explicitly linked to SDGs has increased from 35% in FY 2018/19 to 48% in FY 2020/21. However, significant variations exist across different local governments. Metropolitan cities and sub-metropolitan cities show higher levels of SDG integration (average 62%) compared to municipalities (43%) and rural municipalities (31%).

The most prominent SDGs in local budgets are SDG 4 (Quality Education), SDG 3 (Good Health and Well-being), and SDG 6 (Clean Water and Sanitation), collectively accounting for approximately 45% of SDG-aligned allocations. In contrast, SDG 13 (Climate Action), SDG 14 (Life Below Water), and SDG 15 (Life on Land) receive comparatively less attention, with combined allocations of less than 10% in most local governments.

Awareness and Capacity for SDG Integration

Survey results indicate varying levels of SDG awareness among local government officials. While 87% of respondents from metropolitan and sub-metropolitan cities reported being "very familiar" or "somewhat familiar" with SDGs, this figure drops to 61% for municipalities and 43% for rural

municipalities. Interview data suggest that this awareness gap is partly due to limited training opportunities and resource constraints in smaller and more remote local governments.

The capacity for SDG integration in planning and budgeting processes also shows significant disparities. Only 28% of surveyed local governments reported having dedicated staff or units for SDG coordination. Moreover, 67% of respondents identified "lack of technical capacity" as a major challenge in aligning local programs with SDGs.

Institutional Mechanisms for SDG Localization

Document analysis and interview data reveal that institutional mechanisms for SDG localization are still evolving. While the National Planning Commission has developed guidelines for SDG-aligned local planning, their implementation varies widely. Case studies highlight innovative practices in some local governments, such as the establishment of SDG focal points and thematic committees. However, these practices are not yet widespread or systematized across the country.

1. Budget Alignment Trends:

- FY 2018/19 to 2020/21 (Pre-COVID): 35% to 48% SDG alignment
- FY 2021/22 (COVID period): 52% alignment, with a focus on health and resilience
- FY 2022/23 to 2023/24: 58% alignment, with a balanced distribution across SDGs

2. Institutional Capacity Development:

- Improved knowledge transfer between government terms
- Enhanced orientation programs for newly elected officials
- Strengthened institutional memory mechanisms

3. Post-COVID Priorities:

- Increased focus on health infrastructure (SDG 3)
- Enhanced digital transformation initiatives (SDG 9)
- Greater emphasis on climate resilience (SDG 13)

Current Implementation Landscape:

1. Leadership Awareness:

- Second-term local governments show improved understanding of SDGs
- Better utilization of institutional knowledge
- A more structured approach to SDG integration

2. Resource Allocation:

- Strategic balance between immediate needs and SDG targets
- Innovative financing mechanisms
- Enhanced private sector engagement

3. Coordination Mechanisms:

- Strengthened vertical and horizontal coordination
- Improved data management systems
- Enhanced monitoring and evaluation frameworks

Challenges in SDG Integration

The study identifies several key challenges in integrating SDGs into local budgets and programs:

1. **Limited Fiscal Resources:** 78% of surveyed local governments cited inadequate financial resources as a significant barrier to SDG implementation.
2. **Data Gaps:** 72% of respondents reported difficulties in collecting and managing data for SDG indicators at the local level.
3. **Policy Coherence:** Analysis of local periodic plans reveals inconsistencies between local priorities and national SDG targets in 53% of cases.
4. **Coordination Challenges:** 61% of interviewed officials highlighted weak coordination between different levels of government as a hindrance to effective SDG localization.
5. **Limited Private Sector Engagement:** Only 23% of local governments reported active partnerships with the private sector for SDG implementation.

Best Practices and Innovative Approaches

Case studies reveal several promising practices in SDG integration:

1. **SDG-based Result Frameworks:** Some metropolitan cities have developed comprehensive result frameworks aligning local indicators with SDG targets.
2. **Participatory SDG Budgeting:** A few municipalities have initiated participatory processes to prioritize SDG-aligned projects in annual budgets.
3. **Local SDG Acceleration Funds:** Innovative financing mechanisms have been piloted in select local governments to catalyze SDG-focused initiatives.

4. **SDG Progress Tracking Dashboards:** Some local governments have developed digital platforms for real-time monitoring of SDG progress.
5. **Multi-stakeholder SDG Forums:** Regular dialogues between local governments, civil society, and the private sector have enhanced SDG awareness and collaboration in some regions.

These findings provide a nuanced understanding of the current state of SDG integration in local-level budgets and programs in Nepal. They highlight both the progress made and the persistent challenges, setting the stage for a detailed discussion of implications and recommendations in the following section.

Results

The analysis of SDG integration in local-level budgets and programs in Nepal reveals a complex landscape characterized by gradual progress, significant disparities, and persistent challenges. This section discusses the key findings in relation to the study objectives and their implications for enhancing SDG localization in Nepal.

Progress in SDG Integration

The increasing proportion of local budgets aligned with SDGs (from 35% in FY 2018/19 to 48% in FY 2020/21) indicates a growing recognition of the importance of sustainable development frameworks in local governance. This trend aligns with global observations on the progressive localization of SDGs (Oosterhof, 2018). However, the significant variations across different types of local governments suggest that the benefits of SDG integration are not evenly distributed.

The concentration of SDG-aligned allocations in education, health, and water sectors reflects both local priorities and the relative ease of aligning these sectors with SDG frameworks. However, the limited focus on climate action and environmental sustainability (SDGs 13, 14, and 15) is concerning, especially given Nepal's vulnerability to climate change impacts (Regmi, 2019). This imbalance highlights the need for a more comprehensive approach to SDG integration that addresses all dimensions of sustainable development.

Awareness and Capacity Challenges

The disparity in SDG awareness and capacity between larger urban centers and smaller rural municipalities is a significant barrier to effective SDG localization. This finding echoes concerns raised by Biermann et al. (2017) about the challenges of SDG implementation in developing countries. The limited availability of dedicated SDG coordination mechanisms in most local governments further compounds this issue.

The capacity gap identified in this study underscores the critical need for targeted training and technical support for local government officials, particularly in rural and remote areas. As Kopi et al. (2021) argue, enhancing the technical and institutional capacity of local governments is crucial for

effective SDG implementation. The findings suggest that current capacity-building initiatives, such as those supported by UNDP (2018), need to be significantly scaled up and tailored to the specific needs of different types of local governments.

Institutional and Policy Challenges

The evolving nature of institutional mechanisms for SDG localization reflects the broader challenges of Nepal's transition to federalism. The inconsistencies observed between local priorities and national SDG targets in many cases highlight the need for better vertical policy coherence. This aligns with Acharya's (2018) observations on the opportunities and challenges created by federalism for localizing development agendas in Nepal.

Weak coordination between different levels of government emerged as a significant hindrance to effective SDG localization. This finding underscores the importance of establishing clear coordination mechanisms and communication channels between federal, provincial, and local governments to ensure coherent SDG implementation.

Resource Constraints and Data Challenges

The identification of limited fiscal resources as a major barrier to SDG implementation is consistent with global experiences in SDG localization (Kamau et al., 2018). This constraint is particularly acute in the context of Nepal's nascent federal structure, where local governments are still grappling with resource mobilization challenges.

The data gaps reported by a majority of local governments pose a significant challenge to effective SDG monitoring and evidence-based planning. This aligns with Zinkernagel et al.'s (2018) discussion on the difficulties of developing localized SDG indicators. The findings suggest an urgent need for capacity building in data collection, management, and analysis at the local level.

Innovative Practices and Opportunities

The identification of best practices such as SDG-based result frameworks, participatory SDG budgeting, and local SDG acceleration funds provides valuable insights for scaling up effective approaches to SDG localization. These innovations demonstrate the potential for local governments to creatively adapt global frameworks to local contexts.

The limited engagement of the private sector in local SDG implementation represents a missed opportunity. As highlighted by Oosterhof (2018) in the Indonesian context, multi-stakeholder partnerships can play a crucial role in driving local SDG implementation. Encouraging greater private sector involvement could unlock additional resources and expertise for SDG-aligned local development.

The research findings reveal significant progress in SDG localization since the initial implementation of federalism. Key observations include:

1. Institutional Learning:

- Knowledge retention between government terms
- Improved capacity-building mechanisms
- Enhanced technical expertise at the local level

2. COVID-19 Impact and Adaptation:

- Resilient planning approaches
- Integration of emergency response with SDG frameworks
- Acceleration of digital transformation

3. Current Challenges:

- Balancing local priorities with SDG targets
- Resource constraints in the post-COVID context
- Data management and monitoring capacity

Implications and Way Forward

The findings of this study have several implications for enhancing SDG integration in local level budgets and programs in Nepal:

1. There is a need for targeted capacity-building programs that address the specific needs of different types of local governments, with a particular focus on rural and remote municipalities.
2. Strengthening institutional mechanisms for SDG localization should be prioritized, including the establishment of dedicated SDG coordination units or focal points in all local governments.
3. Improving vertical and horizontal policy coherence is crucial for effective SDG implementation. This requires enhanced coordination mechanisms between federal, provincial, and local governments.
4. Addressing data gaps through improved local data collection systems and capacity building in data management and analysis is essential for evidence-based SDG planning and monitoring.
5. Innovative financing mechanisms, such as local SDG acceleration funds, should be explored and scaled up to address resource constraints.
6. Greater efforts are needed to engage the private sector and civil society in local SDG implementation through structured partnership frameworks.
7. A more balanced approach to SDG integration is required, ensuring that all dimensions of sustainable development, including climate action and environmental sustainability, receive adequate attention in local budgets and programs.

Recommendations:

1. Strengthen institutional memory mechanisms.
2. Enhance data management capacity.
3. Develop integrated planning frameworks.
4. Foster multi-stakeholder partnerships.
5. Improve resource mobilization strategies.

Conclusion

This study provides a comprehensive analysis of the integration of Sustainable Development Goals (SDGs) in local-level budgets and programs in Nepal. The findings reveal gradual progress in SDG alignment at the local level, but also highlight significant disparities and persistent challenges in the localization process.

The research demonstrates that while awareness and integration of SDGs in local governance are increasing, there are substantial variations across different types of local governments. Metropolitan and sub-metropolitan cities generally show higher levels of SDG integration and awareness compared to municipalities and rural municipalities. This disparity underscores the need for targeted interventions to ensure equitable progress towards sustainable development across all regions of Nepal.

Key challenges identified include limited fiscal resources, data gaps, weak institutional capacity, and inadequate coordination between different levels of government. These challenges are compounded by the ongoing process of federalization in Nepal, which has created both opportunities and complexities in local governance.

Despite these challenges, the study also reveals promising practices and innovations in SDG localization. Initiatives such as SDG-based result frameworks, participatory SDG budgeting, and local SDG acceleration funds demonstrate the potential for the creative adaptation of global goals to local contexts.

To enhance the effectiveness of SDG integration in local-level planning and budgeting processes, this study recommends a multi-faceted approach. This includes targeted capacity building, strengthening institutional mechanisms for SDG coordination, improving policy coherence, addressing data gaps, exploring innovative financing mechanisms, and fostering multi-stakeholder partnerships.

The findings of this research contribute to the growing body of literature on SDG localization and provide valuable insights for policymakers and practitioners working on sustainable development at the subnational level. As Nepal continues its journey toward achieving the SDGs, the role of local governments will be crucial. Addressing the challenges and building on the innovative practices identified in this study can significantly enhance the country's progress toward sustainable and inclusive development.

Future research could focus on longitudinal studies to track the evolution of SDG integration over time, as well as comparative analyses with other countries undergoing similar processes of decentralization and SDG localization. Additionally, in-depth investigations into successful models of private sector engagement in local SDG implementation could provide valuable insights for enhancing multi-stakeholder partnerships in sustainable development efforts.

Acknowledgements

I would like to express my sincere gratitude to all the scholars and institutions whose work has been instrumental in shaping this research. Special thanks are due to the National Planning Commission of Nepal, the Ministry of Federal Affairs and General Administration, and the local governments that provided valuable data and insights for this study. I am also grateful to the United Nations Development Programme and other international organizations for their reports and resources on SDG localization.

Particular acknowledgment goes to scholars such as Slack, Dhungel, Fenton, Gustafsson, Oosterhof, Acharya, Biermann, Regmi, Kamau, Kopi, and Zinkernagel, whose research has significantly contributed to the understanding of SDG localization and local governance. Their work has been foundational in developing the analytical framework for this study.

I also extend my appreciation to the anonymous reviewers whose feedback has helped refine and strengthen this research. Any errors or omissions, however, remain my own responsibility.

References

- Acharya, K. K. (2018). Local governance restructuring in Nepal: From government to governmentality. *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*, 12, 37-49.
- Asian Development Bank. (2019). *Strengthening subnational public management in Nepal*.
- Biermann, F., Kanie, N., & Kim, R. E. (2017). Global governance by goal-setting: The novel approach of the UN Sustainable Development Goals. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26, 26-31.
- Dhungel, D. N. (2020). Decentralization and SDG localization in Nepal. *Journal of Management and Development Studies*, 30, 49-63.
- Fenton, P., & Gustafsson, S. (2017). Moving from high-level words to local action-governance for urban sustainability in municipalities. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 26, 129-133.
- Kamau, P., Dolphin, T., & Owino, F. (2018). Financing for sustainable development: Implementing the SDGs through effective investment strategies and partnerships. *UNDP*.

Sapkota, Sandip, 2024

- Kopi, M., Hinton, R., & Robinson, S. (2021). The SDGs and health systems strengthening: The role of local government. *Health Research Policy and Systems*, 19(1), 1-12.
- Ministry of Federal Affairs and General Administration. (2019). *Local government operation act, 2074 (2017)*.
- Ministry of Finance. (2019). *Budget speech of fiscal year 2019/20*.
- National Planning Commission. (2017). *Nepal's sustainable development goals, baseline report 2017*.
- National Planning Commission. (2020). *Nepal national review of sustainable development goals*.
- National Planning Commission. (2022). *National review of sustainable development goals*.
- Oosterhof, P. D. (2018). Localizing the sustainable development goals to accelerate implementation of the 2030 agenda for sustainable development: The current state of sustainable development goal localization in Asia and the Pacific. *The Governance Brief*, 33, 1-14.
- Regmi, K. D. (2019). Educational governance in Nepal: Weak government, strong teachers' union. *Journal of Education and Research*, 9(1), 1-20.
- Slack, L. (2014). The post-2015 global agenda – a role for local government. *Commonwealth Journal of Local Governance*, 15, 173-177.
- United Nations Development Programme. (2017). *Institutional and coordination mechanisms: Guidance note on facilitating integration and coherence for SDG implementation*.
- United Nations Development Programme. (2018). *Capacity development strategy for localizing SDGs in Nepal*.
- Zinkernagel, R., Evans, J., & Neij, L. (2018). Applying the SDGs to cities: Business as usual or a new dawn? *Sustainability*, 10(9), 3201.

Comparative Study of Nepal's Interest Convergence with India and China at the United Nations

Santosh Sharma Poudel*

Abstract

India and China are Nepal's immediate neighbors, sharing borders with the country. Nepal's relationships with India and China are undeniably its two most significant and consequential bilateral partnerships. While Nepal's engagement with New Delhi and Beijing is grounded in mutual interests, maintaining a balanced relationship with both neighbors has been a central theme of Nepal's foreign policy. However, there remains a lack of clarity regarding the specific areas of mutual interest.

One effective way to evaluate these areas is by analyzing their behavior at the United Nations (UN). Each year, hundreds of resolutions addressing a wide range of global issues are voted upon at the UN General Assembly (UNGA). Examining voting patterns can reveal areas of interest convergence (or divergence). To this end, this paper analyzes all resolutions passed by the UNGA via vote since 1972 across eight key areas: arms control, climate change, democracy, development, global law and order, globalization, human rights, and migration.

Nepal participates more actively and almost always positively in UNGA voting compared to its neighbors. Of the 3,035 UNGA resolutions analyzed in this study, Nepal and China voted identically (Yes/Yes or No/No) 72.3% of the time, while Nepal and India voted identically 74.3% of the time. Conversely, Nepal and China voted oppositely (Yes/No or No/Yes) only 3.5% of the time, and Nepal and India did so 3.7% of the time. Overall, Nepal demonstrates significant interest convergence with both India and China.

The convergence score was 0.9 or higher in areas such as climate change, democracy, development, global law and order, and migration. However, it was lowest in arms control (0.77 with China and 0.71 with India), with the most notable divergence occurring on issues related to nuclear non-proliferation.

This research highlights that Nepal shares deep interest convergence with its neighbors on most global issues. By leveraging these areas of mutual interest, Nepal stands to gain significantly in advancing both its national and global interests.

**Professor, Tribhuvan University*
Email: poudel.santosh@gmail.com

Keywords: Nepal, India, China, United Nations, interest convergence.

Introduction

India and China in Nepal's Foreign Policy

Nepal's geographical positioning between two major Asian powers, India and China, plays a significant role in shaping its foreign policy. King Prithvi Narayan Shah, the unifier of Nepal, famously characterized the country's position as a "yam between two boulders." Both neighbors, particularly India to the south, have a critical influence on Nepal's strategic choices, economic development, political alliances, and security policies. Nepal shares deep historical, cultural, and linguistic ties with India, which has traditionally been its closest partner. However, as China's global influence has grown, its presence and influence in Nepal have also increased steadily over the past few decades (Poudel, 2021).

India has historically been a closer political partner to Nepal. The two countries share political values, cultural affinities, and an open border that facilitates the free movement of people, often referred to as the *roti-beti ka rishta* (relationship of bread and matrimony). Nepali leaders exiled in India played a significant role in India's struggle for independence from British rule. In turn, independent India had a profound impact on Nepal's democratization.

The 1950 Treaty of Peace and Friendship between India and Nepal grants national treatment to each other's citizens, excluding political rights. India has consistently viewed Nepal as falling within its sphere of influence. Jawaharlal Nehru, India's first prime minister, even remarked that India's frontier extended up to the Nepali Himalayas (Muni, 2016). India's engagement in Nepal is so extensive that its influence is evident in nearly all of Nepal's political transformations, including its transition to a federal republic (Adhikari, 2018). However, this deep involvement has also fueled anti-Indian sentiments among segments of Nepal's population (Thapa & Acharya, 2020).

On the other side of the Himalayas, China's interest and influence in Nepal were relatively limited. China primarily sought Nepal's cooperation in suppressing any anti-China or pro-Tibetan activities within its borders and in preventing third countries from using Nepali territory against Chinese interests (Gyawali, 2019; Sun, 2018). However, China's interest in Nepal has expanded in tandem with its rising global stature. This shift has been particularly noticeable since the early 2010s. The 2008 global financial crisis propelled China to the center of global politics. Additionally, President Xi Jinping's announcement of the ambitious Belt and Road Initiative in 2013 further increased China's engagement worldwide, including in Nepal.

Nepal's two neighbors, China and India, have contrasting and often competing interests in the South Asian region, particularly in security and strategic affairs (Subedi, 2005). However, they also share multiple areas of common interest in global affairs. Both Beijing and New Delhi have worked to represent the interests of the Global South and developing countries, such as Nepal, in international forums. Moreover, all three countries have actively participated in global multilateral institutions, including the United Nations.

Nepal's Foreign Policy, 2077-the country's first written foreign policy document-identifies key areas of national interest, including multilateral engagement, nuclear non-proliferation, counterterrorism, human rights promotion, climate change mitigation, safe migration, and a rules-based global order (Ministry of Foreign Affairs, 2020). In these areas, Nepal's interests significantly overlap with those of its neighbors.

In this context, this article aims to assess the degree of convergence (or divergence) between Nepal's interests and those of its two neighbors in the key areas outlined in Nepal's Foreign Policy, 2077. The research focuses on eight issue areas: arms control, climate change, democracy, development, global law and order, globalization, human rights, and migration. The analysis evaluates the extent of convergence in these areas based on the voting records of Nepal, India, and China in United Nations General Assembly (UNGA) resolutions since 1972. This longitudinal study examines voting patterns across four distinct periods: 1972–1979, 1980–1991, 1992–2008, and 2009–2023.

The article first highlights the significance of the UN in Nepal's foreign policy and justifies the selection of the UNGA as the primary forum for analyzing Nepal's interest alignment with its neighbors. It then explains the research methodology, followed by a comparative analysis of Nepal-India and Nepal-China interest convergence.

National Interest, Multilateral Institutions, the UN, and Nepal

The concept of national interest is central to state behavior in international relations. Pioneering international relations scholar Hans Morgenthau (1948) defines national interest as a state's prioritized objectives in the global arena, encompassing security, economic welfare, and ideological goals. However, there is considerable debate regarding what constitutes national interest.

Realists often equate national interest with power acquisition and security concerns (Waltz, 1979; Walt, 1987). In contrast, liberals emphasize economic growth, stability, and global participation, often facilitated through international institutions (Keohane, 1984). Constructivist scholars like Wendt (1992) argue that national interests evolve through social interactions and the way states perceive their role in global affairs. Similarly, Finnemore (1996) contends that international norms and societal expectations shape state interests.

The domestic political landscape also plays a crucial role in defining national interest. Putnam (1988) highlights how domestic politics interact with international decision-making, while Moravcsik (1997) emphasizes that economic and societal preferences, particularly in democracies, influence national interest through the lobbying efforts of interest groups and political coalitions.

States articulate their national interests through foreign policy strategies (Kissinger, 1994), diplomatic channels such as embassies, consulates, and direct dialogues (Holste, 1995), as well as multilateral diplomatic platforms. Institutions like the United Nations provide states with a forum to advocate for their interests while navigating international pressures and expectations (Keohane & Nye, 1977). Such institutions foster cooperation by enabling states to pursue shared objectives and form coalitions based on common interests (Keohane, *ibid.*).

The United Nations, with 193 member states, serves as a crucial platform for international diplomacy. Despite its limitations, it remains central to the foreign policies of many member states, particularly smaller powers. The UN facilitates diplomatic engagement, promotes international norms, and enables collaborative solutions to global challenges. Member states can articulate their positions on international issues through the General Assembly (UNGA) and the Security Council (UNSC), thereby increasing their visibility and influence on the global stage (Abbott & Snidal, 1998). For smaller states, which often struggle to assert their interests in global affairs, such institutions are particularly valuable as they help level the playing field (Thorhallsson, 2012). Additionally, states use multilateral institutions like the UN to promote their values and norms through international cooperation (Keohane & Nye, *ibid.*).

Institutions such as the UN also shape domestic policies by establishing guidelines through treaties, declarations, and conventions that encourage—or, in some cases, require—states to comply with international standards (Finnemore & Sikkink, 1998). For many countries, adherence to these norms is a means of securing legitimacy and enhancing their global reputation. By aligning their policies with UN standards, states demonstrate a commitment to global values and signal to the international community that they are responsible actors (Barnett & Finnemore, 2004).

The centrality of the UN in Nepal's foreign policy is clearly evident. Nepal's foreign policy, as outlined in Article 51 of the Constitution of Nepal (2015), states:

To conduct an independent foreign policy based on the Charter of the United Nations, non-alignment, the principles of Panchsheel, international law, and norms of world peace, taking into consideration the overall interest of the nation, while remaining active in safeguarding Nepal's sovereignty, territorial integrity, independence, and national interest. (Source: Constitution of Nepal, 2015, Article 51, emphasis added by the author).

The UN has played a crucial role in addressing Nepal's domestic development needs and global concerns. The United Nations Mission in Nepal (UNMIN) was instrumental in maintaining peace during Nepal's transition from civil war to democratic politics. Additionally, the Sustainable Development Goals (SDGs) framework, adopted by the UN, has been particularly significant for Nepal. By aligning its national policies with the SDGs, Nepal has attracted international support and aid in critical developmental areas (UNDP, 2018). Participation in multilateral development frameworks, particularly within the UN, has allowed Nepal to advocate for the rights and interests of least-developed countries (LDCs) and landlocked least-developed countries (LLDCs).

Issue-specific policy platforms within the UN system have also enabled Nepal to advance its global interests. These forums provide Nepal with opportunities to maintain neutrality and non-alignment while advocating for the principles of sovereignty, independence, and non-interference (Acharya, 2017). For instance, the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) has offered Nepal a vital platform to voice concerns about climate vulnerability and to collaborate with like-minded nations (Bhandari, 2018).

Nepal also contributes to global peace efforts through UN Peacekeeping Operations (UNPKO). With more than 6,000 personnel currently serving worldwide, Nepal is one of the largest contributors to

UN peacekeeping missions (Nepal Army, 2024). This active participation has earned Nepal international recognition and respect.

As one of the principal organs of the UN, the General Assembly (UNGA) provides a platform where all member states can express their national interests on an equal footing under the one-country-one-vote system. Although UNGA resolutions are non-binding, they reflect global aspirations and help shape international norms and state behavior. Member states cast their votes based on their national priorities unless the resolution is adopted unanimously.

Methodology

This study examines the comparative interest convergence between Nepal and its neighbors, China and India, using their voting records in the United Nations General Assembly (UNGA).

UNGA resolutions are adopted in two ways: unanimously and through majority voting. In the first case, all 193 UN member states approve the resolution, making convergence 100% for all states. Since such resolutions offer no comparative insight, they are excluded from this analysis.

For resolutions adopted via majority voting, member states have four voting options: **Yes (Y)**, **No (N)**, **Abstain (A)**, and **Not Voted/Absent (N.V.)**. If a majority of votes cast favor the resolution, it is adopted.

To quantify convergence between Nepal and India/China, the following scoring system is applied:

- **Same (1):** If both Nepal and India/China vote identically in favor (**Y-Y**) or against (**N-N**), a convergence score (*S*) of **1** is assigned.
- **Opposite (0):** If Nepal and India/China vote oppositely (**Y-N** or **N-Y**), a score of **0** is assigned.
- **Partial (1/3):** If one country votes in favor or against while the other abstains, **S = 1/3**, as abstention may indicate neutrality, indirect support, or opposition.
- **Same but Partial (1/2):** If both countries abstain (**A-A**), convergence in voting behavior is noted, though the intent may differ, warranting an **S = 1/2** score.

To further analyze voting behavior, two additional measures are calculated:

- **Active Participation Rate:** The proportion of resolutions a country actively voted on (Yes/No) out of the total number of resolutions, expressed as a percentage. A higher rate indicates clearer policy positions.
- **Positive Participation Rate:** The proportion of 'Yes' votes relative to the total number of resolutions, reflecting a country's inclination toward affirmative decisions.

Convergence Score (C)

The Convergence Score (C) represents the average Score (S) across all analyzed UNGA resolutions within the It quantifies the degree of voting alignment between Nepal India/China.

$$\frac{\sum_{1}^N S_{ij}}{N}$$

Similarity study period. and

Mathematically, the Convergence Score is calculated as:

$$C = \frac{\sum S_i}{N} \quad C = \frac{\sum S_i}{N}$$

Where-

- S_i = Similarity Score for each resolution (as defined in the scoring system).
- N = Total number of resolutions analyzed.

Interest Convergence (C) Calculation

The Interest Convergence Score (C) measures the degree of alignment between Nepal’s voting behavior and that of India or China in the United Nations General Assembly (UNGA).

$$C = \frac{\sum S_{ij}}{N} \quad C = \frac{\sum S_{ij}}{N}$$

Where-

- i, j = Country pair (Nepal-India or Nepal-China)
- S_{ij} = Similarity Score between countries i and j
- N = Total number of analyzed resolutions

This methodology aligns with similar approaches used by the United States Department of State, which calculates an annual 'voting coincidence' score to report to the U.S. Congress. The U.S. uses this measure to analyze voting patterns in the UNGA and the United Nations Security Council (UNSC). For instance, in 2022, the U.S. had the highest voting coincidence (91%) with Israel, followed by Canada and the United Kingdom, while China, Iran, North Korea, and Russia ranked among the lowest (U.S. Department of State, 2023).

Scope of Analysis

This research examines all votes cast by Nepal, China, and India at the UNGA from 1972 to 2023. Only resolutions that were brought to a vote and where Nepal actively participated (i.e., not absent or not voting) are included. The analyzed resolutions cover the following policy areas:

- Arms control
- Climate change

- Democracy
- Development
- Global law and order
- Globalization
- Human rights
- Migration

The voting records are sourced from the UN Resolution Database in the Dag Hammarskjöld Library, part of the United Nations General Assembly Documentation (United Nations, 2024).

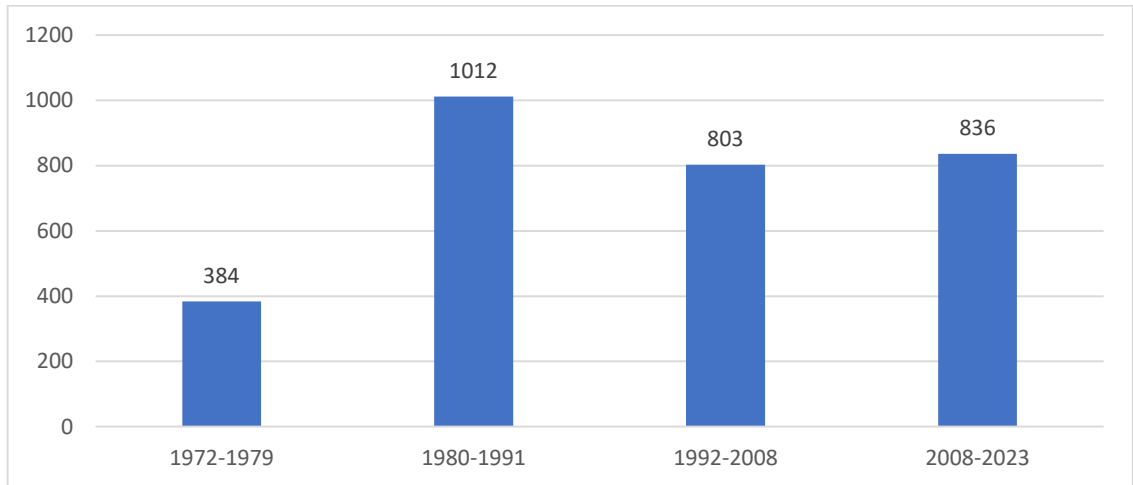
To assess interest convergence in UNGA voting, this study categorizes the analysis into four distinct periods: 1972–1979, 1980–1991, 1992–2008, and 2009–2023. Each of these periods corresponds to significant historical and geopolitical events that have shaped Nepal’s interactions with China and India in global affairs. The first period, from 1972 to 1979, is significant due to the recognition of the People’s Republic of China (PRC) as the sole legitimate representative of China at the United Nations. On October 25, 1971, the UNGA passed Resolution 2758 (XXVI), which also secured China’s permanent seat at the United Nations Security Council (UNSC). This period was further shaped by the U.S.-China rapprochement, which culminated in 1979 when the United States formally recognized the PRC as the sole legal government of China, significantly altering South Asian geopolitics.

The second period, from 1980 to 1991, coincides with the final phase of the Cold War, which ended in 1991 with the dissolution of the Soviet Union. This ushered in a new global order that also had implications for South Asia. In Nepal, this period was marked by its transition to democracy, bringing significant changes to both its domestic and foreign policy dynamics. The third period, spanning from 1992 to 2008, represents the post-Cold War era characterized by rapid globalization, economic liberalization, and significant shifts in international relations. The global financial crisis of 2008 further accelerated China’s rise as a global power, contributing to the perceived relative decline of Western dominance. This period was also transformative for India-U.S. relations, as the U.S. Congress approved the U.S.-India civil nuclear deal in 2008, strengthening bilateral ties. For Nepal, this period marked a historic transition as the country formally abolished its monarchy and became a federal democratic republic following the end of the Maoist insurgency in 2006.

The final period, from 2009 to 2023, reflects China’s growing influence on the world stage, the deepening strategic partnership between India and the United States, and Nepal’s evolving foreign policy within these shifting power structures. Within these four periods, this study examines voting patterns to assess the extent of Nepal’s interest convergence with China and India on various global issues. The dataset consists of 3,035 UNGA resolutions passed by a vote between 1972 and 2023. These resolutions cover eight key issue areas: arms control, climate change, democracy, development, global law and order, globalization, human rights, and migration. On average, 58.4 resolutions were passed per year within the study period. The distribution of these resolutions across the four analytical periods is presented in Figure 1 below.

Figure 1

Total number of UNGA resolutions adopted through voting, 1973-2023

Source: UNGA resolutions, calculations by the author.

The distribution of resolutions by each category in each period is presented in Figure 2 below.

Figure 2

Number of non-consensus UNGA resolutions by issue area, 1972-2023

	Arms Control	Climate Change	Democracy	Development	Global Law and Order	Globalization	Human Rights	Migration
1972-1979	107	6	52	29	71	25	74	20
1980-1991	349	17	74	47	211	60	183	71
1992-2008	279	2	59	4	161	33	195	70
2009-2023	354	5	22	52	126	42	208	27
Total	1089	30	207	132	569	160	660	188

Source: UNGA resolutions, calculations by the author.

Limitations of the Research

First, the research excludes all resolutions passed by consensus. On average, around three-fourths of the resolutions at the UNGA are passed with consensus. Including those resolutions would not add significant analytical value when comparing the convergence on specific issues between two sets of countries, as all countries supported those resolutions. However, it would mean that the convergence (across all areas and resolutions) is technically higher than the convergence score estimated in this research. For instance, a proportionately larger number of the UNGA resolutions on climate change passed unanimously, meaning the number of resolutions voted on is low. An analysis of resolutions often passed by consensus compared to those brought for a vote at the UNGA would provide meaningful insights, but that is not the focus of this article.

Second, this article is a quantitative study on the convergence of interests. It does not aim to study the reasons behind the convergence (or divergence) of interests, which are critical areas for further study. The limited goal of this research paper is to compare the convergence between Nepal-India and Nepal-China.

Third, the research assumes that each state's voting at the UNGA expresses its priorities. Voeten suggests that voting behavior at the UNGA often mirrors a state's broader diplomatic agenda (Voeten, 2004). Hurd (2002) further argues that states' actual behavior in the global arena might be motivated more by national interests than by commitment to the international norms they voted to affirm. Nevertheless, research has shown other reasons why states vote in specific ways at the UNGA. Alvarez (2001) is more cautious and argues that UNGA voting may not always reflect the state's behavior in the international system. According to Böhmelt and Jönsson, a state's voting behavior reflects its broader geopolitical positioning rather than a genuine commitment to international norms (Böhmelt & Jönsson, 2013). This article does not distinguish whether the convergence reflects a principled agreement on the issues at stake in the UNGA, earnest support with the intention to implement those resolutions, or merely the tactical positioning of each country.

Nepal, China, and India's Participation in the UNGA

The UN is critical to all three states' multilateral engagement. Nepal's rationale for participation is explained in an earlier section. Being the only Asian and developing permanent member of the UNSC has elevated China's global status, allowing it to use the platform to develop a common agenda with like-minded nations, such as within the G-77. India's expressed interest in becoming a permanent member of the UNSC shows that it values the UN platform. For all three countries, the UN provides an important avenue to engage with other states, showcase their global leadership credentials, and attempt to shape global policy and norms according to their interests.

The following table summarizes the participation levels of China, India, and Nepal at the UNGA from 1972 to 2023.

Figure 3

Active and Positive Participation Rates of China, India, and Nepal at the UNGA Voting

		China	India	Nepal
1972-1979	Total resolutions	384	384	384
	Active participation rate	74%	91%	90%
	Positive participation rate	66%	89%	90%
1980-1991	Total resolutions	1012	1012	1012
	Active participation rate	81%	86%	91%
	Positive participation rate	80%	84%	91%
1992-2008	Total resolutions	803	803	803
	Active participation rate	87%	82%	90%
	Positive participation rate	83%	74%	90%
2009-2023	Total resolutions	836	836	836
	Active participation rate	84%	78%	90%
	Positive participation rate	71%	70%	88%

Source: UNGA resolutions, calculations by the author. The percentage has been rounded off to the nearest whole number.

The figure above shows that Nepal has voted actively in 9 out of 10 UNGA resolutions. In 1 of the 10 resolutions, Nepal either abstained or did not vote. Its participation has remained consistent across the four time frames. Nepal has almost always voted in favor, as reflected in its high positive participation rate. During the four periods analyzed in this article, Nepal voted against resolutions only 1, 2, 4, and 14 times in each corresponding phase. This indicates that when Nepal voted actively, it almost always voted in favor of the resolution.

Meanwhile, China was more reticent in the early phase, voting actively in only about 3 out of 4 resolutions. Since the 1980s, China has been relatively more active, with active voting in more than 4 out of 5 resolutions in the following phases. Initially, China only favored 2 out of 3 resolutions in the first phase, which indicated its low positive participation rate. China became more positive as it integrated its economy with the global economy after the 1979 "reform and opening up." This trend continued until 2008. A more confident China, post-2008 global financial crisis, has become more selective in its support of resolutions, as its aversion to the West-promoted "universal values" has grown.

On the contrary, India had the highest active participation rate in the 1970s, voting actively in more than 9 out of 10 resolutions. However, its activeness has declined in each period since, culminating

in just above 3 out of 4 resolutions in the 2009-2023 period. Its positive participation rate also declined from 89% in the first phase to 70% in the last phase. This decline may be a result of New Delhi's dissatisfaction with the UN's failure to reform and grant India the coveted permanent seat at the UNSC (Sidhu, 2017).

Interest Convergence between Nepal-India and Nepal-China

The overall convergence score of Nepal-China at the UNGA voting from 1972 to 2023 was 0.86, marginally eclipsing Nepal-India's score of 0.84 during the same period. This shows remarkable convergence on most policy issues. For comparison, the equivalent convergence score between Nepal and most European countries is between 0.6 and 0.7. The U.S.'s convergence score (which the State Department calculates as the coincidence score) was only 0.28 with India and 0.39 with China in 2022 (though the State Department uses a slightly different method) [US Department of State, *ibid.*].

In terms of overall active and positive participation rates, India and China are comparable, with rates on either side of 80%. Meanwhile, Nepal stands in a league of its own with a score of 90% in both measures.

Figure 5

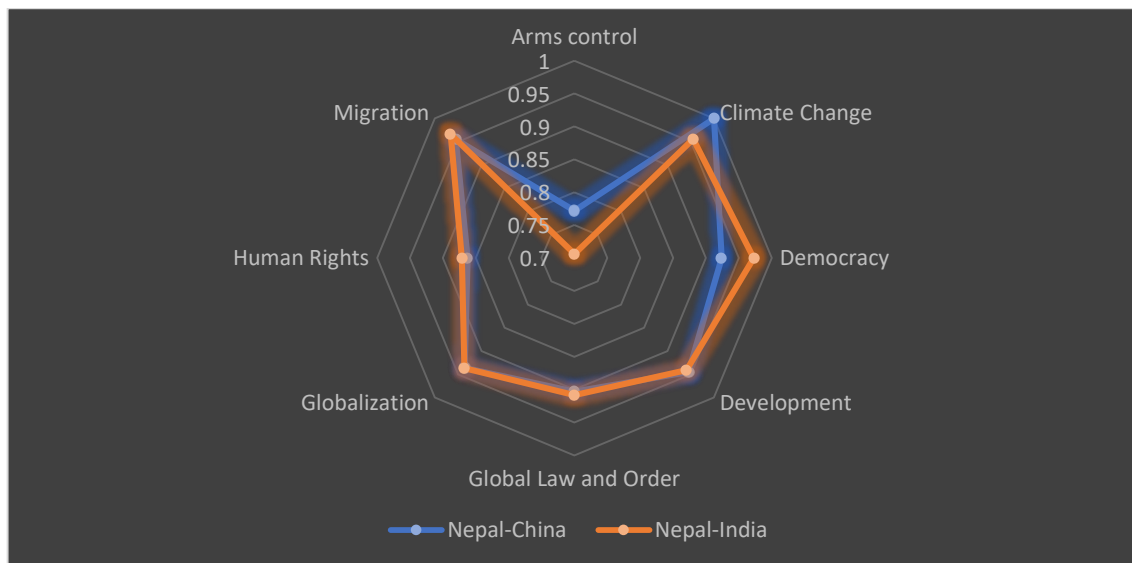
Overall Convergence Score of China and India with Nepal, 1972-2023

	China	India	Nepal
Yes	2325	2374	2723
No	178	158	21
Abs	335	483	245
Not Voted	197	20	46
Total	3035	3035	3035
Overall convergence score	0.86	0.84	n/a
Active Participation rate	82%	83%	90%
Positive participation rate	77%	78%	90%

Source: UNGA Resolutions, calculation by the author. The percentage has been rounded off to the nearest whole number.

Figure 6 below shows the Nepal-India and Nepal-China convergence scores across the eight issue areas. For the eight issue areas, the Nepal-China convergence score ranged between 0.77 (for arms control) and 1 (for climate change). The convergence score for every issue, except for human rights and arms control, was more than 0.9. With India, the convergence score ranged from 0.71 for arms control to 0.97 for migration. As with China, the convergence score for all issues except arms control and human rights exceeded 0.9.

However, the convergence on issues such as arms control, human rights, and democracy varies. Though the convergence on arms control is low, it is still relatively higher for Nepal-China than Nepal-India. Unsurprisingly, Nepal has a better convergence with India on issues related to democracy and democratization. Yet, on the issue of human rights, the convergence between Nepal-China and Nepal-India is almost identical, with scores of 0.86 and 0.87, respectively.

Source: UNGA Resolutions, Calculation by the author.

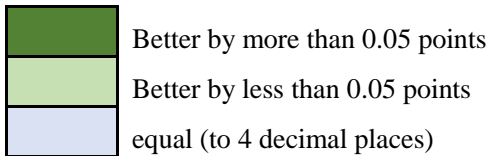
Overall, it may seem that Nepal's voting converges with India and China at about the same rate, particularly in areas such as climate change, human rights, and migration. However, notable differences are observed in other issue areas, such as arms control, development, and global law and order. Figure 7 below shows the convergence score for each period across the eight issue areas, as well as the level of difference between the Nepal-China and Nepal-India convergence scores.

	1972-79		1980-1991		1992-2008		2009-2023		Overall	
	N-C	N-I	N-C	N-I	N-C	N-I	N-C	N-I	N-C	N-I
Arms control	0.67	0.81	0.77	0.76	0.88	0.65	0.71	0.67	0.77	0.71
Climate Change	1.00	1.00	1.00	0.92	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	0.96
Democracy	0.96	0.96	0.95	0.97	0.87	0.98	0.89	1.00	0.92	0.97
Development	0.92	0.84	1.00	0.95	0.83	0.83	0.92	1.00	0.95	0.94
Global Law and Order	0.82	0.94	0.94	0.89	0.90	0.92	0.88	0.91	0.90	0.91
Globalization	0.91	0.94	0.93	0.94	0.94	0.94	0.96	0.93	0.94	0.94
Human Rights	0.85	0.84	0.88	0.88	0.85	0.85	0.86	0.89	0.86	0.87

Migration	0.87	0.90	0.99	0.99	0.99	0.97	0.83	0.94	0.96	0.97
overall	0.84	0.88	0.88	0.86	0.89	0.82	0.81	0.81	0.86	0.84

N-C: Nepal-China

N-I: Nepal-India

Nepal's voting aligned marginally better with China in the second period. The voting convergence with China increased slightly in the third phase, while it concurrently decreased with India in the same period, resulting in a significant gap between Nepal's convergence

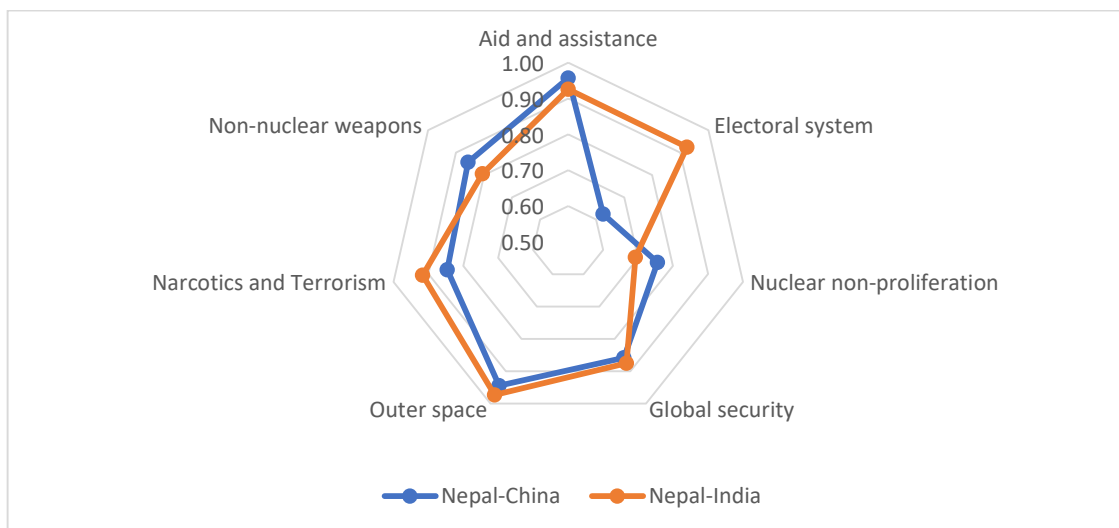
with China and India. During this time, Beijing actively and positively participated in the UNGA (and other multilateral forums) and sought to be seen as a responsible stakeholder in world affairs, without being overly assertive in global forums, as exemplified by Deng Xiaoping's "hide your capabilities, bide your time" dictum. Meanwhile, India was facing global scrutiny regarding its nuclear ambitions, leading to significant divergence in its voting on resolutions related to arms control, especially concerning nuclear weapons. This divergence between India and Nepal on arms control issues has decreased since 2008, after the Indo-US civil nuclear deal.

Interestingly, while China and India are among the most polluting countries, Nepal is one of the most climatically vulnerable countries (International Energy Agency, 2023; IPCC, 2022). However, the global climate change narrative has largely been a struggle between the developing countries of the Global South and the rich, advanced Western nations over how to address global climate change fairly. In this context, China and India have led the Global South and are recognized as part of the developing world, despite being among the largest polluters in absolute terms. Therefore, their alignment with Nepal on climate change is not surprising. Both China and India have argued that although they plan to reduce the production of polluting carbon dioxide, they must balance environmental challenges with development needs (Chen & Yang, 2021; Ghosh, 2022). Being seen as developing countries has also meant that China and India converge significantly with Nepal on global developmental issues. Nepal and China voted more closely on development issues in earlier periods, but since 2009, India and Nepal have had perfect alignment on this issue.

A crucial and expected difference has been regarding democracy. Nepal and India share similar democratic ideals compared to Communist-ruled China. Yet, in the early phases, Nepal's convergence with China on this issue was high. Since the end of the Cold War, Nepal's alignment with China on issues related to democracy and self-governance has declined, while its alignment with India has increased, including perfect convergence since 2009. Similarly, Nepal-India's convergence on human rights surpassed Nepal-China's in the latter half of the analysis period.

Figure 8

Nepal-China and Nepal-India convergence on selected sub-issues, 1972-2023

Selected sub-topics within the eight larger themes present interesting aspects of Nepal-China and Nepal-India convergence. Predictably, Nepal and India align much more closely on issues of electoral politics, with a convergence score of a whopping 0.92, compared to only 0.63 for Nepal-China on the same topic. Similarly, Nepal-India's convergence on narcotics and terrorism, which is 0.07 points higher than Nepal-China, indicates the former sharing a common concern.

Meanwhile, on nuclear non-proliferation, China's and India's stances differ significantly from Nepal's. India was shunned by nuclear powers for a long time, so Nepal's convergence with China was relatively better. However, the score was still 0.69 for Nepal-India and 0.76 for Nepal-China. On issues related to non-nuclear weapons, the convergence was almost 0.1 points higher for both nations compared to nuclear non-proliferation.

Interestingly, Nepal, China, and India had similar voting records and outlooks on global security, with convergence scores above 0.86, despite the latter two neighbors competing on geo-strategic issues in the South Asian region. The convergence suggests that India and China are not locked in a geopolitical zero-sum game, and smaller powers, like Nepal, could leverage this convergence to maintain good relations with both New Delhi and Beijing.

Conclusion

Nepal-India and Nepal-China have high levels of interest convergence, as reflected in their high convergence scores. Based on their voting records, Nepal and its neighbors share common views on development, global security, and order based on international rules and norms. They have significant differences in areas of arms control, as Nepal has stood steadfast against the proliferation

of weapons, including nuclear weapons, while both neighboring countries are major producers, consumers, and customers of weaponry.

The similarity in political culture and systems between Nepal and India is increasingly reflected in their voting behavior, with the two countries voting more closely in the 21st century on issues related to democracy and democratization.

All three nations have almost perfect convergence on climate change. China and India are among the biggest contributors of greenhouse gases (GHGs), while Nepal's contribution to GHGs is negligible. Despite this, all three nations are highly vulnerable to climate change. The almost perfect convergence demonstrates that they agree on the dangers of climate change and the necessity of addressing it. Therefore, there is an opportunity to drive both India and China to implement policies that address climate change and lobby for support from big economies and advanced nations for climate change mitigation measures in the developing world.

The high convergence on issues identified in this article establishes that the popular narrative of India and China always competing for influence in Nepal at the cost of each other is misleading. There are significant areas of interest convergence, including further cooperation in global forums such as the UNGA. This suggests that China and India's engagement in Nepal is not a zero-sum game. The onus is now on Nepal's diplomacy to leverage this convergence to further its own national interests.

References

- Acharya, M. R. (2017). *Nepal's foreign policy*. Adroit Publishers.
- Alvarez, J. E. (2001). *International organizations as law-makers*. Oxford University Press.
- Barnett, M., & Finnemore, M. (2004). *Rules for the world: International organizations in global politics*. Cornell University Press.
- Bhandari, G. (2018). Climate change and its impact on Nepal. *Environmental Policy Journal*, 14(2), 102-121.
- Böhmelt, T., & Jönsson, C. (2013). The UN General Assembly and the vote of the Global South: What's in it for the major powers? *World Politics*, 65(3), 508-546.
<https://doi.org/10.1017/S0043887113000148>
- Chen, W., Yang, Y., & Wang, Z. (2021). China's carbon markets and emission reduction efforts: A pathway to sustainable development. *Energy Policy*, 145, 111779.
- Finnemore, M. (1996). *National interests in international society*. Cornell University Press.
- Finnemore, M., & Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887-917.

- Ghosh, P. (2022). Energy and emissions policy in India: Development and sustainability at a crossroads. *Asian Affairs*, 53(4), 481-495.
- Government of Nepal. (2015). *Constitution of Nepal 2015, Article 51*. Nepal Law Commission. <https://www.lawcommission.gov.np/en/archives/category/documents/prevailing-law/constitution/constitution-of-nepal>
- Gyawali, P. (2019). China-Nepal security cooperation: Implications for the region. *Security and Diplomacy Quarterly*, 9(3), 70-89.
- Holsti, K. J. (1995). *International politics: A framework for analysis*. Prentice Hall.
- Hurd, I. (2002). Legitimacy and authority in international politics. *International Organization*, 53(2), 379-408. <https://doi.org/10.1162/002081802320005423>
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability* (Sixth Assessment Report, Working Group II). <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/>
- International Energy Agency. (2023). CO₂ emissions in 2023. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/33e2badc-b839-4c18-84ce-f6387b3c008f/CO2Emissionsin2023.pdf>
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.
- Ministry of Foreign Affairs, Nepal. (2020). *Foreign policy 2077*. Government of Nepal.
- Moravcsik, A. (1997). Taking preferences seriously: A liberal theory of international politics. *International Organization*, 51(4), 513-553.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf.
- Muni, S. D. (2016). *Foreign policy of Nepal*. National Publishing House.
- Nepal Army. (2024). Nepal Army in UN peacekeeping operations. https://www.nepalarmy.mil.np/page/na_in_un

- Poudel, S. S. (2021). 'Balance' in Nepali foreign policy: Experiences before 1990. *Prashasan: The Nepalese Journal of Public Administration*, 52(1), 189–197.
<https://doi.org/10.3126/prashasan.v52i1.44583>
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games. *International Organization*, 42(3), 427-460.
- Sidhu, W. P. S. (2017). India's pursuit of United Nations Security Council reforms. *Observer Research Foundation Occasional Paper*, 122. <https://www.orfonline.org/research/india-s-pursuit-of-united-nations-security-council-reforms>
- Subedi, S. (2005). Nepal's foreign policy of balancing between China and India. *Pacific Affairs*, 78(2), 235-257.
- Sun, Y. (2018). *China's strategic influence in South Asia: The geopolitics of development*. Palgrave Macmillan.
- Thapa, R., & Acharya, L. (2020). Anti-Indian sentiment in Nepal: Historical causes and political impacts. *Himalayan Political Review*, 9(4), 103-118.
- Thorhallsson, B. (2012). Small states in the UN Security Council: Means of influence?. *The Hague Journal of Diplomacy*, 7(2), 135-160.
- U.S. Department of State. (2022). *Voting practices in the United Nations 2022 report*.
<https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/04/Report-Voting-Practices-of-UN-Members-2022.pdf>
- United Nations. (2024). *General Assembly documentation research guide*. United Nations Research Guides. <https://research.un.org/en/docs/ga>
- United Nations Development Programme. (2018). *United Nations Development Assistance Framework (UNDAF) for Nepal 2018-2022*. United Nations in Nepal.
<https://nepal.un.org/en/91050-undaf-nepal-2018-2022>
- Voeten, E. (2004). The political origins of the UN General Assembly's legitimacy. *International Organization*, 58(2), 277-309. <https://doi.org/10.1017/S0020818304582030>
- Walt, S. M. (1987). *The origins of alliances*. Cornell University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.

Dispute Avoidance in Construction Contract: Analyzing the NEC Form of Contract

Tara Prasad Kharel*

Abstract

This study focuses on dispute avoidance in construction contracts, specifically through the implementation of the NEC (New Engineering Contract) system. The objective is to explore how the collaborative framework of NEC, which includes elements such as mutual trust, proactive communication, early warnings, and structured risk registers, and good faith clauses, can enhance project efficiency and reduce disputes. The methodology involves a qualitative analysis of existing literature, comparing the NEC system with Nepal's traditional procurement laws, which are often less structured and prone to disputes. The findings suggest that NEC's proactive approach significantly reduces conflicts by fostering clear communication and equitable risk distribution. Additionally, the emphasis on early warning systems and risk management allows for better conflict resolution before issues escalate. The study highlights that the adoption of the NEC system would align the Nepalese construction industry with international standards, leading to cost reductions and improved project outcomes. The implications of the study recommend the integration of NEC methodologies in Nepal's public procurement system to ensure smoother project execution, reduce legal disputes, and increase overall industry efficiency. The research advocates for a shift towards more structured and collaborative contract frameworks to enhance the construction sector's competitiveness and global integration.

Keywords: NEC contract, early warning, arbitration, dispute avoidance, risk management, contract management.

Introduction

Brief overview of the NEC form of contract

Engineers in the UK, aimed at improving project management and dispute resolution within the construction and engineering industries. Praised for its clarity, flexibility, and collaborative approach, the NEC system is designed to foster cooperation among all parties involved. Initially launched in 1991, the NEC suite sought to address the inefficiencies and deficiencies of conventional contract forms used in the construction sector, offering a more proactive and

**Deputy Director of Studies, Nepal Administrative Staff College
Email: kharel47@yahoo.com*

collaborative framework for project management. Since its inception, the NEC has undergone several updates, with the most recent version, NEC4, introduced in 2017 (NEC, 2017). Each new edition has refined and adapted the NEC suite to align with changes in industry practices.

Unlike many traditional contracts that may foster an adversarial environment, NEC contracts emphasize cooperation and mutual support. They require open communication, early warnings, and joint problem-solving to ensure a cooperative project environment. This makes NEC contracts highly flexible and applicable to a wide range of projects, from simple construction tasks to complex professional services.

A key feature of NEC contracts is their proactive risk management approach. By identifying and addressing potential issues early in the project life cycle, the risk of significant problems is minimized. This is achieved through mechanisms such as the Early Warning process and the Risk Register. Through these mechanisms, the NEC contract aims to limit delays, control cost increases, and ultimately improve the overall outcome of the project.

The NEC4 suite of contracts includes several key forms, such as the NEC4 Engineering and Construction Contract (ECC), NEC4 Professional Services Contract (PSC), NEC4 Term Service Contract (TSC), and NEC4 Framework Contract (FC). The ECC is the most commonly used form for construction and engineering projects, offering flexibility for both design-and-build and traditional contracting arrangements. It also covers project management, risk management, and dispute resolution, all structured to support a collaborative approach. The PSC is used for the appointment of consultants and other professional services, aligning with the NEC's principles of collaboration and proactivity. The TSC is designed for maintenance and service contracts that are expected to continue over time, providing provisions for managing service delivery and performance. The NEC4 Framework Contract facilitates the procurement of a series or program of projects or services through long-term relationships, offering a flexible and efficient procurement mechanism that supports collaborative working and effective project management.

This paper aims to answer the question: What are the concepts and processes of dispute avoidance in the NEC form of contract, and how do the dispute avoidance mechanisms and good faith provisions in the NEC form impact effective contract management? By addressing this question, the paper provides a comprehensive understanding of the concept and process of dispute avoidance, particularly in relation to the principle of good faith. Furthermore, the insights gained from the relevant clauses will provide a foundation for effective contract management for contracting parties and legal advisors involved in public construction procurement. Additionally, this paper contributes to existing knowledge, offering a valuable resource for policymakers and practitioners in the field of construction contracts. It also highlights the relevance of these concepts in the Nepalese context.

The Importance of Dispute Avoidance in Construction Contracts

Dispute avoidance is crucial in construction contracts as disputes can have significant impacts on stakeholder relationships, project efficiency, and financial health. Due to the complexity of construction projects and the number of parties involved, disputes are likely to arise, which can hinder progress, inflate costs, and often damage professional relationships irreparably. The success of a project, both in its implementation and maintenance, heavily depends on the resolution and avoidance of conflicts before they escalate.

Dispute avoidance is critical to maintaining project momentum, as disputes only prolong project timelines and increase risks, requiring resources to be diverted to address conflicts. According to the Institution of Civil Engineers, "disputes only extend the period of a project and subsequently increase the risk of further delays" (ICE, 2020). Proactive dispute avoidance mechanisms, such as clear contract terms and an early warning system, help identify potential issues early, keeping the project on schedule and reducing the likelihood of costly delays. Dispute avoidance is also widely regarded as a key factor in project cost management, as disputes lead to additional costs, such as legal fees, arbitration, and compensation claims. The Construction Industry Institute reports that disputes continue to incur substantial monetary expenditures (CII, 2021). Implementing appropriate dispute avoidance strategies, including detailed contract provisions and risk management practices, can help reduce these costs and maintain financial stability throughout the project's lifecycle.

Furthermore, avoiding disputes fosters positive relationships among key stakeholders, such as clients, contractors, subcontractors, and suppliers. Effective dispute avoidance encourages open communication and collaboration, ensuring trust and cooperation are maintained. According to the Royal Institution of Chartered Surveyors, good professional relationships, developed through a constructive approach to problem-solving, ensure better project management with fewer conflicts (RICS, 2019). Conversely, unresolved disputes can lead to damaged relationships and project delays. The Construction Management Association of America views dispute avoidance as one of the core principles supporting quality and safety in construction. Proactively managing issues before they escalate into disputes prevents the compromise of work quality or safety (CMAA, 2022), enhancing the final outcome and reducing defects and accidents, thus contributing to a safer and more successful project.

The "Good Faith" Clause in NEC Contracts

The "Good Faith" clauses in NEC contracts establish a mutually beneficial working relationship based on fairness, transparency, and cooperation between the parties throughout the contract lifecycle. In legal contracts, fairness refers to the equitable distribution of obligations and risks. This can be achieved through clear risk allocation, early warning systems, precise definitions of compensation events, and tiered dispute resolution mechanisms (e.g., negotiation, mediation,

adjudication). Compensation events outline a clear process for adjusting the contract so that no party is unfairly burdened by changes in the project. Regular communication fosters openness and trust. A Good Faith clause builds trust and cooperation between contract parties, establishing respect and integrity while ensuring that disputes are resolved justly to maintain the contractual relationship. NEC contracts are specifically designed to foster a partnering approach, as opposed to adversarial practices. Clause 10.1 of the NEC4 contract mandates mutual trust and cooperation between the parties, the Project Manager, and the Supervisor.

Clause 10.1, titled Contractor's Main Responsibilities, stipulates that the contractor must perform their duties according to the contract terms and deliver the project as agreed. This presupposes the good faith performance of duties and cooperation with the project team. Similarly, Clause 10.2, titled The Project Manager's Main Responsibilities, defines the project manager's obligations, including managing the contract in good faith by acting fairly and transparently.

The early warning mechanism in the NEC form of contract is crucial for proactively managing risks and maintaining a collaborative project environment. This is mandated under NEC4 contract Clause 15, which requires parties to give an early warning of any matter they become aware of that may increase the cost of the project, delay its completion, or impair its performance. This mechanism works effectively only when specific conditions such as variations in the scope of work, unexpected site conditions, third-party delays, resource constraints, design issues, or missed milestones are identified in advance. By doing so, decision-making becomes timely, fostering transparency and effective use of the early warning process.

In Clause 16, titled Early Warning, it is stated that both parties must keep each other informed of any event that could affect the execution of the contract or the project outcomes. This early warning mechanism demonstrates good faith by attempting to address problems before they escalate. For this to be effective, the parties should openly communicate any perceived problems, provide early warnings, and offer practical solutions to mitigate negative effects. They should also take proactive steps, such as reallocating resources or adjusting schedules, in accordance with the principles of NEC. Showing proof of actions taken, inviting stakeholder input, and providing regular updates on progress serve as evidence of trust and cooperation, which are essential for resolving issues effectively and maintaining a strong working relationship.

Good faith within NEC contracts is fundamentally interpreted as cooperation, transparency, fairness, and constructive problem-solving. The parties are expected to cooperate in solving problems efficiently, share appropriate information, and communicate openly to avoid misunderstandings. Decisions should be made fairly and reasonably, considering the interests of all parties involved. Good faith clauses can influence dispute resolution by encouraging the parties to negotiate a settlement or mediate, rather than resorting to formal litigation. The NEC's approach to good faith is generally understood through its collaborative clauses. However, how these clauses are applied may

differ across jurisdictions or specific contracts, and parties should be aware of how good faith is interpreted locally.

NEC actively promotes good faith through its collaborative mechanisms, which foster transparency, fair dealing, and proactive problem-solving. Examples of these mechanisms include the early warning process, the risk register, the compensation event process, regular progress meetings, project program updates, and the role of the Project Manager in maintaining neutrality. These principles ensure openness in communication and encourage joint efforts to resolve issues fairly for all parties involved.

However, the application of these principles can vary depending on the jurisdiction, as interpretations of good faith differ. Some jurisdictions impose a higher duty of fairness and disclosure, while others focus more on the specific wording in the contract. Proper implementation requires parties to align their expectations with the local legal context, as NEC's collaborative mechanisms inherently support the concept of good faith.

Concept and Process of Dispute Avoidance within the NEC Form of Contract

The NEC form of contract is one of the more commonly used contracting styles in the construction industry, particularly for its emphasis on cooperation and the prevention of disputes. It incorporates several conflict prevention and resolution approaches, fostering a much friendlier relationship between the parties involved.

Concept of Dispute Avoidance

The NEC contract's dispute avoidance strategy is based on two fundamental principles: proactive problem-solving and early intervention. This framework prioritizes resolving issues before they escalate into major disputes. The NEC encourages openness between parties in how the project is managed, through processes such as the Early Warning system, which requires one party to notify another when a risk or problem arises. This encourages collaboration in addressing issues and includes details regarding the likely impact on time, cost, or quality. Honesty is ensured contractually, while speed is achieved by setting specific deadlines for notifications to be given and responded to.

Mutual trust and cooperation are promoted through shared project objectives, cooperative work environments, and equitable risk distribution. The NEC contract discourages adversarial behavior by fostering a culture of collaboration, where parties are encouraged to work together for the success of the project. Risk reduction meetings are used as tools to address collective issues and promote a collaborative approach. This collaborative strategy helps resolve issues before they become significant, reducing the likelihood of disputes escalating into costly litigation.

The key elements of the NEC contract, which support proactive problem-solving and prevent disputes from escalating, include dispute avoidance mechanisms. These mechanisms require early warnings of potential risks, allowing the parties to discuss and agree on mitigating measures before problems escalate. The contract provides clarity through periodic progress reports and a system of communication. It adopts a structured approach to risk management by documenting, assessing, and monitoring all potential risks. This mutual understanding enables the parties to focus on solving issues in line with project goals.

The NEC encourages collaborative problem-solving, building confidence and teamwork through joint meetings aimed at reducing risks and making mutually agreed decisions on dispute resolution early in the process. Dispute-resolution processes such as adjudication and mediation encourage the resolution of conflicts without resorting to court, thus maintaining relationships and reducing delays. By addressing these principles, the NEC contract provides a structured, efficient, cooperative, and transparent approach to project delivery.

Problem Resolution

Clause 2.2 defines the role of the Project Manager (PM), stating that the PM must act in accordance with the Contract and the Works Information. The Project Manager shall adhere to these terms as outlined in Clause 2.2. This provision ensures that the role of the Project Manager is clearly defined, and their actions are within the scope of the project's terms and conditions. The Project Manager will encourage adherence to these requirements through efficient project management, maintaining fairness and transparency throughout the project by complying with the contract and Works Information.

Clause 2.6 further emphasizes that the Project Manager and the Contractor must cooperate with each other, as well as with other appointed individuals involved in the project. They are required to consult as necessary to ensure the smooth running of the project and resolve any issues that arise. This obligation for cooperation and consultation stems from Clause 2.6, which highlights the importance of teamwork, communication, and proactive problem-solving. The NEC approach encourages frequent consultations between the Project Manager and the Contractor through management meetings, as specified in the contract. Communications must be in writing, either via letter, email, or the project's digital collaboration platform. The NEC emphasizes clarity and transparency—recording instructions, notices, and decisions in writing to create a clear audit trail. Early warnings are always issued in writing, typically through digital tools or formal emails, followed by risk-reduction meetings. Program updates are provided in a structured written format, reviewed, and commented on by the Project Manager. Regularly scheduled meetings serve as the primary forum for discussing progress, resolving issues, and aligning on project goals, with minutes formally recorded and shared. This approach is designed to ensure the successful and comprehensive closure of the project.

Communication and Collaboration

Clause 10.1 stipulates that the Contractor is responsible for designing and providing the Works in accordance with the Works Information and other requirements specified in the Contract. According to this clause, the Contractor must design and construct the works following the Works Information, detailed design documentation, and the project's requirements. The employer plays a crucial role in the success of the project by actively participating in the design, execution, performance, quality standards, and other contract requirements. The employer defines the project's objectives, scope, and performance criteria, and ensures the contractor receives accurate, complete, and timely design information. If design responsibility is delegated, the employer reviews and approves the contractor's designs as outlined in the contract. During execution, the employer provides necessary access, approvals, and resources. The employer will also designate a Project Manager and Supervisor to monitor quality standards and ensure compliance with contract requirements. The employer must collaborate actively to mitigate risks, avoid disputes, ensure timely decisions, provide feedback on key submissions, and make payments, all of which foster fairness and trust.

Clause 13.1 specifies that all communications must be in writing. A communication is considered validly made if it is sent by letter, fax, or email to the address or number specified in the Contract Data. This clause ensures that all formal communications are in writing, allowing letters, faxes, and emails to be sent to the addresses or numbers outlined in the Contract Data. This provision makes the communication of vital information between parties effective by providing documentation. It reduces misunderstandings, aids in proper project management, and helps maintain a comprehensive and complete record of all relevant contacts, ensuring formal communication follows appropriate guidelines and techniques.

Early Warning System

Clause 15.1 states that "the Contractor and the Employer shall each give an early warning to the other as soon as either becomes aware of any matter which could: (a) increase the total of the Prices; (b) delay the Completion Date or Key Dates; or (c) impair the performance of the Works in accordance with the Scope." The purpose of this clause is to identify potential issues as early as possible and address them promptly. It ensures that difficulties are managed at an early stage by requiring both parties to notify each other as soon as they become aware of any matter that may impact the project. Whenever such a condition arises, both the Contractor and the Employer are required to serve a notice to the other party if a potential problem could affect cost, time, or performance. This proactive approach helps prevent minor issues from escalating into full-scale disputes.

Sub-Clause 15.1(a) addresses conditions that could lead to an increase in the overall project cost. These might include circumstances beyond the parties' control, additional requirements, or

unexpected changes to the scope of work. Sub-Clause 15.1(b) covers issues that may cause delays in the completion date or key milestones of the project. Since both parties are informed of potential delays in advance, they can take remedial measures to minimize the impact on the project timeline. Sub-Clause 15.1(c) focuses on issues that could affect the project's ability to be completed according to the predefined scope or performance parameters. This ensures that any factors influencing the project's functionality or quality are addressed early on. By requiring early warnings of potential problems, the clause fosters joint problem-solving. The early warning system promotes open communication and cooperation, allowing all parties to assess the situation, explore possible solutions, and create a plan to mitigate the effect on the project.

Clause 15.2 mandates that the Early Warning Notification be issued in writing. Any early warnings under Clause 15.1 must be provided in writing, as specified in Clause 15.2. This ensures that potential issues that may affect the project budget, schedule, or performance are well documented and clearly articulated. Clause 15.2 promotes effective communication, accountability, and solution-finding by requiring written notices. This documentation process helps prevent minor issues from developing into major ones and encourages a structured approach to risk management, creating a collaborative environment for resolving problems.

In the Nepalese construction industry, there is often a lack of a structured, collaborative approach to risk management, which is promoted by the NEC form of contract. Traditional forms of contracts, such as FIDIC or bespoke contracts, tend to allocate risks disproportionately toward contractors, without providing a fair mechanism for sharing risks or issuing early warnings. As a result, contractors are not encouraged to report potential risks early, causing disputes to escalate into formal claims or litigation. The NEC's emphasis on documenting processes and maintaining a risk register offers a collaborative approach to risk management, allowing parties to identify and mitigate risks early, thus reducing the likelihood of disputes. In fact, these mechanisms could greatly improve project outcomes, particularly in areas like cost overruns and delays in hydropower or infrastructure projects. Documenting these processes would also enhance accountability and provide a clear record for resolving disputes. A shift toward NEC would significantly improve the effectiveness of the construction industry in Nepal, leading to more successful project delivery while minimizing conflicts.

Risk Management

Clause 16.1 states that the Risk Register is a document that records identified risks, their impacts, and the actions required to manage them. The Risk Register is updated regularly to reflect new risks and changes in the management of existing risks. According to this clause, a Risk Register must be established and updated to identify risks, assess their consequences, and outline the actions required to manage those risks. This ensures that any hazards are identified, documented, and controlled throughout the project. Frequent updates to the Risk Register allow for the identification of emerging

risks and adjustments to management strategies, thereby enhancing transparency, communication, and informed decision-making. Clause 16.1 contributes to the overall performance of the project by reducing the impact of risks and providing a structured method for risk management.

Clause 16.2 emphasizes that the Risk Register is updated regularly to reflect new risks and changes in the management of existing risks. The Risk Register documents the status of risks that may affect the project's objectives, identifying and assessing the risks, and recording them. It includes the risk description, impact assessment, risk owner, proposed mitigation measures, status updates, priority ranking, and dates of identification and updates. The Risk Register is updated regularly to include new risks or modifications to the management of existing risks, ensuring that it remains relevant and accurate throughout the project. This facilitates proactive risk management, enhances transparency, and allows for real-time assessment of the project's risk profile, including emerging risks and adjustments to management strategies.

The Project Manager, appointed by the Employer, is responsible for updating the Risk Register to ensure that risk management remains neutral and centralized. The Project Manager validates the inclusion of new risks, assesses them, and coordinates with the Contractor, Employer, and other stakeholders. Entries in the Risk Register may be subject to validation or certification during regular project meetings. The Risk Register is updated at regular intervals, usually aligned with project meetings or when a new risk is identified, or an existing risk changes significantly. The frequency of updates can also be specified in the contract, based on the complexity and dynamics of the project. The Risk Register is kept under the custody of the Project Manager, though it must always be accessible to the relevant parties, including the Contractor and Employer, either through a shared project management system or in a secure location. This approach fosters collaboration and order, minimizing disputes and enhancing project efficiency.

Dispute Resolution Procedures

Clause 92 outlines the Dispute Resolution process. Clause 92.1 states that if a dispute arises, the parties must first attempt to resolve it through discussion and negotiation. Clause 92.2 provides that if the dispute cannot be resolved through discussion and negotiation, the parties must refer the dispute to an adjudicator. The adjudicator's decision is binding unless it is revised by agreement or through a formal dispute resolution process. Initially, the parties engage in discussion and negotiation to reach a mutually agreeable solution, which reflects NEC's emphasis on mutual trust and cooperation. If the dispute cannot be resolved informally, it is referred to an independent third party for prompt resolution. The two-tier system minimizes delays and costs associated with disputes, allowing the project to continue with minimal disruption. The initial discussion and negotiation phase aligns with NEC's philosophy of fostering partnerships and minimizing adversarial interactions, while the adjudication process ensures that unresolved issues are decided quickly by an independent expert. In Nepal, however, recent revisions to public procurement laws

have removed similar provisions, citing concerns about project delays caused by lengthy dispute resolution processes. If these provisions were reintroduced into local law, they could enhance dispute resolution in public procurement projects by facilitating early settlements and promoting continued trust between the parties.

Clause 92.3 allows the parties to agree to refer the dispute to arbitration or litigation if they are not satisfied with the adjudicator's decision. The NEC contract clause 92, "Dispute Resolution," provides a structured approach to resolving disputes among parties. First, the parties engage in communication and negotiation to amicably settle the dispute. If these efforts fail, the dispute is referred to an adjudicator, whose decision is binding unless revised by mutual agreement or through another dispute resolution process. The clause also opens the possibility of arbitration or litigation if necessary. Clause 92 reduces project disruptions, preserves professional goodwill, and facilitates problem resolution through fair and effective dispute resolution procedures.

Dispute Avoidance Board (DAB)

The NEC contract implements an active conflict avoidance and resolution process through either single adjudication or a Dispute Avoidance Board (DAB). The choice between these two mechanisms depends on the complexity and scale of the project. A single adjudicator is more suitable for smaller projects or those with less frequent or less complex disputes, as it provides a binding decision quickly. On the other hand, a DAB is a proactive mechanism introduced at the start of a project, which helps prevent disputes through periodic site visits, continuous communication, and the ability to resolve emerging disputes informally. When formal disputes arise, the DAB will make binding decisions. These mechanisms align with the NEC's ethos of collaboration, trust, and efficiency. While the single adjudicator offers a focused solution for simpler cases, the DAB provides sustained support and proactive dispute prevention for large, multi-year, or international projects. Ultimately, the NEC approach enables effective conflict management while maintaining strong project relationships and keeping projects on schedule.

Identification and Analysis of Risks and Liabilities of 'Good Faith' Clauses to a Contractor

The "Good Faith" clauses in NEC contracts expose contractors to significant risks and liabilities, particularly regarding financial and operational stability. While these clauses encourage transparency and cooperation, they can present challenges due to their ambiguity and the potentially unreasonable expectations they create.

The Good Faith duty requires transparency and cooperation, which may result in unclear responsibilities. Contractors may struggle to define the scope of their duties, leading to disputes about whether they have fulfilled their obligations under the Good Faith standard (Hughes,

Champion, & Murdoch, 2015). For example, if a contractor's actions are deemed to breach the standard of good faith, they could face legal action or fines, thereby increasing their financial exposure (Smith, 2017). Additionally, Good Faith clauses may bind contractors to responsibilities that extend beyond the original scope of the contract, leading to expectations for additional work or addressing unforeseen issues for which they were underpaid (Baker & McKenzie, 2020). If these additional commitments fall on the contractor, they may be exposed to performance claims or financial distress (Furst & Ramsey, 2018).

Another critical concern is the impact of Good Faith clauses on risk distribution. According to McKenzie (2019), these clauses may obscure the original agreements regarding risk, which can increase a contractor's exposure. Ambiguity in risk distribution can lead to contractors incurring unexpected costs or liabilities, increasing their economic exposure and sometimes resulting in disputes over risk management (Turner, 2020).

The principle of Good Faith in NEC contracts is central to ensuring fair and equitable distribution of risks between employers and contractors. It requires both parties to act honestly, transparently, and cooperatively, avoiding conduct that undermines the contract's purpose or exploits ambiguities. This principle ensures that risks are allocated to the party best equipped to manage or mitigate them, fostering collaboration and trust. In Nepal, public procurement laws identify specific risks for both parties, such as unforeseen site conditions, delays in site access, design defects, scope variations, and third-party delays. Risks borne by the contractor include those related to construction methodologies, material and labor shortages, subcontractor performance, health and safety standards, and defective workmanship. Good faith ensures that neither party imposes excessive risks on the other, maintaining a balanced approach. Clear definitions of Good Faith and associated risks in contracts will enhance understanding and fairness, reducing disputes and improving project outcomes in Nepal.

From an administrative perspective, adhering to Good Faith standards can be costly and time-consuming. Contractors may be required to invest additional resources in paperwork, communication, and compliance, potentially leading to cost overruns (Gordon & Thomas, 2021). This added financial burden may reduce the contractor's profitability, especially if the customer is unwilling or unable to reimburse these costs. Furthermore, disputes arising from discretionary interpretations of Good Faith clauses could lead to costly litigation or arbitration (Jones, 2018). These disputes could strain contractor resources and delay project completion. There is also a risk of abuse, where project managers or clients may exploit the Good Faith clause to impose additional work or unfavorable conditions on the contractor for inadequate compensation (Wright & Foster, 2022). This could result in disputes and litigation if the contractor feels pressured to accept terms not pre-agreed upon.

In Nepal's construction sector, the interpretation of Good Faith may shift the burden of contingencies, such as material price escalation or delays caused by the contractor's inefficiency, onto the employer. Contractors may argue that Good Faith requires the employer to accept extensions or cost adjustments for delays resulting from poor planning or mismanagement. Similarly, contractors may invoke Good Faith to seek leniency in enforcing quality standards, arguing that strict compliance undermines cooperative relationships. Misunderstandings often arise from vague definitions of Good Faith or inadequate contractual advice. In Nepal, disputes commonly stem from ambiguities in risk allocation or expectations of goodwill in project enforcement. To mitigate these risks, contracts in Nepal should clearly define what Good Faith entails and what it does not. Additionally, providing training and raising awareness among contractors about NEC principles will help ensure that all parties are aligned with the contract's intentions.

Critical Discussion of the Use and Interpretation of 'Good Faith' Clauses

Due to varying legal traditions and practices across countries, "good faith" clauses in contracts are used and interpreted quite differently. In many common law countries, including the US and the UK, "good faith" is typically associated with fair dealing rather than the establishment of obligations. For example, in the United States, "good faith" is often defined as conducting business honorably and not undermining the objective of the contract. However, the principle of freedom of contract may limit the application of good faith (Miller, 2019). In contrast, civil law systems such as those in many European countries tend to incorporate "good faith" more fundamentally into the framework of contract law. This approach often imposes greater burdens on parties to act in an open and cooperative manner (Hollander, 2020).

The use of "good faith" clauses is further complicated by their interaction with other contract elements, such as payment conditions and performance duties. For example, a "good faith" clause may require the parties to engage in open discussions about payment issues or delays in performance duties when the contract has specific terms on these matters (Miller, 2019). Similarly, in contracts with strict performance conditions, "good faith" may temper the interpretation of a party's obligations or whether non-compliance with those conditions is acceptable.

Hollander (2020) emphasizes that, when "good faith" applies to specific provisions of a contract, clear definitions should be established to avoid ambiguity and potential future litigation. "Good faith" provisions offer several benefits, such as fostering a candid and cooperative working relationship that can reduce the risk of disputes and promote a more harmonious contract performance (Smith, 2018). They can also encourage constructive problem-solving and improve communication, both of which are particularly useful in complex projects. However, the disadvantages include the ambiguity and subjectivity of the term, which can lead to disputes over whether a party has acted in "good faith." Due to this subjectivity, parties may find it difficult and

costly to prove their adherence to the "good faith" principle, which can increase the expenses of litigation or arbitration (Baker & McKenzie, 2020).

A comparison with other standard forms of contracts demonstrates how different systems address the issue of "good faith." For example, the FIDIC contracts incorporate "good faith" elements in a codified manner, emphasizing courtesy and cooperation during the contract's execution (FIDIC, 2017). On the other hand, the NEC contracts embed "good faith" more subtly, focusing on cooperative procedures rather than explicit terms (Hughes, Champion, & Murdoch, 2015). In the UK's JCT contracts, "good faith" often exists in the form of specific, clearly defined obligations rather than as a broad principle (JCT, 2022). In Nepal, the Standard Bidding Documents (SBD) for public procurement contracts contain provisions that imply "good faith," such as employers being obliged to provide timely access to the site, issue approvals, and make payments. Contractors, in turn, must meet quality standards, timelines, and health and safety requirements. However, the interpretation and implementation of these provisions in Nepal lack the clarity seen in the JCT contracts, and disputes often arise due to ambiguities in risk allocation or inadequate documentation. To improve understanding and application, contracts in Nepal could benefit from clearer language and more structured mechanisms, similar to the JCT contracts. Additionally, introducing express provisions on "good faith" that address issues like problem-solving for unforeseen site conditions or updating risk registers could foster a more collaborative project environment and bring local practices closer to international best practices, reducing disputes caused by misunderstandings or ambiguity.

Conclusions and Recommendations

Conclusion

The NEC is a collaborative and proactive contract designed for the management of construction projects. It aims to promote cooperation, openness, and risk-sharing among parties. Developed by the Institution of Civil Engineers, NEC contracts are intended to create an environment in which early warnings of issues, clear communication, and mutual support are prioritized to ensure project success. The contract framework is designed to resolve issues as they arise, before they escalate into formal disputes, thus improving efficiency, reducing costs, and maintaining better relationships between the parties. However, the inclusion of "good faith" clauses in NEC contracts introduces complications. The broad and often ambiguous scope of these clauses can place significant financial and operational pressure on contractors.

The interpretation of "good faith" clauses varies across legal systems, with common law jurisdictions tending to treat good faith as a principle of fairness, while civil law jurisdictions integrate it more directly into the contract law framework, placing greater demands on parties to act cooperatively. Comparing NEC contracts to other contract forms, such as FIDIC and JCT, reveals different

approaches to incorporating "good faith." NEC focuses on collaboration and minimizing adversarial relationships through mechanisms like early warning systems and risk registers, while other forms of contracts may provide clearer and more specific obligations related to "good faith."

In Nepal, public procurement practices tend to be more adversarial, with unclear risk allocation and contract interpretation. Adopting NEC mechanisms could transform procurement practices, building trust, reducing dispute costs, and improving project timelines. In order to enhance the understanding and application of "good faith" clauses in Nepal's construction contracts, clearer definitions and structured provisions should be introduced, similar to those in the JCT contracts. This would encourage collaboration, improve risk management, and reduce disputes caused by ambiguities in contract terms.

Recommendation

Public procurement in Nepal should be refined by incorporating elements of the NEC's collaborative approach, including structured risk management tools, clear contractual expectations, and early dispute resolution mechanisms. To facilitate this, training and capacity-building programs should be implemented to help stakeholders understand and effectively apply NEC principles. Legislative reforms introducing NEC mechanisms would create a legal environment that supports proactive conflict management and ensures equitable risk distribution. This paper recommends the following specific actions:

- Draft contracts with clear definitions of good faith obligations and clearly outline the responsibilities of all parties.
- Introduce a requirement for periodic, mandatory updates to risk registers, enabling the identification and collaborative management of emerging risks.
- Design and deliver training programs for all contractors, clients, and project managers to ensure they understand NEC principles and practices.
- Establish standard processes for documented communication to guarantee transparency and accountability throughout the project.
- Implement a system for written notifications of potential issues, ensuring timely resolution before escalation.
- Impose an obligation for parties to negotiate and mediate any disputes before proceeding to adjudication or arbitration.
- Integrate NEC-like clauses into Nepalese law, including collaborative principles, proactive problem-solving, and fair risk allocation.
- Promote partnership contract models that shift away from adversarial frameworks and toward more cooperative project delivery approaches.
- Establish monitoring and evaluation mechanisms to assess the effectiveness of good faith principles during project delivery.

References

- Baker, L., & McKenzie, T. (2020). *Contractual risk and management*. Routledge.
- CII. (2021). *The impact of disputes on construction projects*. Construction Industry Institute.
- CMAA. (2022). *Managing risks in construction projects*. Construction Management Association of America.
- FIDIC. (2017). *FIDIC contracts: A guide to the international contracts*. FIDIC.
- Furst, S., & Ramsey, D. (2018). *NEC3: The first guide*. Wiley-Blackwell.
- Gordon, M., & Thomas, H. (2021). *Construction contracts and dispute resolution*. Cambridge University Press.
- Hollander, R. (2020). *European contract law and good faith*. Oxford University Press.
- Hughes, W., Champion, R., & Murdoch, J. (2015). *Construction contracts*. Routledge.
- ICE. (2020). *Guidance on dispute avoidance in construction contracts*. Institution of Civil Engineers.
- JCT. (2022). *JCT contracts guide*. JCT.
- Jones, R. (2019). *Legal challenges in construction*. Oxford University Press.
- McKenzie, P. (2019). *Risk allocation in engineering projects*. Springer.
- Miller, S. (2019). *Understanding good faith in contract law*. Cambridge University Press.
- NEC. (2017). *NEC4 engineering and construction contract (ECC)*. Institution of Civil Engineers.
- Parker, J., & Roberts, T. (2023). *Effective contract negotiation*. Palgrave Macmillan.
- RICS. (2019). *Building strong professional relationships in construction*. Royal Institution of Chartered Surveyors.
- Smith, A. (2018). *Contract law for engineers*. Spon Press.
- Turner, A. (2020). *Managing construction risks*. Wiley-Blackwell.
- Wright, B., & Foster, R. (2022). *Contractual obligations and good faith*. Routledge.

प्रशासन वर्ष ५६, अङ्क २, पूर्णाङ्क १४०, २०८१ मंसिर

का.जि.प्र.का.द.नं. १७६/०६७/६८

प्रशासन
१४०